

druga ljudska bića lišili njihovog identiteta i zajednice... Tako, kada je grupa ljudi u potpunosti definisana unutar kategorije kojoj oni pripadaju, i kada je ta kategorija isključena iz ljudske zajednice, tada se moralna ograničenja protiv njihovog ubijanja daleko lakše prevazilaze". ⁽⁴⁷⁾ Kao rezultat takvih kampanja i incidenata, nije uopšte bilo iznenađujuće da se mogućnost da neko bude Musliman, ili čak da ima Muslimana u porodici, smatra sramotom među Srbima. To je, pak, dovelo do takve osobe u situaciju da daju dodatne dokaze o svojoj "čistoći". Tako je Dafina Milanović, direktor jedne od najvećih privatnih banaka u Beogradu, čije ime nije bilo srpsko, osjetila za potrebno da energično demantuje glasine da je ona ustvari Muslimanka. Glasine o njenom navodnom muslimanskom porijeklu namjerno su širene da bi je diskreditovala. Te glasine, međutim, mogle su imati političku pozadinu, pošto je banka bila centar skandala koji je prijetio da uvuče i Jugoslovensku vladu zbog sumnjivih deviznih transakcija i načina finansiranja armije. Bez ikakve sumnje, ona je takva shvatanja o njenom porijeklu vidjela kao posebno štetna za njen imidž i kredibilitet. U jednom intervjuu ona je zamolila: *"Molim vas pišite: ja nisam Muslimanka kao što glasine kažu. Moje ime je grčkog porijekla... Svi su u mojoj porodici Srbi. Svako onaj ko u to sumnja trebalo bi da vidi moju krštenicu, krštenice mojih roditelja, kao i porodično stablo".* ⁽⁴⁸⁾

Vlastita slika o sebi, uz istovremenu negativnu sliku o Muslimanima, stvarala je veoma značajan kontekst u kojem su i vladini i nevladini autoriteti mogli ostvariti svoj uticaj. Prihvatanje te slike od strane prosječnog Srbina i njeno širenje po svijetu služilo je, takode, kao važan poticaj genocidu.

4. Srpski osjećaj superiornosti

Kada su, u osamdesetim godinama, srpske nacionalističke elite u Srbiji postale aktivne, posvetili su značajne napore redefinisajući sliku o sebi među svojim sunarodnicima Srbima i njihovog odnosa sa ostalim etničkim i religioznim zajednicama. Njihov cilj je bio da ih mobiliziraju za akciju u nacionalističke svrhe. U krajnjoj liniji, rezultat je bio povlačenje manihejskog kontrasta između Srba i ostalih - neproporcionalne filozofije dualizma po kojoj su Srbi uzeli monopol nad pozitivnim vrijednostima, kao što su hrabrost, tolerancija, strpljenje u dugom pačeništvu, superiorna moralnost, kultura, pa čak i inteligencija. Milošević je dao glavni poticaj pokretanju tog trenda u 1989. godini na proslavi Kosovske bitke. U svome govoru, on je tretirao svoje sunarodnike Srbe kao specijalni narod i ubjeđivao ih je da *"činjenica da su Srbi veliki narod u tom regionu nije srpski grijeh ni bilo šta*

drugo čega bi se trebali postidjeti. To je, naprotiv, privilegija... Srbi nikada nisu koristili tu privilegiju, čak ni u svoje vlastito ime". U isto vrijeme, on je kritikovao "inferiornost" bivših srpskih lidera zbog koje je Srbija bila "ponižena".⁽⁴⁹⁾

Intelektualci i političke vođe samo su produbljivali ovakve stavove. Poznati nacionalistički vođa Drašković, u svom govoru u decembru 1992. godine, ustvrdio je da *"na prostoru Jugoslavije, biološki mi (Srbi) smo najjača nacija i imamo najjače istorijske korjene; mi imamo žitnicu (Vojvodina), mi imamo najinteligentniji narod, najbolje pisce, najbolje pozorište, najbolje vojnike".*⁽⁵⁰⁾ Prema jednom drugom srbijanskom opozicionom političaru, ustvari, od svih jugoslavenskih naroda, *"Srbi su jedini narod koji ima talenta, energije, iskustva i tradiciju koji su potrebni za formiranje države".*⁽⁵¹⁾ Za drugog nacionalističkog lidera, Šešelja, Srbi su *"istorijski narod u istinskom smislu te riječi, za razliku od Slovenaca i Hrvata. Kada to kažem, ja samo slijedim starog dobrog Hegela, da je narod historijski ako on zna kako treba izgraditi svoju državu, i kako je odbraniti".*⁽⁵²⁾

U tom periodu u Srbiji se pojavila poplava knjiga i članaka koji su propagirali patriotski stav o superiornosti Srba. Naslov jedne takve knjige, koju je napisala Olga Luković-Pejanović, bio je veoma sugestivan: SRBI - NAJSTARIJA NACIJA. U takvim se publikacijama, između ostalog, tvrdi da je biblijska rajska bašta bila locirana u današnjoj Srbiji, da su Srbi izumili pismo, da je pjesnik Ovidije pisao svoja djela originalno na srpskom jeziku i da su srpske knjige bile među uništenim knjigama kada su osvajači Arapi u sedmom vijeku navodno spalili Aleksandrijsku biblioteku u Egiptu.

Slika Srbije kao "nove Vizantije" i Srba kao "nebeskog naroda" sve češće su se pojavljivali i u narodnim i u intelektualnim krugovima u Srbiji. Iako se činilo da pojedinim vjerskim službenicima to postaje neprijatno, Srpska pravoslavna crkva je ojačavala ovu sliku o sebi kao o nečem nepovnljivom, a narodu je pripisivala gotovo mesijanske kvalitete. Govoreći o svojim sunarodnicima Srbima, mitropolit crnogorski Amfilohije je propovijedao: *"Naša sudbina je da nosimo krst na ovom vatrenom razmeđu između različitih svjetova. Stoga je on (srpski narod) takođe božanski narod... Naš narod... čuva u svojim njedrima, u svom kolektivnom sjećanju, Jeruzalemsku svetost".*⁽⁵³⁾ Srbijanski ministar kulture, fokusirajući se na jedinstveni karakter Srba, zaključio je da su *"Srbi jedan od pet imperijalnih naroda. Oni su stari narod i to jedan od najkršćanskijih".*⁽⁵⁴⁾ Prema jednom drugom ministru u srbijanskoj vladi, *"danas mnogi širom svijeta sanjaju o tome da budu Srbi: Pojedinaac na Petoj aveniji koji jede hamburger, Eskim koji probija led da bi lovio ribu, Francuz koji luta duž Jelisejskih polja... budite sretni jer ste*

Srbi... budite sretni jer vi pripadate tom narodu... vi ste vječni".⁽⁵⁵⁾ Slično tome, i u samoj Bosni i Hercegovini, Velibor Ostojić, predsjednik Izvršnog odbora srpske stranke SDS, objavio je da su "svaki kutak srpske zemlje i sami Srbi nebesko čudo i inspiracija i primjer svim drugim narodima i zemljama".⁽⁵⁶⁾

Trijumfalna posjeta ruskog ekstremiste Vladimira Žirinovskog (Zhirinowskiy) Jugoslaviji i dijelovima Bosne i Hercegovine i Hrvatske koje su kontrolisali Srbi u februaru 1994. godine, samo je pojačala takav stav. On je dao bezrezervnu podršku i priznanje svojim domaćinima kroz komentare: *"Rusi i Srbi su najbolji narodi na ovoj planeti. Ali, mi smo suviše dobri. Međutim, trebali bi da budemo tvrdi da bi pokazali katolicizmu na zapadu i islamu na istoku koliko smo mi snažni... Braćo Srbi i Crnogorci, budite ponosni što ste pravoslavci. Mi smo duhovno i ekonomski bogatiji (od ostalih)".⁽⁵⁷⁾*

U takvim uslovima, sasvim logično, prosječan Srbin bio je potaknut da sebe vidi kao superiorno biće sa prirodnim mandatom da vlada. Ostali, kako su govorili ljudi iz vlasti, predstavljali su sve ono što je prizemno, nepoželjno i prirodno podređeno.

5. Srbi kao ugrožena nacija

Međutim, u isto vrijeme, kreatori srpskog javnog mnjenja predstavljali su svoj narod kao oklevetan, varan i ugrožen. Druge su proglašavali nezahvalnim jer nisu cijenili srpske napore pri stvaranju Jugoslavije i nisu priznavali izuzetnost Srba i njihov status naroda koji je uvijek u pravu. Jedan govornik na skupu vodećih srbijanskih intelektualaca u Beogradu, u januaru 1989. godine, izjavio je *"da nije lako (drugima) da žive zajedno sa narodom koji je sam sebe oslobodio (sa Srbima), narodom koji ima svoju vlastitu istoriju. Zavist na svemu tome je čisto ljudska emocija. Postoji takode nešto što se zove nedostatak zahvalnosti među narodima... Dugovanje je i psihološki i moralni teret... Ono što je Srbija učinila za druge, a mora o tome sama govoriti (zato što niko drugi neće), nije izazvalo zahvalnost, već neke sasvim druge vrste osjećanja".⁽⁵⁸⁾*

Šta više, srpski govornici su prikazivali svoj narod, ne samo kao narod koji nije prijetnja bilo kome drugom, već, naprotiv, kao objekt prijetnji koje dolaze od svih ostalih jugoslavenskih zajednica. U jednom takvom slučaju, provladina "Ilustrovan politika" tražila je od vodećeg beogradskog psihijatra da objasni pojavu koja se zvala iznenađenje u Srbiji kada se Srbija

našla "*opkoljena mržnjom*" nakon što se "*probudila prije 3 godine*" (u 1987. godini, kada je Milošević konsolidovao svoju vlast). Doktor se složio da je "*Srbija uvijek bila objekat i slatka nagrada za one koji su je okruživali, i ja vjerujem da će to uvijek biti tako bez obzira na trendove civilizacije*". Zamoljen da analizira tu "*patološku mržnju prema srpskom narodu, srpskom rukovodstvu, i Srbiji*", on je okrivio nesrbe, zaključujući da "*patološka mržnja prema svemu što je srpsko potiče od kompleksa krivice (na strani nesrba), koje je mržnja anestetizirala*".⁽⁵⁹⁾

U svoje vrijeme, čak su i Slovenci bili oslikani kao prijetnja Srbima jer su odbili da daju dozvolu za ulični miting promiloševićevih srpskih nacionalista u Sloveniji, sličan onima koji su pomogli da se zbace sa vlasti rukovodstva u Vojvodini i Crnoj Gori. Opasnost - kao što je bilo prikazano na karikaturi u "Ilustrovanoj politici" od 12. decembra 1989. godine, na kojoj je bezazleni srbijanski par suočen sa prijetećim slovenačkim zmajem - uvijek dolazi sa druge strane. U ovom slučaju dolazila je iz Slovenije. Ta dimenzija prijjetnje sa strane često je bila korištena da bi se povećalo njeno značenje, iako takvo portretiranje nije bilo vjerodostojno. Takve kampanje uključivale su i teme o navodnoj angažovanosti SAD u antisrpskoj politici kroz njihovu pomoć pokretima za nezavisnost, kao što su bili albanski i hrvatski. Istina je, međutim, bila sasvim drukčija.

Srbijanski lideri su išli tako daleko da su opisivali svoj narod kao ugnjeten i čak bukvalno izložen prijjetnji istrjebljenja. U Memorandumu SANU bilo je podvučeno da su i srpski narod i njihova kultura, navodno, bili nemilosrdno napadani još od 1945. godine. "*Kulturni tokovi srpskog naroda su otuđeni, prisvajani ili su, pak, proglašavani bezvrijednim, bili su zanemarivani ili usitnjavani, njihov jezik je bio pod represijom, a ćirilica je postepeno nestajala*".⁽⁶⁰⁾ Posebno se insistiralo na tome da su srpske manjine, koje su živjele van Republike Srbije, navodno bile meta diskriminacije i napada od strane drugih zajednica. Njima su branili da se ujedine sa maticom, a Srbija im nije mogla pomoći zato što je bila pod komunističkim jarmom. Mnogo prije raspada Jugoslavije, uticajni Srbi su promovisali u masmedijima scenario sudnjeg dana za Srbe. Drašković je čak izjednačio situaciju u kojoj se nalaze Srbi sa situacijom Izraelaca: "*Izraelci i Srbi žive u paklenom okruženju čiji je zakleti cilj da ih osvoje i zatim podžamijaju ili vaticaniziraju Mojsijevu zemlju i zemlju svetog Save*".⁽⁶¹⁾

Štampa pod vladinom kontrolom sugerisala je, iako bez ikakve osnove, da dolazeći novembarski demokratski izbori 1990. godine u Bosni i Hercegovini donose ponovno uspostavljenje fašističke vlasti iz prošlog rata, a to znači prijjetnju Srbima. Taktika zastrašivanja, upravo prije izbijanja

konflikta, povećavala je strahove koji su se već bili razbuknuli unutar srpske zajednice. Na primjer, srpski poslanik u Parlamentu Bosne i Hercegovine upozorio je u januaru 1992. godine: "*saznao sam iz mojih izvora da je Izetbegović postigao sporazum sa njemačkim kancelarom Helmutom Kolom (Hellmuth Cool) da, pošto Njemci ne vole Turke koji rade u Njemačkoj, oni će biti preseljeni u Bosnu i Hercegovinu, a Njemačka vlada će platiti troškove*".⁽⁶²⁾ Jedan nacionalistički pisac informisao je svoje čitaoce da Turska, uz podršku SAD, planira poslati četiri miliona Turaka u Bosnu i Hercegovinu koji bi se tamo naselili i tako uspostavili "*prvu džamahiriju u Evropi*".⁽⁶³⁾

Kada je započela dezintegracija Jugoslavije, srbijanske vlasti i srpski nacionalisti, još više su ukazivali na ugroženost, uključujući i navodne prijetnje iz inostranstva. Po njima, razlog za neprijateljstva stranaca prema Srbima bilo je, navodno, to što su Srbi osujetili njihove agresivne planove motivisane njihovim interesima. Iz srpskih izvora stizale su tvrdnje o zavjerama u raznim kombinacijama u kojima su učestvovali: Njemačka, NATO, Masoni, Vatikan, CIA, "američki generali", Saudijska Arabija, i, čak, između ostalih, osovina "Bon-Beč-Zagreb-Sofija-Tirana". Jedan politički posmatrač je uvjeravao svoje čitaoce da je napad na Srbe dio antievropske strategije "*slobodnih zidara*" (masona)... koja ima za cilj uspostavu "*islamskog koridora kojim bi se izvršio prodor islamskih masa u Evropu i uspostavila turska hegemonija*".⁽⁶⁴⁾

Posebni motivi za navodno neprijateljstvo prema Srbima bili su raznoliki, uključujući i: želju Vatikana da podrije pravoslavlje; težnju za obnovom Habzburške i Otomanske imperije; izlazak Njemačke na "topla mora"; balkansku naftu i trgovačke puteve prema istoku; želju Njemačke da nađe skladišta za deponovanje nuklearnog otpada; i želju Njemačke da se osveti za poraz u Drugom svjetskom ratu. Opsjednutost navodnom rastućom njemačkom prijetnjom bila je tolika da je i list Jugoslavenske armije optužio Amerikance njemačkog porijekla, uključujući generala H. Normana Švarckopfa (H. Norman Schwarzkopf) i ambasadore SAD u Beogradu i Moskvi, za manipulacije američkom spoljnom politikom u korist Njemačke.⁽⁶⁵⁾

Iako je prijetnja imala razne forme, njen cilj je uvijek prikazivan kao totalni napad na Srbe. Naprimjer, za historičara Radovana Samardžića, jednog od arhitekata srpskog memoranduma, Vatikan je bio motivisan mogućnošću da "*jednom i zauvijek potisne Pravoslavnu crkvu i pravoslavni narod sa susjednog Balkanskog poluostrva*".⁽⁶⁶⁾ Za orjentalistu Miroljuba Jevtića prijetnja se sastojala u tome što je "*cilj islamskih međunarodnih planera, potpomognutih domaćim misliocima, islamizacija čitave Srbije, ali samo kao prvi korak njihovog prodora u Evropu*".⁽⁶⁷⁾

Posebno je general Mladić bio uporan u predstavljanju prijetnje Srbima kao veoma ozbiljne, opisujući ciljeve Nijemaca, Hrvata i Muslimana ništa manjim od *"kompletnog uništenja srpskog naroda"*.⁽⁶⁸⁾ Isto su radili pravoslavni episkopi, koji su na svom sinodu, u januaru 1992. godine, upozorili da *"Srbi u Bosni i Hercegovini žive pod prijetnjom da će se nad njima ponovo desiti genocid"*.⁽⁶⁹⁾ Mitropolit Amfilohije opisao je opasnost koja prijete Srbima skoro kao opasnost kosmičkih razmjera. Po njemu, cilj je bio uništenje pravoslavlja na Balkanu, koji je *"zadnje ostrvo svetosti koje je sačuvano... Zato su sve demonske sile usmjerene na zadnje uporište neokaljane svetosti i čiste istine"*.⁽⁷⁰⁾

Kroz sve ovo, kao potka se provlačila ideja o neshvaćenim Srbima prema kojima se nekorektno postupa. Dobrica Ćosić je izjednačio, naprimjer, današnju izolovanost Srba sa izolovanošću Jevreja u prošlom periodu: *"Mi Srbi osjećamo se danas kao Jevreji u Hitlerovo doba. Mi smo okrivljeni narod... Danas je srbofobija u Evropi bazirana na istoj ideološkoj motivaciji i bijesu antisemitizma iz nacističkog perioda. To, naravno, nije slučajno, pošto su Njemačka i njeni saveznici iz Prvog i Drugog svjetskog rata, ključne sile uperene i protiv Jevreja i protiv Srba"*.⁽⁷¹⁾ Srpska pravoslavna crkva doprinosila je stvaranju takve atmosfere lamentirajući nad ravnodušnošću Evrope nad navodnim genocidom, koji se provodio na Srbima u Bosni i Hercegovini, i nad njihovim opstankom.⁽⁷²⁾ General Mladić je takođe prikazivao Srbe pravim mučenicima i žrtvama kroz vijekove. On je kazao: *"Izgleda da mi Srbi uvijek čekamo dok prijetnja stigne do naših grla. Mi tek onda uzvraćamo... U trinaestom vijeku bili smo brojniji od Nijemaca. Danas nas ima samo nešto malo više od dvanaest miliona, dok se njihov broj popeo na stope deset miliona. Nisu njihove žene bolje u radanju od naših. To je zato što su naši mrtvi dali svoj doprinos slobodi"*.⁽⁷³⁾

6. Sumnjivi balans imidža

Dualističko stanovište o svojoj superiornosti, praćeno ranjivošću koja se graniči sa paranojom, izuzetno je eksplozivna mješavina. Ona postaje još opasnija kada se drugi, kao što su Muslimani, bilo pojedinačno bilo kao zajednica, portretiraju kao antiteza, kao negativci i oni koji ugrožavaju i predstavljaju uzrok uskraćenosti Srba. Sociolog Ervin Štraub (Ervin Straub) je naglasio: *"Egoistični kulturni koncept naroda uveliko utiče na potrebu za zaštitom kolektivnog psihološkog ega. Osjećaj superiornosti, osjećaj da si bolji od drugih i da imaš pravo da njima vladaš, intenzivira tu potrebu i stvara predispoziciju čitave grupe za upotrebu nasilja. Suprotan osjećaj, koji*

može koegzistirati sa osjećajem superiornosti, je kolektivna sumnja u sebe - još jedan motiv, dakle, za samoodbranu. A kada se osjećaj superiornosti kombinuje sa naglašenom sumnjom u sebe, njihov doprinos mogućnosti pojave genocida i masovnih ubistava može biti izuzetno velik". ⁽⁷⁴⁾

Prema Štraubu, takvo viđenje samoga sebe "često uključuje vjerovanje, realno ili paranoično, da druge zemlje ili vanjski neprijatelji spriječavaju tu grupu da dobije ono što joj pripada u materijalnim dobrima, prestižu ili časti". Takvo viđenje može dovesti do opravdanja da se traži više, kao što je izražavanje potrebe za većim životnim prostorom (Lebensraum) za tu grupu. ⁽⁷⁵⁾ Tadašnji načelnik generalštaba Jugoslavenske armije, general Života Panić, interpretirao je osude srpske politike u Bosni, koje su stizale iz inostranstva, kao pokušaj da se Srbima oduzme specijalni status koji im pripada. On je upozorio: "Srbi su najveća nacija na Balkanu. Ima mnogo naroda kojima se to ne sviđa i koji žele da nam oduzmu naš lebensraum (životni prostor) u Bosni". ⁽⁷⁶⁾

Žirinovski je opravdavao takve strahove i uskraćenost beogradskih vlasti kada je, za vrijeme svoje posjete Bosni, 1994. godine, izjavio da: "katalici sa zapada, muslimani sa istoka, neke neprijateljske snage sa sjevera - svi oni žele da prisvoje komad velike Srbije". On je uvjeravao Srbe u legitimnost i krajnji uspjeh u ostvarenju njihovih ciljeva, jer će na Balkanu, u 21. vijeku, dva jezika biti dominantna: srpski i rusku. ⁽⁷⁷⁾

Na djelu su bili: uticaj osjećaja srpske superiornosti i uticaj osjećaja navodne ugroženosti do biološkog istrebljenja. U takvoj situaciji izgledalo je normalno i poželjno upotrebljavati sva moguća sredstva da bi se uticalo na etnički balans, pošto bi to povećalo broj Srba u odnosu na druge zajednice. Tako je jedan srpski naučnik predložio slijedeći plan: "Da bi srpski narod preživio, svaka žena mora roditi najmanje troje djece... Podsjetimo onu kliku koja se ponosi slobodom, planiranjem porodice i neotudivim pravom žene na abortus, da u pravnoj državi niko nije gospodar svoga tijela, ni muškarci ni žene. Žene moraju radati, a muškarci ići u rat kada ih država pozove". ⁽⁷⁸⁾

Na kraju, jedan od najglasnijih srpskih suprematista, umjetnik Milić od Mačve, predložio je čak uspostavu posebnog ministarstva čiji zadatak bi bio da poveća srpsku populaciju. On je, takođe, sugerisao da u svakom većem naselju mora biti na raspolaganju "ginekološki autobus" i da "svaka žena, koja je fizički u stanju, mora radati svakih devet mjeseci: "Ako ona neće", prijetio je, "predaćemo je mudžahedinima iz emirata. Neka je oni oplode ako neće da to uradi ovdje". ⁽⁷⁹⁾ Prelazeći sa riječi na djela, u Univerzitetskoj akušerskoj klinici u Beogradu osnovan je fond za poticanje srpskih

majki da rađaju više djece, dok je u isto vrijeme Srpska pravoslavna crkva, u pretežno muslimanskim oblastima Sandžaka i Kosova, počela dijeliti medalje srpskim majkama u skladu sa brojem djece koje su rodile.⁽⁸⁰⁾

Kada je Srpska pravoslavna crkva 1993. godine tražila da se zabrani abortus, argument je bio etnički umjesto moralni. Glasnogovornik crkve po ovom pitanju, Vasilije, episkop iz Bosne i Hercegovine, je naglasio: *"Ja, iznad svega, imam u vidu Srpsku pravoslavnu ženu"*. Podvukao je da već danas Srbi čine manje od dvije trećine stanovništva Srbije i da bi se tamo i u Bosni i Hercegovini taj omjer mogao u budućnosti još više smanjivati. *"Ovo će"*, upozorio je on, *"trajati sve dok Srbi u Srbiji ne postanu manjina i počnu živjeti u zemlji koja više nije njihova nacionalna država. Država će pripadati onima koji imaju najviše ljudi"*.⁽⁸¹⁾

Nasuprot tome, u srpskim nacionalističkim raspravama bila je često napadana visoka stopa rađanja kod Muslimana. Taj porast stope rađanja prikazivan je kao svjesna i koordinirana strategija širenja islama i ugrožavanja Srba. Čak su i naučnici, kao što je Miroljub Jevtić, govorili kako i ostale zemlje, a posebno Saudijska Arabija podupiru takav plan kao dio sračunate politike. U toku političkih pregovora, vođa bosanskih Srba, Karadžić uporno je isticao stopu rađanja kod Muslimana, čime je objašnjavao svoju zabrinutost ugroženošću od strane Muslimana.⁽⁸²⁾ Međutim, kratkoročno gledano, Srbima je etničko čišćenje izgledalo mnogo efikasnije za brzu promjenu populacijskih omjera od bilo kojeg drugog sredstva.

7. Ubjedjenje kao motivacija

Opravdanje mjera koje su preduzimate protiv Muslimana išlo je mnogo lakše nego što se očekivalo, jer je intenzivna informativna kampanja, koje su vlasti provodile, uveliko izmjenila stavove ljudi. Takva racionalizacija često se koristila kao protumjera temeljnoj ugroženosti srpskih vrijednosti i samog opstanka. Praktično, svaka akcija koja bi se poduzela izgledala je opravdana, jer je bila odgovor na ugroženost takvih razmjera, imajući posebno u vidu urođenu superiornost Srba. U takvoj atmosferi, prikazujući Muslimane negativcima i dehumanizirajući ih, nije bilo iznenađujuće što je tako mnogo Srba bilo spremno počinuti zvjerstva, ne sumnjajući u to što čine. Korištenje stereotipa nije služilo samo za mobilizaciju Srba već i za trpanje Muslimana u zajedničku kategoriju opasnih, tuđih i nepopravljivih neprijatelja protiv kojih je i legalno i moralno prihvatljivo, pa čak i obavezno, koristiti sva raspoloživa sredstva.

Službeno srpsko objašnjenje bilo je da njihov narod brani i oslobađa samo ono što je historijski i zakonski njihovo, dok su za njih Muslimani bili uljezi koji su uzurpirali njihovu zemlju. Iz perspektive srpskog rukovodstva izgledalo je da su Srbi bili veoma skromni u svojim zahtjevima. General Mladić je objašnjavao grupi novinara iz Beograda: *"Vi novinari iz Savezne Republike Jugoslavije još niste naučili osnovne izraze: Ja ništa nisam osvojio u ovom ratu. Ja sam samo oslobodio ono što je srpsko, iako sam ja daleko od toga da oslobodim sve ono što je zaista srpsko... Čak je i Trst stari srpski grad"*.⁽⁸³⁾

Srpske vođe su isticale da su njihove akcije bile samo legitimna samoodbrana i da bi svako drugi na njihovom mjestu učinio isto. Kada je lord Dejvid Oven, u jednom intervjuu izjavio da neće dozvoliti generalu Mladiću stvaranje velike Srbije, Mladić je odgovorio: *"Pa ko je taj Oven koji je tako zabrinut za sudbinu Srba u bivšoj Bosni i Hercegovini? General Mladić ne stvara nikakvu veliku Srbiju; on samo brani svoju zemlju, čineći upravo ono što bi i lord Dejvid Oven učinio"*.⁽⁸⁴⁾

Zvanični odgovor Beograda na izvještaje po kojima se početkom 1994. godine snage Jugoslovenske armije raspoređuju po Bosni i Hercegovini bio je takođe satkan u vidu opravdane odbrane od svjetske islamske prijetnje. Kako je izjavio portparol Jugoslovenske armije, takve "dobrovoljce" iz Srbije nije bilo moguće odvratiti od njihove razumljive želje da pređu granicu da bi pomogli svojim susjedima da se odupru globalnoj zavjeri protiv Srba. Kako je naglasio, *"dobrovoljcima is SRJ, kao slobodnim ljudima ne može se negirati pravo da odlučuju o svojoj sudbini i da se bore za opstanak svog naroda, posebno sada kada je islamski fanatizam dostigao planetarne razmjere u borbi protiv Srba"*.⁽⁸⁵⁾

Takvo snažno zvanično ubjedenje proizvelo je, bez ikakve sumnje, moćno opravdanje i izgovor za fizičku eliminaciju Muslimana i ostalih nersba. Pod uticajem ovakvog zvaničnog usmjeravanja, kojem se niko nije suprotstavljao, unutrašnje oklijevanje brzo je isparilo, posebno u vrijeme očitih političkih i vojnih uspjeha, koje je rukovodstvo stalno isticalo. Bez sumnje, mnogo Srba bilo je, pod uticajem službene kampanje i uvjeravanja uticajnih ličnosti, ubjedeni da su Muslimani bili stvarna prijetnja. Učešće u anti-muslimanskim akcijama, ili podržavanje takvih akcija, njima je izgledalo kao obavljanje patriotske pa čak i religiozne dužnosti. Komandant jedne od srpskih formacija iz susjedne Krajine, koji je operisao u Bosni, vjerovao je da su njegovi ljudi tu da *"zaštite srpsku djecu od islamskog polumjeseca"*.⁽⁸⁶⁾ Jedan vojnik bosanskih Srba izjavio je, takođe, očito vjerujući u to, da se on borio zato što *"Muslimani žele naše kuće i naše žene"*.⁽⁸⁷⁾

Takva atmosfera mogla je imati omamljujući efekat kada su u pitanju lični osjećaji moralnosti kod Srba i razlučivanje ispravnog od pogrešnog. U trenutku iskrenosti jedan mladi vojnik bosanskih Srba je priznao da *"kada sam bio u službi i morao da protjerujem žene i starce iz muslimanskih sela, okretao sam glavu na stranu i pokušavao da izbjegnem izvršenje tog zadatka"*. Međutim, vrijeme i ponavljanje takvih stvari očito su uzeli svoj danak, jer *"kasnije sam shvatio da mi Srbi imamo plemenitu dušu, pošto smo ih mi mogli sve pobiti umjesto da ih protjerujemo"*.⁽⁸⁸⁾

U nekim slučajevima, eliminacija muslimanske populacije smatrana je razlogom za slavlje. Tako nešto desilo se u Trebinju, gdje je, nakon protjerivanja Muslimana i rušenja gradskih džamija, organizovana noćna terevenka od strane lokalnih Srba sa šampanjcem i plesom po ulicama.⁽⁸⁹⁾ U mnogim slučajevima ovaj proces genocida se degenerisao u makabrističku tragikomediju u kojoj su Srbi posmatrali operacije čišćenja na zabavan način. U jednom slučaju, srpski borac je, na pitanje reportera o porušenom muslimanskom selu, odgovorio: *"Ko kaže da smo mi minirali džamije? To su pokvareni lanseri raketa"* kazao je pokazujući na porušene minarete džamije. Njegov vic je izazvao eksploziju smjeha kod njegovih saboraca... *"Mi trenutno pomažemo njima (Muslimanima) u budućem biznisu tako što otvaramo izloge u njihovim kućama"*.⁽⁹⁰⁾

Zvuči paradoksalno, ali neki Srbi, koji su bili umješani u etničko čišćenje, nisu pokazivali lični animozitet dok su šikanirali Muslimane i satjerivali ih u gomilu. U jednom incidentu pripadnik jedne od najbezobzirnijih formacija "Bijelih orlova" dao je bombone i čokoladu muslimanskom djetetu da bi ga smirio dok su oni zauzimali i pretraživali stan njegovih roditelja.⁽⁹¹⁾ Čak su i neki iz vrha srpskog rukovodstva uporno pokušavali da pokažu kako oni kao pojedinci nemaju ništa protiv nesrba. Tako je Karadžić, da bi pokazao kako nema predrasuda, nabrajao prijatelje među svim etničkim grupama i govorio kako je najbolja prijateljica njegove supruge bila jedna Albanka prije nego što se odselila.⁽⁹²⁾

Mogućnost lakog plijena oduzetog od bespomoćnih Muslimana - u formi zemlje, živežnih namirnica, kuća ili stanova, automobila, novca i poljoprivrednih mašina i aparata ili žena za silovanje - očito je bio vrlo moćan poticaj za mnoge Srbe.⁽⁹³⁾ Da su te kriminalne radnje bile službeno tolerisane sugerije činjenica da su oficiri policije bosanskih Srba i sami učestvovali u pljačkama.⁽⁹⁴⁾ Ponekad, Muslimanima je bilo dozvoljeno da prodaju svoju imovinu, kao što je bilo u Trebinju, nakon što su dobili nalog da odu u roku od 48 sati. Jedan izbjeglica je opisao situaciju ovako: *"Prodali smo šta smo god mogli u velikoj žurbi. Bilo je to pitanje života i smrti. Mi nismo bili*

u stanju da odbranimo naše kuće i našu imovinu pa su ljudi prodavali naj-luksuznije aute, krave, konje, televizijske aparate, video rekordere za 50, najviše 100 DEM! Mi smo to morali činiti da bi platili prevoz". ⁽⁹⁵⁾

8. Plivanje uz struju - "Nelojalni" Srbi

Konačno, prinuda je bila faktor koja je tjerala Srbe da saraduju u procesu etničkog čišćenja. Međutim, nisu svi Srbi u Bosni i Hercegovini ili u Srbiji učestvovali ili odobravali etničko čišćenje. Neki, iako očito samo manjina, bili su užasnuti i pokušavali su pomoći Muslimanima. Jedan muslimanski izbjeglica smatrao je dobrim Srbima čak i one koji *"mi nisu pomogli ali mi nisu ni naudili i ponekad su čak i govorili sa mnom"*. ⁽⁹⁶⁾ Drugi Srbi, posebno u ranoj fazi, branili su Sarajevo zajedno sa Muslimanima i Hrvatima. Ustvari, prema jednom izvještaju *"u nedavnim akcijama čišćenja koje su izvodile srpske snage, od oko stotinu ljudi, pripadnika teritorijalne odbrane Bosanske vlade koje su srpske snage zarobile, njih oko četrdeset su bili bosanski Srbi"*. ⁽⁹⁷⁾

Oni Srbi koji su bili za antimuslimansku strategiju nisu samo činili većinu, oni su takode kontrolisali topove, vladajući aparat i izvore legitimiteta i imali su podršku iz Beograda. Međutim, Srbi koji nisu željeli slijediti etničku politiku srpskog rukovodstva, smatrani su posebnom opasnošću pošto su predstavljali neprijatan izazov legitimitetu nacionalističke ideologije. Ali, otvoren otpor etničkom čišćenju bio je veoma opasan. Na početku krize u gradu Foči, pritisak na srpske policajce da se pridruže nacionalističkoj stvari kretao se od nagovaranja do otvorenih prijetnji njima i njihovim familijama od strane političara bosanskih Srba. ⁽⁹⁸⁾

Oni Srbi, koji su i dalje bili neposlušni, preuzimali su ozbiljan rizik da budu obilježeni kao izdajice srpske stvari i da dožive istu sudbinu kao i njihovi nesrpski susjedi. Naprimjer, prema rječima srpskog disidenta iz Prijedora, "pravi" Srbi kaznili su Srbina uhvaćenog u pomaganju Muslimanima i Hrvatima na isti način; *"zatvorili su ga u isti logor.... Srpske vlasti bile su brutalne u postupanju sa nelojalnim Srbima"*. ⁽⁹⁹⁾ Jedan muslimanski zatočenik, pušten iz srpskog logora, izvjestio je o sljedećem incidentu koji se desio nakon što su Muslimani bili satjerani u gomilu: *"Neki pojedinci Srbi željeli su da nas ubiju na licu mjesta. Žika Marković je stao u tom trenutku između nas i četnika i rekao im da nas ne diraju. On je često sa nama išao u lov. Međutim, sin Nede Petkovića, našeg susjeda, udario ga je kundakom puške u glavu. Nakon toga ubili su dvojicu iz moje grupe"*. ⁽¹⁰⁰⁾

Jedan drugi Srbin ubijen je u Trebinju nakon što je pitao svog sunarodnika zašto tuku Muslimane koji su služili u armiji bosanskih Srba.⁽¹⁰¹⁾ Za srpske vlasti posebno su bili opasni intelektualci-disidenti. Karakterističan je slučaj Srbina ginekologa, Mire Kundurevića, koji je bio poznat po svom protivljenju etničkom čišćenju. Njega su, iz kuće u sarajevskom predgrađu, odvele snage sigurnosti bosanskih Srba i nikad ga više niko nije vidio. Nakon toga njegova porodica je izbjegla u inostranstvo.⁽¹⁰²⁾ U takvoj naelektrisanjoj atmosferi nije trebalo mnogo da se izazove sumnja. U jednom srpskom logoru američki novinar susreo se sa zatvorenikom koji mu je kazao: *"Ja sam Srbin!... Kršten u pravoslavnoj crkvi. Ali na dan kada su Srbi u Prijedoru satjivali Muslimane u logore ja sam razgovarao sa četiri prijateljice Muslimanke. Kada sam objasnio da sam Srbin, oni (srpska policija) su me pretukli"*.⁽¹⁰³⁾ Neki Srbi su očito bili spremni da učine sve što rukovodstvo od njih traži samo da bi dokazali svoj patriotizam i da bi izbjegli takve optužbe. Jedan Srbin, optužen za ratne zločine, ovako je objasnio razlog nekih ubistava koje je počinio: *"Moj komandant je kazao da sam ja, pošto dolazim iz Sarajeva gdje sam živio sa Muslimanima, za njega bio sumnjiv kao mogući špijun pa sam se stoga morao dokazati"*.⁽¹⁰⁴⁾

Čvrstorukaši među bosanskim Srbima posebno su optuživali one predstavnike Srba koji su napravili težak izbor i ostali u multikonfesionalnoj bosanskoj vladi. Oni političari, koji su pokušali odbaciti etničko čišćenje, i dalje su bili izloženi prijetnjama ekstremista kao što je Biljana Plavšić, jedne od vodećih figura SDS-a. Ona je upozorila da *"Srbi znaju šta će učiniti onim Srbima koji su ostali u sarajevskoj vladi, ako ikada padnu u njihove ruke"*.⁽¹⁰⁵⁾

Napomena uz VI. poglavlje

1. Momčilo Krajišnik i Jovan Janjić, DRŽAVA KAO DEVOJČICA, Srpska stvarnost, 25. sept. 1993. str. 5.
2. Patrick Quinn, PONUDA ZA UKIDANJE SANKCIJA NIJE NAVELA SRBE DA PRIHVATE MIROVNI PLAN (Offer to End Sanctions Fails to Sway Serbs on Peace Plan) Washington Times, 15. juli, 1994, str. A15.
3. Blaine Harden, JUGOSLAVENSKI GULAG (The Yugoslav Gulag), Washington Post, 7. avg. 1992, str. A18. O zatočeničkim logorima, vidjeti takode AKTIVISTI ČIJI JE INTERES BOSANSKI LOGORI (Bosnian Camps Interest Activists) Washington Times, 3. avg. 1992, str. A7; Peter Maass, BOSANSKE IZBJEGLICE GOVORE O NASUMIČNOM SRPSKOM TERORU (Bosnian Refugees Tell of Random Serb Terror), Washington Post, 5. avg. 1992. str.

- A27; Mary Battiata, BIVŠI ZATVORENICI SUMNJIČE SRBE ZA MASOVNA ZVJERSTVA (Former Prisoners Allege Wholesale Serb Atrocities), Washington Post, 6. okt. 1992, str. A1, A18; i Seth Faison, BOSANCI U SAD - STRAVA IZA NJIH, A NOVI ŽIVOT PRED NJIMA (Bosnian in U.S., Horror Behind and New Life Ahead) New York Times, 25. juli, 1993, str. A8.
4. Naprimjer, veteran Pomorskog korpusa SAD iz Drugog svjetskog rata na pacifičkom bojištu sjeća se kako *“smo prešli preko najmanje stotinu ranjenih i mrtvih Japanaca...Ne volim to kazati ali vidio sam naše momke kako ih sve ubijaju, uzimajući njihove zastave i fotografije i skidajući im zlatne zube za uspomenu”*. Zatim je nastavio: *“Naš kapetan mrzio je Japije više nego bilo ko drugi. U više prilika on bi me pozvao i kazao: “Doktore daj ovom kopiletu nekoliko doza”. Ja bih to učinio a on bi pozvao drugog sanitetliju i kazao: “Doktore daj ovom kopiletu nekoliko doza”. On bi to učinio. Toliko mnogo morfija dobro bi uspavalo jedno kopile”*: Stanley Bowen, SAIPAN TO TINIAN, SLIJEDI ME (Follow Me) (Camp Lejeune, N.C.: maj-juni,1994.), str. 25. Slično tome, britanski vojnik se sjeća dana D-iskrcavanja u Normandiji, *“Kad bi se pojavio njemački vojnik svi bi pucali na njega. To nas nije mučilo jer ih mi nismo smatrali ljudskim bićima”*: Russell Miller, MI NISMO FRICEVE SMATRALI LJUDSKIM BIĆIMA (We Didn't Think of Jerries as Human), "The Times, London, 24. sept. 1993. str. 16.
 5. Kelman, NASILJE BEZ MORALNIH OGRADA (Violence without Moral Restraint) str. 39.
 6. Izvještaj Evgeniy Vostrukhova, UMRIJETI U JUGOSLAVIJI (Umeret v Yugoslavii), Izvestiya, 25. nov. 1992. str. 3.
 7. Blaine Harden, SRPSKE SNAGE ZAUZELE KLJUČNI GRAD (Serb Forces Overwhelm Key Town) Washington Post, 15. apr. 1992, str. A33.
 8. Nebojša Jevrić, ŽIVO MESO I KROMPIRI, Duga, Maj 9-22, 1992, str. 7.
 9. Govor koji je prenio TANJUG Domestic Service, Beograd, 19. juli, 1993, u FBIS-EEU-93-138, 21. juli,1993, str. 41.
 10. Peter Maass, BOSANSKI SRBI KAŽU DA SE BORE PROTIV ISLAMSKOG FUNDAMENTALIZMA (Bosnian Serbs Say They're Fighting Against Islamic Fundamentalism) Washington Post, 11. avg. 1992. str. A13.
 11. Intervju u Pogledima ,12.nov.1993. u FBIS-EEU-93-228, 30. nov.1993. str.41.
 12. O. Kesar, VLASTI REAGUJU JER JE I OSVETA ZLOČIN, Politika, 6. apr. 1994. str.11.
 13. Ovo je kazao šef prijedorske policije; vidjeti Gutman, SVJEDOK GENOCIDA (Witness to Genocide), str.113.
 14. Ejub Šitković, KUR'AN PO SRNI, Vreme, 27. apr. 1992, str.33.
 15. Kada su ga kasinije pitali o incidentu osoba je odgovorila da je to bilo *“hipotetičko pitanje”* na koje ne može odgovoriti; vidjeti David B. Ottoway,

PRKOS POKREĆE SRBE U BOSNI (Defiance Moves Serbs in Bosnia), Washington Post, 8. maj. 1993. str.A16.

16. Tako je Dragoš Kalajić upozoravao da "plan za uspostavu islamske džamahirije" ugrožava Evropu i evropsku kršćansku kulturu, civilizaciju i tradiciju, vidjeti DŽAMAHIRIJOM PROTIV EVROPE, Duga, mart 15-28,1992,str.18.
17. Nikola Milošević, OSUDA REŽIMA, Srpska reč, 7. juni,1993. str. 45
18. KARADŽIĆEVA PORUKA, Spona, 3. juni, 1993. str.19.
19. CRKVENI VRH NE PRIZNAJE DRINU, Spona, 3. juni, 1993. str. 19.
20. NAROD BLAGOSILJAO VLADIKE, Evropske novosti, 9. april, 1993. str. 4.
21. BEZBOŠTVO JE KRIVO ZA RAT, Globus, 26. nov. 1993. str. 35.
22. NAROD U VLASTI POLITIKE, Evropske novosti, 4. mart. 1993. str. 10.
23. SLOGA JE STANJE DUHA, Vojska, 5. avg. 1993. str. 11-12.
24. Intervju Bella Stumboa, SLOBO I MIRA (Slobo and Mira), Vanity Fair, juni, 1994. str. 171.
25. Žika Antić, MAUZEROVI PANTERI, Vojska, 29. apr. 1993. str. 51.
26. Belgrade TV Daily News, 14. jan. 1993.
27. Resulović, DUGI NOŽEVI (Long Knives), str. 5.
28. Jovan Janjić, SPAS OD PAKLA, NIN, 22. maj. 1992. str. 13; i objavljeno na TV Beograd u Dnevnim novostima, 8. dec. 1992.
29. Intervju u Pogledima, 12.nov. 1993. u FBIS-EEU-93-228, 30. nov.1993. str. 41.
30. Dragan Terzić, VODI LI SE U BOSNI I HERCEGOVINI VERSKI RAT?, Pravoslavlje, nov. 15. 1992. p.3.
31. Mile Nedeljković, KRST I POLUMESEC, Belgrade: Politika,1993, str. 105.
32. EVROPA NEĆE IZBEĆI DEMOGRAFSKI DŽIHAD, Vojska, 23. sept, 1993. str. 9.
33. Belgrade TV Daily News, 6. dec, 1992.
34. Miroljub Jevtić, OPROŠTAJ BEZ MILOSTI, Evropske novosti, 7. juli, 1993. str. 2.
35. Miroljub Jevtić, LJUDI I VREME, Vreme, 24. maj,1993, str.54.
36. Miroljub Jevtić, NEMA MIRA U BOSNI, Evropske novosti, 28. dec, 1993, str. 4.
37. Nikola Ostojić, GENOCIDNE PORUKE IZ 1001 NOĆI, Vojska, 8. apr, 1993, str. 20-21.
38. Commentari Miroslava Stefanovića, Belgrade TV Daily News, 15. nov, 1992.
39. Tomić, EVROPA NEĆE IZBJEĆI, str. 8.

40. Milan Mijalkovski, OPASNE ILUZIJE, Vojska, 25. nov,1993, str. 18.
41. Vojislav Lubarda, LJUDI I VREME, Vreme, 13. dec, 1993, str. 57.
42. M.Radetić, SRBI I BEZ KRSTA, Evropske novosti, 22. juni, 1994, str. 11.
43. Slavko Aleksić, LJUDI I VREME, Vreme, 31. maj, 1993, str. 54.
44. Blaine Harden, SERBIAN BID FOR BOSNIA ALLEGED, Washington Post, 11. april, 1992, str. A17.
45. Gaja Petković, NIN, 11. mart, 1994, FBIS-EEU-94-067, 7. apr, 1994, str. 62.
46. Vidjeti VICEVE, u Srpskoj reči, 2. avg, 1993, str. 43.
47. Kelman, NASILJE BEZ MORALNIH OGRADA (Violence without Moral Restraint) str. 49.
48. KO JE DAFINA MILANOVIĆ? SUZE U CVEČARI, Evropske novosti, 24. mart, 1993, str. 4.
49. Govor 28. Juna,1989 KOSOVO I JEDINSTVO, NIN, 2. juli, 1989, str. 6.
50. Govor 8. dec, 1991, POLJE JE OVDJE, str. 13.
51. Kalajić, SA DŽAMAHIRIJOM PROTIV EVROPE, str. 15.
52. BEZBOLNA AMPUTACIJA , str. 30.
53. Citirano u Popov, SRPSKI POPULIZAM, str. 18.
54. LJUDI I VREME, Vreme, 13. apr, 1992, str. 50.
55. Vladimir Cvetković, LJUDI I VREME, Vreme, 24. maj, 1993, str. 55.
56. B.Lazukić, SRBI SU ČUDO NEBESKO, Borba, 23. mart, 1994, str. 11.
57. NA BALKANU DVA JEZIKA, Evropske novosti, 3. feb,1994, str. 6.
58. Jevrem Damjanović, KO MRZI SRBE - RAZBIJENA ZAVERA ĆUTANJA, Ilustrovana Politika, 17. jan,1989, str. 15.
59. Dr. Jovan Striković, VLADA LI KOD NAS VIRUS UMORA?, Ilustrovana politika, 4. dec, 1990, str. 18.
60. Vidjeti IZVORE VELIKOSRPSKE AGRESIJE (Sources of Great Serbian Aggression), str. 294.
61. Govor Vuka Draškovića 11. sept. 1988, SVI NABUKODONOSORI RODA SRPSKOGA u KUDA IDEŠ SRBIJO? (Quo Vadis, Serbia?), str. 82.
62. Citirano u ONI SU REKLI, str. 9.
63. Dragoš Kalajić, USAMLJENI, KAO NEMCI, Duga, feb. 1-14, 1992, str. 34.
64. Dragoš Kalajić, BLOKADA OSLOBAĐA, Duga, 28. maj -10. juni, 1994, str. 85.
65. Tihomir Stojanović, OPASNOST ČETVRTOG RAJHA, Narodna armija, 2. nov, 1991, str. 27.

66. Momir Đoković, SRBI NA IVICI ISTORIJE, Spona, 25. mart, 1993, str. 12.
67. Jevtić, PONOVO TURCI, str. 65. One je, ustvari, podvukao, "*Nadamo se da je ovo dovoljno jasno svim nosiocima vlasti u zemlji*".
68. Intervju na beogradskoj televiziji, u FBIS-EEU-92-230, 30. nov, 1992, str.43.
69. Rezime Sinodovog izvješta objavljen je u Pravoslavlju, 1. feb, 1992, str. 2.
70. Citirano u Popov, SRPSKI POPULIZAM, str. 18.
71. Ćosićev intervju, Avanti, str. 228-29.
72. Memorandum sa zasjedanja svetog Episkopskog sinoda 14-20. maja, 1992, Pravoslavlje, 1. juni,1992, str. 2.
73. Milomir Marić, GENERAL RATKO MLADIĆ - KAKO SAM POSTAO NAJVEĆI SRBIN, četvrti dio, Vesti, 16. apr, 1993, str. 18.
74. Ervin Staub, KORJENI ZLA (Roots of Evil), str. 18-19.
75. Isto, str. 55.
76. Intervju Špigl-u (Der Spiegel), Hamburg, 26. apr, 1993, u FBIS-EEU-93-078, 26. apr, 1993, str. 41.
77. Pale Radio-televizija Republike Srpske, Studio-S Radija, 31. jan, 1994 u FBIS-EEU-94-012, 1. feb, 1994, str. 33, Evropske Novosti, 3. feb, 1994, str. 6.
78. Stojan Adašević, Politika Ekspres, LJUDI I VREME, Vreme, 19. apr, 1993, str. 55.
79. (Priština-Kosovo), LJUDI I VREME, Vreme, 23. avg, 1993, str. 59.
80. Ljubiša Rajić, NATALITET I MORTALITET - KOLIKO NARODA, TOLIKO NEBA, Vreme, 31. maj, 1993, str. 32.
81. Vasilije, ODBRANIMO SVETINJU ŽIVOTA, Pravoslavlje, 1. maj,1993, str.5.
82. Intervju Sina Karlija sa Sabinom Izetbegović-Berberović, kćerkom Alije Izetbegovića PAD KUĆE ALIJE IZETBEGOVIĆA, Globus, 18. dec, 1992. str. 32. Među Srbima koji su promovirali ovaj argument je orientalist naučnik Mirosljub Jevtić, citiran u Miroslav Filipović, SANDŽAK, ZEMLJA ALAHOVA?, Stav, 21. feb, 1992, str. 20.
83. Intervju Marića, GENERAL RATKO MLADIĆ, str. 18.
84. Nenad Stefanović, ZNATE LI GDE JE VAŠE SKLONIŠTE, Vreme, 24. maj, 1993, str. 13.
85. Pukovnik Ljubomir Stojadinović, TANJUG Domestic Service, Beograd, u FBIS-EEU-94-019, 27. jan, 1994, str. 25.
86. Aleksandar Zelenkov, KLOPKA ZA SVETE RATNIKE, Evropske novosti, 23. febr, 1993, str. 10.
87. Arte Television, Paris, France, 8 1/2 program, 14. jan, 1993.
88. Igrić, NESREĆA, str. 30.

89. Ovaj incident je spomenut u Draškovićevom otvorenom pismu hercegovačkom pravoslavnom episkopu Atanasiju, IZDRŽAĆU, Srpska reč, 2. avg, 1993, str. 29.
90. Dušan Stojanović, SMIJEH DOK KUĆE GORE, (Laughter as Houses Burn), Washington Post, 8. maj, 1993, str. A16.
91. Faik Tafro, FOČANSKO LJETO 1992 - UBITI KAO POPITI ČAŠU VODE, drugi dio, Srpska reč, 24. maj, 1993, str. 53.
92. Izvještaj Aleksijevića iz njegovog intervjua sa Karadžićem, POLITIKA KAO PORODIČNA SUDBINA, str. 3.
93. Vidjeti, Helsinki Watch, RATNI ZLOČINI (War Crimes), tom. 1, str. 132-34, I tom 2; takode Harden, JUGOSLAVENSKI GULAG (Yugoslav Gulag), str. A18.
94. Mary Battiata, KADA NEMA UN-a, SRBI TJERAJU BOŠNJAKE (Serbs, Absent UN, Press Bosnian Drive), Washington Post, 7. dec, 1992, str. A25.
95. Resulović, DUGI NOŽEVI, str. 5.
96. Randal, SERBI OKONČAVAJU 700 GODINA, str. A52.
97. Jovan Janjić, KOLEKTIVNO SAMOUBISTVO, NIN, 22. maj, 1992, str. 12.
98. Tafro, LJUDI UMIRU GLEDAJUĆI, str. 45.
99. LOGORI - "SMRT BEZ PRAVILA", Vreme, 17. avg, 1992, u FBIS-EEU-92-174, 8. sept, 1992, str. 33; i Resulović, koji je naveo sličan slučaj u Trebinju u DUGIM NOŽEVIMA, str. 5.
100. Edita Hadžić, PUT BEZ POVRATKA, BiH Ekskluziv, 17. sept, 1993, str. 6.
101. Srdić, GRAD U EGZILU, str. 7.
102. Ahmed Bosnić, UŽASI GRBAVICE, BiH Ekskluziv, 8. juli, 1994, str. 9.
103. T.D.Allman, SRBIJANSKI KRVAVI RAT (Serbia's Blood War), Vanity Fair, mart, 1993, str. 100.
104. David Cray, SRPSKA SISTEMSKA SILOVANJA, UBIJANJE MUSLIMANA (Serb Details Rape, Killing of Muslims), Washington Times, 14. mart, 1993, str. A10.
105. Citirano u G.Rošić, GRIJEH DAVNO OTPISANIH (Sin of Those Written Off a Long Time Ago) Borba, 10. avg, 1993, u FBIS-EEU-93-154, 12. avg, 1993, str. 29.

VII

SINDROM PORICANJA

- Iz srpske perspektive -

Pošto je srpsko rukovodstvo, i u Srbiji i Bosni i Hercegovini, shvatalo da su njihove akcije protivne međunarodnim normama ili, u najmanju ruku, da će imati potencijalno negativne posljedice po njihove odnose sa međunarodnom zajednicom, željeli su da poreknu svaku odgovornost, pa čak i samo postojanje genocida. Poricanje je takođe bilo važno i zbog domaće javnosti. Na taj način lakše su se mogle progutati sve naredne akcije i izbjeći pitanje moralnosti rukovodstva. Ta strategija prevare može poprimiti takvu formu u kojoj rukovodstvo negira sve što se zaista dogodilo ili, pak, da to što se dogodilo dobije otmjeno pakovanje, često pod nekim eufemizmom. U mnogim slučajevima, istinsko poricanje je funkcionisalo među običnim Srbima, jer je iza toga stajalo ukorjenjeno vjerovanje da njihove akcije nisu bile uopšte pogrešne. Takvo shvatanje podupirala je domaća propaganda iz više izvora.

Mnogi u srpskom rukovodstvu opravdavali su svoje poricanje tako što su legitimirali sve ono što je bilo posebno korisno za njihovu naciju, u čemu im je kao podloga služio polarizirani analitički kontekst koji su prethodno bili stvorili za svoje vlastite potrebe. Izgleda da su vlast i donošenje odluka u rukovodstvu bosanskih Srba bili upražnjavani kolektivno. Različiti pristupi strategiji i metodima djelovanja odražavali su razlike među ličnostima i pripadnost frakcijama. Postojao je, međutim, značajan konsenzus kada su u pitanju krajnji ciljevi.

Generalno, a posebno kada su se obraćali inostranoj javnosti, srpsko rukovodstvo uvijek je izražavalo akutnu zabrinutost što njihove akcije nisu

imale moralno opravdanje. Stoga, nije nikakvo iznenađenje što su oni svjesno nastojali da negiraju svoje akcije. Ako se genocid posmatra kao namjerna srpska strategija kojom se postižu određeni politički ciljevi, namjerno poricanje je prirodni dio te strategije. Takav pristup ne bi samo osujetio stvaranje negativnog stava u inostranstvu, već bi spriječio i poduzimanje konkretnih mjera od strane međunarodne zajednice.

1. Službeno poricanje i kontrolisanje štete

Sasvim prirodno, struktura srpske vlasti, jednostavno i cinično, odbivala je svaki izvještaj o zvjerstvima ili genocidu nad Muslimanima. Istovremeno, oni su na svakom koraku, aktivno i sistematski, težili da prikriju takve akte. U aprilu 1993. godine, Srpska akademija nauka i umjetnosti (SANU), koja je predstavljala intelektualnu zajednicu zemlje, organizovala je konferenciju pod naslovom "SISTEM LAŽI O ZLOČINIMA GENOCIDA 1991-93." Njihov cilj bilo je suprostavljanje onome što su učesnici nazivali stranim "dezinformacijama" o navodnoj umješanosti Srba u ratne zločine.

Doduše, većina srpskih vođa - uključujući Miloševića, Milana Panića, Karadžića, Čosića i patrijarha Pavla - izražavali su u određenim prilikama svoje protivljenje etničkom čišćenju. Ove izjave bile su upućene inostranoj javnosti. Patrijarh Pavle u nekoliko prilika je izjavio da bi više volio da ne bude velike Srbije ako bi njeno stvaranje počivalo na ratnim zločinima. Međutim, takve deklaracije više su bile usmjerene na ublažavanje stava svjetske zajednice nego što su odražavale stvarne namjere ili ponašanje. Na optužbe je odgovarano ponavljanjem poricanja da se etničko čišćenje uopšte dešavalo ili da su Srbi bili odgovorni za nasilje.

Možda je još podmuklije nastojanje srpskih javnih ličnosti da banaliziraju izraz "genocid", da obezvrijede njegovo značenje i posljedice i da unesu zabunu. Srpski predstavnici koristili su taj izraz čak i za diplomatske mjere koje je svjetska zajednica poduzimala protiv Srbije. Jugoslovenski ministar sporta izjavio je, čak, "*da je zabrana učešća našim sportistima na međunarodnim takmičenjima genocid nad mladima*".⁽¹⁾

U isto vrijeme, beogradske vlasti su, otvorenom podrškom srpskim ratnim naporima u Bosni i Hercegovini, razvodnjavale svaki negativan uticaj na domaćem terenu. Rukovodstvo u Srbiji još uvijek je tolerisalo pristrasno izvještavanje državnih medija i davalo je podršku paravojnim formacijama koje su bile formirane u Srbiji, uključujući i veliku materijalnu podršku i

direktno vojno učešće u akcijama. U samoj Bosni i Hercegovini, Karadžić je do kraja istrajavao na tvrdnji da *"srpski narod nema čega da se stidi"*, dozvoljavajući, jedino, da su neki pojedinci, u periodu prije povlačenja JNA u maju 1992. godine, mogli počinuti neke zločine, za šta, pak, oni snose *"ličnu odgovornost. Mi možemo sa sigurnošću tvrditi da je naša armija (bosanskih Srba) branila naš narod i naše granice na uzoran način"*, objašnjavao je Karadžić, i *"da nije počinila niti jedan zločin, silovanje ili napad na civile"*.⁽²⁾

Karadžić je uvijek tvrdio da etničko čišćenje *"nikada nije bilo dio naše politike. Srpske vlasti nikada nisu prisilile bilo kojeg Muslimana ili Hrvata da napuste svoje domove"*, nastavljaio je on. *"Ja vjerujem da su se, očito, Muslimani osjećali neugodno na srpskoj teritoriji pa su zato odlazili, ali ih niko nije prisiljavao da to čine"*. Po njemu: *"Na srpskom dijelu bivše Bosne i Hercegovine muslimansko stanovništvo, smatrajući da je to srpska oblast, tražilo je dozvolu za odlazak. Mi smo im dozvolili da to učine... Oni su tražili da idu i oni odlaze"*. On je, takođe, koristio eufemizme da bi opisao etničko čišćenje. Ono što se tada dešavalo on je nazivao *"etničkom razmjenom"* koja nipošto nije bila *"namjerno"* sprovedena.⁽³⁾ Čak su i srpski zvaničnici, koji su bili direktno uključeni u taj proces, nastavljali sa poricanjem. U Višegradu je srpski major rekao stranim novinarima, koji su vidjeli spaljene kuće Muslimana i spaljene džamije: *"Ja ne znam šta vi podrazumijevate pod etničkim čišćenjem! Muslimani su dobrovoljno otišli. Mi smo im, čak, dali autobuse. Mi ih nismo prisiljavali da idu, kunem vam se"*.⁽⁴⁾

Kad god je bilo moguće, počinioci su grozničavo pokušavali da protjerivanje prikažu u pozitivnom svjetlu. Tako je major u ekstremnoj Arkanovoj jedinici, zvanj Tigrovi, insistirao na tvrdnji da su Muslimani otišli dobrovoljno iz Bijeljine, tako što su trampili svoje kuće sa Srbima koji su se doseljavali iz oblasti pod kontrolom Muslimana. Reagujući na primjedbu da se on, naprotiv, ponašao zločinački, uvrijeđeni major je uzvratilo: *"Ja zločinac?... Ja zločinac? Ja koji sam veći humanista od bilo koga drugog! Zašto, mladiću, mene Muslimani čak u ruku ljube. Pokazaću vam video snimke o toj trampu (kuća) na kojima mi se (Muslimani) klanjaju (iz zahvalnosti)... Pitajte bilo koga o meni"*.⁽⁵⁾

Slično tome, srpski zvaničnik, zadužen za organizaciju protjerivanja nesrba, pokušao je opravdati taj proces stranom novinaru prikazujući ga kao uslugu učinjenu Muslimanima: *"Ljudi mogu na ovo gledati kako god žele. Vidite, Muslimani su nam dali listu i kazali: 'Izbavite nas odavde. Oni žele da idu. Ovdje nema posla, nema ljekara, nema hrane. Oni čak, ne mogu nabaviti ni osnovne životne potreštine'"*. Gospodin Bojić (zvaničnik) smatra

da bi njemu trebalo zahvaliti, a ne osuđivati ga..." *Ne mogu razumjeti zašto nas svijet ovako tretira. Mi nismo tako strašni kako se priča*".⁽⁶⁾

Samo postojanje koncentracionih logora bilo je žestoko negirano na svim nivoima srpske vlasti. To se posebno odnosi na početni period. Milošević je izražavao čuđenje u vezi sa postojanjem koncentracionih logora u Bosni i Hercegovini. On je izjavio: "*Bio sam iznenađen kad sam čuo informaciju da takvi logori tamo postoje*", ali je u isto vrijeme pokušao da stvori sumnju u valjanost takvih izvještaja, ograđujući se od izvora tih informacija. "*Ne mogu biti siguran... Ja čak ne mogu biti siguran da oni koji su mene informisali imaju prave informacije*".⁽⁷⁾

Čak je i Milan Panić, kalifornijski biznismen koji se preobratio u političara i postao za neko vrijeme predsjednik Vlade Jugoslavije i koji je na Zapadu smatran liberalnom alternativom Miloševiću, učestvovao u poricanju ratnih zločina. Usprkos obimnim dokazima međunarodnih organizacija koji su govorili suprotno, on je naivno tražio od novinara "*da mu pomognu u njegovoj potrazi za koncentracionim logorima*", nudeći nagradu od pet hiljada dolara onome ko uspije pronaći takav logor.⁽⁸⁾ Poricanje je, takođe bilo prisutno i na nižim nivoima vlasti. Zato je komandir lokalne policije u Bijeljini mogao reći novinaru: "*Kod nas nema zatvora... Ne postoji razlog zbog kojeg bih vam lagao*".⁽⁹⁾ U septembru 1992. godine, beogradska televizija je najavila da jugoslovenske vlasti razmatraju mogućnost da pred sud izvedu svakoga ko širi "*dezinformacije*" o takvim logorima.

Srpska pravoslavna crkva održala je vanrednu sjednicu svog Svetog episkopskog sinoda samo zato da bi opovrgla takve optužbe. U završnoj deklaraciji nedvosmisleno je rečeno da su izvještaji o logorima bili utemeljeni na lažnim informacijama i da su bili izmišljeni sa namjerom da "ocrne" Srbe. U nastavku je navedeno: "*U ime božije istine i na bazi svjedočenja naše braće, episkopa iz Bosne i Hercegovine, i ostalih vjerodostojnih svjedoka, mi potvrđujemo, preuzimajući potpunu moralnu odgovornost, da takvi logori niti su postojali niti sada postoje u Srpskoj Republici u Bosni i Hercegovini, niti u Srpskoj krajini*".⁽¹⁰⁾

Neke crkvene vođe, kao što je patrijarh Pavle, nikada, ustvari, nisu raščistili sa tim pitanjem jer su nastavili da stvaraju sumnju o postojanju logora dugo nakon što su ostali srpski zvaničnici napustili tu taktiku. U razgovoru sa jednim talijanskim novinarom, početkom 1994. godine, na pitanje o logorima on je odgovorio: "*Ja vjerujem da treba provesti istragu i pregledati teren. Ako se pokaže da takvi logori zaista postoje onda smo mi krivci i*

trebali bi biti kažnjeni. Ja ne vjerujem da je to organizovano, već da bi to mogle biti akcije pojedinaca". ⁽¹¹⁾

Kada je konačno poricanje postalo nerealno, težište je sa pobijanja prebačeno na kontrolu štete. Karadžić je, nakon početnog potpunog poricanja, kasnije pokušao da opravda postojanje logora prikazujući ih u pozitivnom svjetlu. On je tvrdio da su ti logori bili rezultat *"srpskog odbijanja da ubijaju zatvorenike: 'Mi, za razliku od Muslimana, ne ubijamo zarobljenike; eto zašto smo imali logore, ne logore za istrebljenje kako se tvrdilo, već zarobljeničke logore'"*. Zaboravljajući svoja ranija poricanja njihovog postojanja, Karadžić je prešao na ubjeđivanje strane javnosti da *"smo mi danas te logore kompletno zatvorili i da smo sve zatočenike oslobodili. Muslimani su, međutim, zadržali svoje. Evropa je prevarena od strane svojih medija i svojih vlada"*. ⁽¹²⁾ U nekim prilikama, srpska objašnjenja o postojanju koncentracionih logora bila su praćena krajnjim cinizmom, kao ono kada je srpski zvaničnik insistirao da logor Trnopolje nije bio ono što stvarno jeste; naprotiv, on je bio samo *"otvoreni prijemni centar"*. Oni su išli i dalje tvrdeći da je logor *"pravi eldorado za njih (Muslimane). Oni smatraju da je to garantovan način da se ide u inostranstvo. Mnogi ljudi su zatvorili svoje kuće i stanove da bi došli ovdje"*. ⁽¹³⁾

U isto vrijeme, kad god je bilo moguće srpske vlasti su težile da odbiju ili spriječe pristup u logore, ili da prevare inspektore ako već nisu mogli spriječiti njihov ulazak. U nekim prilikama, čak su bili inscenirani i vatreni okršaji u blizini logora da bi se na taj način spriječili mediji da tamo odu. Kada nisu mogli izbjeći službene posjete stranaca, logori su bili očišćeni ili pak zatvoreni. Nisu pokazivali sve zgrade i često su logoraši bili prebacivani na drugu lokaciju. ⁽¹⁴⁾ U slučaju da propadne plan za sprječavanje pristupa logorima, srpski zvaničnici su pokušavali minimizirati užasne životne uslove koji su tamo vladali. Jedan komandant logora bio je ponosan na to kako je on tretirao svoje zarobljenike, iako je posjetilac mogao vidjeti jasne znake izgladnjivanja. ⁽¹⁵⁾ Beogradski mediji su takođe igrali ulogu u pomaganju da se popravi takav negativan imidž. Jedan bivši logoraš je ispričao: *"Jednog dana stigla je ekipa srbijanske televizije. Čuvari su naredili ženama i djeci da izadu vani i tada su im podijelili jabuke i kolače. Zatim je televizijska ekipa snimila te ljude kako jedu jabuke i kolače"*. ⁽¹⁶⁾

Srpska pravoslavna crkva, izlazeći van okvira svojih prethodnih poricanja postojanja takvih kampova, prešla je kasnije na poricanje izvještaja o lošem postupanju u tim logorima. Oni su odbacili optužbe Zapada proglašivši ih lažima motivisanim mržnjom prema Srbima i pravoslavlju. Naprimjer, jedan urednik u listu "Pravoslavlje" uvjeravao je svoje čitaoce da ni

jedna jedina žena niti ijedno djete nisu nikada bili internirani u logore. On je takođe tvrdio da zatočenici jedu istu hranu kao i srpski vojnici, da tamo nije bilo uznemiravanja niti torture, i da *"su neki zatvorenici izjavili da im je bolje u zatvoru nego na frontu, pošto tamo, u najmanju ruku, imaju garantovanu ishranu i smještaj"*.⁽¹⁷⁾

U praksi je javno poricanje takođe služilo za neutralizaciju muslimanskog otpora tako što se pred budućim žrtvama prikivala stvarna priroda koncentracionih logora. Prema svjedočenju jedne zatočenice iz logora Trnopolje, koji je bio predviđen za žene i djecu, srpski čuvari su govorili Muslimanima da su ih smjestili u logore da bi ih zaštitili od Zelenih beretki, iako su se u toj oblasti svi muslimanski borci već bili predali.⁽¹⁸⁾

Kasnije, srpski mediji su sa ponosom isticali kako se nisu sprovodile smrtonosne represalije prema Muslimanima koji su protjerivani. Izvještaji su govorili da *"svako zna da je oko 4.000 Muslimana, uglavnom mladih ljudi i žena, bilo poslato vani autobusima iz samo jednog sabirnog centra u Trnopolju"*.⁽¹⁹⁾

Izvještaji o silovanjima takođe su odbacivani, često sa velikim cinizmom. Karadžić je tvrdio da *"nema dokaza da su žene bile silovane"*, i označio je optužbe za silovanja kao *"užasnu laž. ... Naši generali su izuzetno osjetljivi kada je u pitanju moralno ponašanje"*, dodao je.⁽²⁰⁾ U zvaničnim izjavama Srpska pravoslavna crkva nazvala je takve izvještaje "monstruoznim", a optužbe su prikazivane kao svjesno pravljenje opravdanja od strane zapadnih zemalja za početak "uništenja" Srba.⁽²¹⁾ Milošević je nastojao da isključi kompletno pitanje silovanja pozivajući se na nesposobnost običnog čovjeka da zamisli takve zločine. On je ovako odgovorio jednom novinaru: *"Molim Vas nemojte ponavljati tu priču!... Ona nije uopšte tačna... Da li Vi zaista vjerujete u to? Da su svi Srbi divlja plemena, monstrumi, ubice?"*.⁽²²⁾

U poricanju takvih slučajeva, neki zvaničnici su čak pokušavali da prebace krivicu na muslimanske žene zbog izazivanja srpskih vojnika, koji su bivali u situaciji da odole iskušenju. List jedne jedinice bosanskih Srba je izvjestio kako *"su Srbi imali mnogo prilika da seksualno zloupotrijebe muslimanske žene. Imali smo tako čitav konvoj od oko 2.000 muslimanskih žena... Ove žene stajale su danima na Banj Brdu blizu srpskih položaja sušeći intimno rublje, koje je bilo izloženo pogledima srpskih boraca. Niko ih nije silovao"*.⁽²³⁾ Prema istom izvoru, ako se, pak, incident zaista desio, muslimanske žene bile su isto toliko krive kao i srpski silovatelji: *"Na čitavoj teritoriji Semberije i Majevice, znam da je bukvalno bilo samo jedno silovanje muslimanske žene koje je počinio srpski vojnik, i to se desilo uz više"*

olakšavajućih okolnosti... Jedan od Blagojevićevih četnika (sada je mrtav) zgrabio je jednu zgodnu zarobljenu Muslimanku za ruku govoreći joj da pode sa njim jer on nije spavao sa ženom već dugo vremena; a ona je krenula, govoreći da ona takođe nije spavala sa muškarcem već dugo vremena".⁽²⁴⁾

U drugim prilikama, priče o silovanjima prikazivane su kao želja muslimanskih žena da prikriju rezultate njihovih navodnih odnosa sa čuvarima mira iz UNPROFOR-a. Jedna srpkinja je kazala: *"Dajte mi ih u ruke (Muslimanke). Mi ćemo im pokazati šta je stvarno silovanje, majku im tursku. One lažu cijelom svijetu kako su naši skromni mladići silovali toliko mnogo Muslimanki dok su one radale male crne djevojčice u evropskim bolnicama, pošto su zatrudnile sa personalom UNPROFOR-a. Svi lažu ne bi li ocrnili naše muškarce, naše Srbe".⁽²⁵⁾* Ostali nacionalistički govornici pokušavali su pobiti optužbe o silovanjima uz pomoć sumnjivih logičkih argumenata. Radomir Smiljanić, predsjednik Udruženja srpskih nacionalista "Bela ruža", koji je, protestujući protiv sankcija Ujedinjenih nacija protiv Jugoslavije, blokirao strane brodove na Dunavu u ljeto 1993. godine, rezonovao je ovako: *"Ako su Srbi silovali toliko mnogo Muslimanki, otkud im onda vrijeme da pobjede u ratu u Bosni i Hercegovini?"⁽²⁶⁾* Neki su se Srbi perverzno ponosili izvještajima o silovanjima. Tako je jedna žena zaključila: *"Pošto svijet glorifikuje naše muškarce zbog silovanja 120.000 Muslimanki, zašto srpske žene ne bi rodile još više takvih heroja za budućnost? Pravih supermena".⁽²⁷⁾*

Za neke četnike pitanje silovanja nije postalo samo izvor ponosa već takođe i simbol njihove moći, u najmanju ruku onda kada su bili van vidokruga stranih posmatrača. Na primjer, na jednom mitingu srpske radikalne stranke u Crnoj Gori, pristalice stranke pjevali su u horu: *"Na proplanku u šumarku Srbini j... Muslimanku, Muslimanka sva u krvi Srbini joj je bio prvi."* Priča se da su Šešelji i ostale vode stranke smatrali ovu pjesmicu vrlo zabavnom.⁽²⁸⁾

2. Bacanje krivice na druge

Srpski predstavnici ironično su optuživali Muslimane za iste one zločine koje su Srbi bili počinili. Na primjer, u Banjoj Luci, gradu u kojem su vršena široka etnička čišćenja nesrba, Roj Gatman je vidio kako lokalne vlasti prosljeđuju izvještaje stranim novinarima o užasnim zločinima koji su navodno bili počinjeni nad Srbima.⁽²⁹⁾ Paralelno sa tim, u srpskoj javnosti

vođena je kampanja kao pokušaj da se promovira ideja da je sve ono što se dešavalo bilo neizbježni rezultat rata i da su sve strane podjednako krive. Bez obzira koja tema je u određenom trenutku dospijevala na prvo mjesto, očita namjera je bila da se diskredituju izvještaji o zvjerstvima počinjenim nad Muslimanima. Ove akcije trebalo je da unesu zabunu u vezi sa tim pitanjem, razvodne međunarodnu kritiku, i da smanje vanjsku podršku bosanskoj Vladi u moralnim pitanjima.

Tipična je bila priča koju su konstruisale vlasti bosanskih Srba u kojoj se kaže da su, navodno, Muslimani hranili lavove kršćanskom djecom u sarajevskom zoološkom vrtu. Takva tvrdnja u svijetu je prihvaćena sa skepsom i zaista zvaničnici UN-a su dokazali suprotno. Isto tako, pobijajući optužbe za silovanja, glasnogovornik bosanskih Srba izrekao je optužbu da su ustvari srpske žene bile prodane *"kao bijelo roblje u Arapske zemlje"*.⁽³⁰⁾

Kada su ga pitali o srpskim koncentracionim logorima za Muslimane, Karadžić je parirao pitanjem u kojem je bila kontra optužba da *"postoji šest javnih kuća u Sarajevu u kojima su zatočene Srпкиnje"*.⁽³¹⁾ Nešto malo diskretnije patrijarh Pavle je uvjeravao talijanskog novinara da *"nisu Srbi ti koji su proizveli mržnju. To su, naprotiv, Muslimani jer oni snose ozbiljnu odgovornost"*.⁽³²⁾ On je takođe za zločine optužio Muslimane negirajući da su Srbi bili agresori kako su ih zapadni mediji opisivali. Po njemu, interpretacija krivice zavisi od toga na kojoj strani se ta osoba nalazi. On je odbranaški kazao kako *"Srbi ne mogu biti prikazivani kao davoli. Po svojoj prirodi ljudi gledaju na sve sa posebne tačke gledišta i kroz specijalne naočale, a gledaju, takođe, iz svog vlastitog ugla"*.⁽³³⁾ Isto tako, direktor Psihijatrijske klinike u Beogradu, u intervjuu listu Vojske SRJ "Vojska", pokušao je prebaciti odgovornost na nersbe. On im je pripisao fenomen *"velike mržnje"* koja je bila prisutna u bivšoj Jugoslaviji. Izvor te mržnje bio je *"kompleks inferiornosti"* od koje navodno boluju Muslimani i Hrvati.⁽³⁴⁾

Srpski zvaničnici su, takođe, rutinski optuživali Muslimane za činjenje zvjerstava nad svojim vlastitim narodom sa ciljem da bace krivicu na Srbe. Na primjer, u Banja Luci, najvećem gradu pod kontrolom Srba, lokalne srpske vlasti prebacile su na Muslimane krivicu za miniranje gradskih džamija sa ciljem da pribave međunarodno sažaljenje, iako su zvaničnici UN-a izvjestili da su upravo Srbi bili za to odgovorni.⁽³⁵⁾ Takve tvrdnje su se čule i na najvišim nivoima hijerarhije bosanskih Srba. Pobijajući navode posmatrača UN-a, general major Milan Gvero, zamjenik komandanta "Vojske Republike Srpske", porekao je da su srpske snage granatirale opkoljeni grad Srebrenicu, što je bilo u suprotnosti sa upravo zaključenim sporazumom. Umjesto toga, on je krivicu prebacio na gradsku muslimansku

populaciju koja je "*simulirala eksplozije na ulicama ne bi li zvaničnici UN-a povjerovali da je to rezultat srpskog napada*".⁽³⁶⁾

Karadžić je takode osporio pisanje stranih medija i Ujedinjenih nacija o intenziviranju srpskog granatiranja Sarajeva 1993. godine, optužujući bosansku Vladu da je simulirala takve napade ne bi li pribavila sažaljenje. Taj proces je posebno došao do izražaja 5. februara 1994. godine u slučaju napada na sarajevsku pijacu minobacačkom vatrom koja je ostavila više od 60 mrtvih i skoro 200 ranjenih. Na početku, Karadžić je optužio bosansku Vladu za planiranje čitavog incidenta sa ciljem da navede NATO da pokrene vazdušne napade protiv položaja srpske artiljerije oko grada. On je tvrdio da su Muslimani u toj prevari koristili lutke, glumce i leševe koje su im isporučili Hrvati.⁽³⁷⁾ Beogradske vlasti i, uz nekoliko izuzetaka, mediji u Beogradu nastavili su sa poricanjem. Njihovi argumenti uglavnom su bili skoncentrisani oko izjava Vojske SRJ kako oni imaju dokaz da eksplozija nije uopšte bila izazvana minobacačkom minom, već su navodno minu aktivirali sami Muslimani. Nadalje, prema izvorima Američke armije, Srbi su razmatrali mogućnost skretanja pažnje sa ovog incidenta. Oni su takode razmatrali mogućnost isceniranja navodnog pronalaženja oružja izbačenog iz zraka u vidu paketa koji bi ličio na paket sa hranom koji su normalno bili izbacivani padobranom. Na taj način, oni bi okrivili SAD za narušavanje svoje humanitarne misije.⁽³⁸⁾

Pošto njihove službene izjave nisu bile uzimane ozbiljno u inostranstvu, srpski predstavnici su usvojili mnogo složeniji pristup baziran na uvjerljivom poricanju. Oni su počeli davati izjave kako nije bilo moguće potvrditi ko je ispalio taj projektil iz minobacača. Iako su slični projektili bili ispaljivani sa srpskih pozicija prethodnih dana, identifikacija mjesta odakle je ispaljen projektil koji je pao 5. februara bila je izuzetno težak zadatak, jer nije bilo svjedoka i odgovarajuće tehnologije za praćenje minobacačkih mina.⁽³⁹⁾

U brojnim drugim slučajevima, srpski zvaničnici takode su tražili druge krivce ne bi li prebacili krivicu sa sebe na Muslimane. Naprimjer, granatiranje helikoptera UN-a koji je evakuisao ranjenike iz Srebrenice u aprilu 1993. godine uzrokovalo je žrtve i među Muslimanima i među personalom UN-a. Vojna komanda bosanskih Srba uputila je tada zvanični protest UN-u, prebacujući krivicu na njih. U protestu se tvrdilo da su trupe UN-a "*same aktivirale eksploziv sa namjerom da diskredituju Srbe*".⁽⁴⁰⁾

U cilju skretanja pažnje sa situacije u Bosni i Hercegovini, srpski predstavnici su često kontrirali tezom da ostale zemlje imaju čak lošije stanje ljudskih prava. Tako je, u maju 1992. godine, parlament Srbije izglasao

odluku da pošalje svoju vlastitu misiju u SAD da ispituju ono što je Beograd smatrao narušavanjem ljudskih prava za vrijeme nereda u Los Angelesu (Los Angeles) početkom tog mjeseca. Predstavnici Jugoslavije u UN-u tražili su u avgustu 1992. godine, na sjednici koja se bavila srpskim zarobljeničkim logorima, da se umjesto toga ispita uloga SAD u Vijetnamu. Orijentalista Mirroljub Jevtić, da bi otklonio kritike srpskih akcija prema Muslimanima, kontrirao je tvrdnjom da su Islamske zemlje najveći kršioци ljudskih prava. ⁽⁴¹⁾

Po generalu Mladiću, Srbe ne bi trebalo kritikovati pošto su, kako je on izjavio, ostale nacije učinile iste takve stvari u svojoj prošlosti. Navodno, za vrijeme jednog ćaskanja u Ženevi sa američkim generalom, koji ga je pitao sa kojim pravom su činili takve stvari, general Mladić je kontrirao: *"Rekao sam mu, po onom istom pravu po kojem ste vi Amerikanci izvršili hemijsko čišćenje indijanskih plemena... Da, upravo hemijsko, pošto ni jednog od njih niste ostavili u životu"*. ⁽⁴²⁾ Isto tako, osporavajući bilo kojem međunarodnom tribunalu pravo da sudi ratnim zločincima, Nikola Koljević, podpredsjednik Republike Srpske, koristio je svoj osnovni argument da su ostale zemlje navodno takode počinile slične zločine u doba rata. On je ustvrdio: *"Kada je u pitanju tribunal za ratne zločine, ja vjerujem da nema zakonske osnove za njegovo ad-hoc formiranje, posebno u Jugoslaviji, pošto je nakon Drugog svjetskog rata vođeno tako mnogo ratova, uključujući i etničke, a nije se formirala takva moralistička institucija"*. ⁽⁴³⁾

U najboljem slučaju, neki srpski govornici težili su da predstave sve strane podjednako krivim, posebno u stranoj javnosti iako, sasvim jasno, to nije bilo tačno. Milošević je insistirao da smo *"mi bili svjedoci nevjerovatne eksplozije mržnje i okrutnosti kod sve tri strane uključene u borbe, a ne samo na srpskoj strani kako zapadna štampa želi da nas ubijedi"*. ⁽⁴⁴⁾ Iako je to značilo implicitno potvrđivanje činjenja loših stvari, takva nepravedna raspodjela odgovornosti imala je za cilj da odvрати pažnju sa srpskih akcija i da razvodni odgovornost Srba.

Čak je i Milan Panić podupirao verziju *"etničkog čišćenja sa ljudskim likom,"* umjesto da napravi realističku procjenu situacije ili, pak, ponudi neko razumno rješenje. On je na karakterističan način okarakterisao zapadne izvještaje o masakrima koje su učinili Srbi kao *"veoma organizovane programe uticaja na ljude koji su uspjeli da zavedu Američku javnost"*. ⁽⁴⁵⁾ On je, takode, situaciju procjenio kao nesretni građanski rat u kojem svako snosi podjednaku krivicu. Ova pozicija je služila kao bazna premisa u njegovim više puta ponovljenim pokušajima da se gotovo ekskluzivno srpska Jugoslovenska narodna armija vrati u Bosnu i Hercegovinu kao sila za održavanje mira, iako je ta armija bila uključena i direktno i indirektno u većinu etničkih

čišćenja. Panić je tvrdio: "*Čim SAD priznaju (krnju) Jugoslaviju i podignu sankcije ja ću saradivati na njihovoj strani sa mojom armijom. Bilo bi najbolje kada bi Ujedinjene nacije dozvolile (Jugoslavenskoj) armiji da se vrati u Bosnu i Hercegovinu. U roku od tri dana tamo bi bio mir. Mi imamo veliku, dobro naoružanu, visokomotivisanu armiju*".⁽⁴⁶⁾

Da bi porekli odgovornost, srpski predstavnici često su optuživali strane posmatrače i međunarodne medije za navodno fabrikovanje priča o zvjerstvima ili, u najmanju ruku, za veliko pretjerivanje u vezi sa tim. Optuživali su ih i za djelovanje u ime čistog materijalnog interesa u slučajevima kada su izražavali zabrinutost. Na primjer, u publikaciji, koja je izlazila svake sedmice a bila je namjenjena srpskoj dijaspori u Sjevernoj Americi, štampanoj uz očitu pomoć Ministarstva informacija Srbije (sa vjerovatnom namjerom uticaja na simpatizere da podrže srpsku stvar kod strane javnosti), pokušali su objasniti uzroke "*fenomena da Jevreji nekritički podržavaju muslimansku stranu u Bosni i da demoniziraju njihove saveznike i prijatelje - Srbe - koji su potvrdili svoju vjernost u prošlom ratu*". Ignorišući moralno pitanje, autor članka dolazi do nevjerovatnog zaključka da su američki Jevreji bili zabrinuti za sudbinu bosanskih Muslimana zato što je Američka jevrejska zajednica ekonomski povezana sa muslimanima na Srednjem istoku. Po tvrdnji autora, Američki jevreji brinuli su samo za "*barele nafte koji su stizali iz arapskih i islamskih zemalja*".⁽⁴⁷⁾

Sa druge strane, srpski državni mediji rutinski su ponavljali sve izvještaje stranih komentatora koji su bacali sumnju na izvještaje o ratnim zločinima. Bez ikakve sumnje, srpske vlasti su se nadale da će takvi navodno nezavisni izvještaji umanjiti njihovu vlastitu odgovornost zbog poricanja zločina i da će imati veći kredibilitet kod domaće srpske javnosti nego što su to imali službeni vladini izvještaji. Pokazalo se, međutim, da je većina tih izvještaja bila bazirana na informacijama koje su lansirale srpske vlasti.

Tipičan primjer ovakvih nastojanja bio je članak u više nastavaka JEVREJI, SRBI I JUGOSLOVENSKI KONFLIKT, objavljen 1994. godine u listu Politika koji je kontrolisala država. Autor je bio jedan sumnjivi indijski profesor. On je negirao srpsku odgovornost za bilo koji ratni zločin i odbacio je tvrdnju o postojanju koncentracionih logora. Indijski profesor je tvrdio: "*Do sada... pokazane su samo dvije pothranjene osobe... Svi drugi pokazani zatočnici bili su u savršeno prihvatljivim uslovima; svi su se smijali, čak i te dvije pothranjene osobe. Kasnije se pokazalo da je jedan od njih bolovao od tuberkuloze već 10 godina*".⁽⁴⁸⁾ Jedna od osnovnih tvrdnji u njegovoj seriji bila je da su izvještaji o ratnim zločinima u svakom slučaju bili

nepouzđani i da su u velikoj mjeri bili rezultat "kampanje Ameriĉkih Jevreja" i "jevrejskog uticaja na Jugoslovenski konflikt".⁽⁴⁹⁾

3. Etniĉko ĉišćenja kao borbena akcija

Slijedeći naĉin poricanja bilo je prezentiranje onoga što se dešavalo kao ĉisto "borbenih akcija". Taj argument davao je legitimitet napadu na bilo koji cilj, ukljuĉujući i civilne ciljeve. Tipiĉno, Karadžić je poricao da su srpske snage bile krive za opsadu gradova: "Mi ne vršimo opsadu... Mi branimo svoju teritoriju".⁽⁵⁰⁾ Prema Karadžiću, ĉak ni opsada Sarajeva nije bila stvarna opsada: "Ĉini se da mi opsjedamo grad, ali to nije taĉno. Mi ne vršimo opsadu, mi nemamo agresivnih namjera; mi samo štitimo naš narod koji živi na podruĉjima oko grada".⁽⁵¹⁾

Ovaj argument korišten je svaki put kad im je to odgovaralo, ukljuĉujući period kada su u martu i aprilu 1994. godine Srbi pokušavali da eliminišu istoĉnu bosansku enklavu GoraŹde - zonu sigurnosti deklarisanu od strane UN-a. Nastojeći da zamijene uloge Źrtve i poĉinioca, što je bilo u suprotnosti sa svim drugim izvještajima, vlasti bosanskih Srba prikazivali su svoje napade kao borbenu akciju koja im je bila nametnuta. Tvrđili su, ustvari, da su Muslimani iz enklave bili ti koji su vršili ofanzivne akcije, a Srbi su bili prisiljavani da brane svoj opstanak. Prema izjavama komandanta policije bosanskih Srba, koja je bila angaŹovana u toj oblasti, Muslimani iz GoraŹda su, navodno, ispaljivali granate punjene hemijskim otrovom iz svojih "artiljerijskih oruda velikog kalibra i gadali su monstruoznim eksplozivnim napravama civilne ciljeve s namjerom da unište sve što je srpsko, kulturno, i civilizovano". Nazivajući ovaj incident "još jednom epizodom u pokušajima Izetbegoviĉevih sljedbenika da istrijebe Srbe," zvaniĉnici su zakljuĉili da ova akcija takode predstavlja "direktan napad na demokratske snage u Evropi".

Komandant Hercegovaĉkog korpusa vojske bosanskih Srba, odgovoran za operacije u GoraŹdu, tvrdio je da su Muslimani zapoĉeli svoj navodni napad "uz blagoslov UN." Jedan od njegovih štabskih oficira optuŹio je UN za snadbijevanje goraŹdanskih Muslimana oruŹjem i municijom, ĉak i putem redovnih humanitarnih padobranskih dostava.⁽⁵²⁾

Šta više, intenzitet borbe nije obavezno bio u direktnoj korelaciji sa brojem Źrtava i sa nivoom brutalnosti. Na poĉetku borbi, objavljeno je da je pograniĉni grad Višegrad osvojen uz veoma slab otpor, a isto tako predaja grada Brĉkog, na sjeveru Bosne, takode se dogodila "bez velikog otpora."

Ipak, oba ova događaja bila su praćena smrću brojnih civila pošto su osvajačke srpske snage vršile masovna ubistva. ⁽⁵³⁾

Srbi su takođe zloupotrebljavali kategorije "borbena" i "borci" i to veoma intenzivno, proširujući taj izraz na bukvalno sve i na svakog. Iako je tretman stvarnih ratnih zarobljenika od strane Srba uvijek bio u suprotnosti sa međunarodnim konvencijama, većina onih koje su Srbi klasificirali kao ratne zarobljenike bili su ustvari nenaoružani civili. U jednom koncentracionom logoru, pričao je strani reporter, *"pitao sam srpske vlasti o oružju koje je zarobljeno od tih ratnih zarobljenika, a oni su odgovorili da ga nema"*. Kasnije je šef Banjalučke policije povjerio tom istom novinaru: *"U etničkom ratu neprijatelj ne nosi uniformu i ne nosi pušku. Svi su neprijatelji"*. ⁽⁵⁴⁾ Šef policije u Prijedoru na sličan način je opravdao rušenje muslimanskih kuća koristeći vojne izraze: *"Sve one su imale bunkere ...Dakle, činjenica da su muslimanske kuće imale podrumne znači da su morale biti raznijete eksplozivom?...Da...Vi počinjete razumijevati!"* ⁽⁵⁵⁾

Bezrazložna hapšenja Muslimana takođe su opravdavana "ugroženosti". Reporteri su izjavili da su snage sigurnosti opkolile 49 "islamskih terorista" jer su "željeli da izazovu nevolje i, čak, da počine zločine protiv Srba i protiv lojalnih Muslimana u gradu". ⁽⁵⁶⁾

Izvještaji o nesrazmjernom broju žrtava, kao što je onaj koji govori da je u jednom okršaju ubijeno 403 Muslimana a samo 8 Srba je lakše ranjeno, značajan su pokazatelj vrste akcija koje su nosile obilježje "borbenih" i koje su služile kao maska. ⁽⁵⁷⁾ Insistiranjem na činjenici da je sve što se dogodalo bila stvarna "borba", Srbi su mogli tvrditi da je ono što je zadesilo civile bilo uzrokovano činjenicom da su oni bili borci u jednoj fer borbi, u najmanju ruku da je to bila indirektna i nenamjerna posljedica situacije u kojoj su sve strane, navodno, manje ili više podjednako krive.

4. Poricanje - Opravdavanje pred strancima

U krajnjoj liniji, da bi izbjegli, ili da bi u najmanju ruku ublažili, kritike iz inostranstva zbog svog ponašanja prema Muslimanima, Srbi su nastojali da nađu opravdanje. Oni su pokušavali da ubjeduju Zapad da su Muslimani "zaslužili" takav tretman jer su u suštini bili islamska "prijetnja", i da su Srbi sprovođenjem takve politike vršili uslugu Zapadu, bez obzira kakva je ta politika bila.

Takav način opravdavanja bio je dosljedno primijenjen u januaru 1993. godine, kada je Ministarstvo informacija Srbije objavilo pamflet namijenjen inostranoj javnosti na engleskom govornom području. Jedan od učesnika, pravoslavni sveštenik i član Parlamenta bosanskih Srba, podvukao je nemoralnost i perfidnost Muslimana i njihove religije, tvrdeći:

Oni (Muslimani) žele, po drugi put, da stvore tursku Bosnu i Bosnu u Turskoj...sa šerijatskim zakonom i drugim životnim normama neprihvatljivim u dvadeset prvom stoljeću. Iza svega toga stoji vjekovima stari san (sic) primitivnog čovjeka da živi na grbači potlačenog naroda, da ima svoj vlastiti harem, sanjajući o Istanbulu, jer je to za njega raj na zemlji, gdje se hurije kupaju u šerbetu.... oni (Muslimani)... pozvali su na svoju krvavu gozbu sve svjetske skitnice, ubice i pse rata. Mudžahedini (sic) i džihad fanatici iz islamskih zemalja došli su da ispune svoju "svetu dužnost" i da nas istrijebe. Takva beskrupuloznost potpuno pristaje njihovoj religiji, njihovoj tradiciji, njihovoj kulturi. ⁽⁵⁸⁾

Na diplomatskom frontu, vladika hercegovački Atanasije, za vrijeme posjete Sjedinjenim Američkim državama i Kanadi 1992. godine, upozorio je da "je militantni islam iskoristio konflikt da bi uspostavio uporište na Balkanu" i da "*Zapad nije svjestan penetracije islama*" na Balkan, jer "*džamije niču tamo gdje ih nikada nije bilo*". ⁽⁵⁹⁾ Karadžić je u tom duhu tvrdio da Izetbegović "*želi da stvori prvu islamsku državu u modernoj Evropi da bi omogućio prodor islama na zapad. Ako on u tome uspije, biće to veliki problem za civilizovanu Evropu*". ⁽⁶⁰⁾ Pokušavajući da poveže ovo pitanje militantnosti sa svjetskim tokovima, za koje bi, po njemu, strana javnost morala pokazati mnogo više interesovanja, ustvrdio je da je "*jasna činjenica da je u Bosni i Hercegovini nemoguća koegzistencija sa Muslimanima, što vrijedi i za druge dijelove svijeta*". ⁽⁶¹⁾

Dobrica Ćosić je, takođe, u doba kada je bio predsjednik Jugoslavije, upozoravao da je "*panislamska internacionalizacija rata u Bosni najveća opasnost koja se nadvila i nad Balkan i nad južnu Evropu*". ⁽⁶²⁾ I ostali srpski političari, uključujući Miloševića, nastavili su svirati na istu žicu opravdanja pred stranom javnošću. ⁽⁶³⁾ U stvari, Karadžić je otišao još dalje, opisujući "muslimansku prijetnju" korišćenjem metafore bolesti. Jedinu razlog, tvrdio je on, zašto su Srbi spremni da prihvate prelaznu konfederaciju u Bosni i Hercegovini sa muslimanskom državom bio je taj "*što smo ih tako mogli kontrolisati... Mi to činimo zbog Evrope - da osiguramo da islamski fundamentalizam ne inficira Evropu sa juga*". ⁽⁶⁴⁾

Karadžićeva poruka vanjskom svijetu ostala je neizmijenjena. U njoj se tvrdi da Srbi, svojom politikom prema Muslimanima, čine značajnu uslugu neodgovornom Zapadu: "*Oni (Saudijska Arabija, Iran i Turska), imaju*

mračne planove, žele od Bosne napraviti odskočnu dasku za penetraciju islama u Evropu. Ovaj plan predstavlja špic njihovog koplja. Zapanjujuće je da SAD pomažu i podstiču militantni islam svojim nekritičkim podržavanjem Muslimana u Bosni... Oni (Srbi) su najmoćnija nacija na Balkanu... Srbi mogu ponovo uspostaviti stabilnost na Balkanu i SAD se mogu u potpunosti na njih osloniti". ⁽⁶⁵⁾

Srpski orijentalisti takode su iskoristili svoj akademski autoritet da bi podržali takve antiislamske argumente u inostranstvu. Profesor Darko Tanašković, ekspert za islamske studije na Beogradskom univerzitetu, upozorio je američku novinsku javnost da muslimanske zemlje pomažući Bosni "imaju dugoročne ciljeve...ne toliko da pomognu Muslimane u Bosni, koliko da organizuju svoje uporište u Evropi za svoje buduće aktivnosti". ⁽⁶⁶⁾ On je kasnije ustvrdio da su zapadni Evropljani konačno počeli da uvažavaju navodni monolitni "kontinentalni fenomen" političke i kulturne islamske prijetnje svima njima, u čemu je Bosna i Hercegovina samo faza. ⁽⁶⁷⁾

Ponekad su srpski govornici pokušavali da stvore i eksploatišu razlike u stavovima između SAD i Evrope igrajući na ono što su oni smatrali evropskom osjetljivošću. Na primjer, Dragoš Kalajić bio je član tima srbijanskih intelektualaca koji su obilazili Italiju u decembru 1993. godine da bi agitovali za srpsku stvar. Ta inicijativa bila je poznata kao "Karavan istine." Njegova uloga bila je da kaže italijanskoj javnosti kako je "cilj Sjedinjenih američkih država da Evropi utrape islam; eto onda zašto Vašington tako svesrdno podržava Muslimane u Bosni i Hercegovini". ⁽⁶⁸⁾

Srpski nacionalisti bili su uvjereni da će kasnije i drugi takode shvatiti navodnu islamsku opasnost. Da bi pojačao takve napore, Karadžić je samouvjereno napomenuo "da ćemo mi dobiti dobrovoljce iz kršćanskih zemalja, a posebno iz pravoslavnih i protestantskih zemalja, a ti dobrovoljci će se boriti na srpskoj strani". U međuvremenu, ministar odbrane bosanskih Srba je dodao: "Vjerujem da nije u interesu američkog naroda da mi imamo ovdje muslimansku državu u srcu Evrope. Naravno da srpski narod i zapadna Evropa neće dozvoliti uspostavu muslimanske države u srcu Evrope". ⁽⁶⁹⁾ List Jugoslavenske narodne armije je čak zaključio da Vatikan "sigurno neće gledati ravnodušno na širenje islama na starom kontinentu". ⁽⁷⁰⁾ General Mladić, koji je ponudio srpske usluge Evropi u vidu izgradnje bedema protiv navodne islamske i njemačke prijetnje, bio je iznenađen kada njegovi pogledi nisu bili prihvaćeni od drugih Evropljana. On je takav odgovor proglasio političkom kratkovidnošću: "Nažalost, moram zaključiti da kršćanska Evropa ne vidi opasnost od germanizacije i islamizacije". ⁽⁷¹⁾ On je međutim, ostao optimista nadajući se da će Evropa konačno doći

pameti i nastavio je koristiti taj argument. Konačno, Karadžić je bio uvjeren da, čak i ako Srbi budu kritikovani zbog svojih akcija, takve reakcije će biti privremene. On je tvrdio da će *"nam jednog dana Zapad biti zahvalan jer smo mi odlučili da branimo kršćanske vrijednosti i kulturu"*.⁽⁷²⁾

Demokratska opozicija u Srbiji, po ovom pitanju je u stopu slijedila čvrstorukaše. Predstavnik jedne od umjerenijih političkih partija tvrdio je da *"Zapad mnogo više želi spriječiti stvaranje muslimanske države u Bosni nego čak stvaranje velike Srbije... Muslimanska država na Balkanu mogla bi postati odskočna daska za najekstremniji islamski fundamentalizam... i takva država bi mogla opustošiti Evropu"*.⁽⁷³⁾ Jedan srpski aktivista bazirao je svoj optimizam na tumačenju blagih zapadnih reakcija na oštre mjere Alžirske vlade koje je ona sprovodila prema islamskim aktivistima. On je, stoga, zaključio da će zapadnjaci biti toliko zabrinuti zbog pojave islamske države u Evropi, da će biti spremni progutati narušavanje demokratskih principa od strane Srba u Bosni da bi to izbjegli.⁽⁷⁴⁾

5. Ćutanje srpske savjesti - da li su Srbi znali?

U kojoj mjeri su Srbi bili upoznati sa ratnim zločinima koji su bili počinjeni u njihovo ime? Sasvim je jasno da oni u vlastima i oni u intelektualnoj eliti, ne samo da su bili svjesni onoga što se dešavalo, već su to i opravdavali, što je potvrđeno njihovim učešćem ili duhovnom odbranom srpskih akcija. Hijerarhija Srpske pravoslavne crkve morala je takođe biti veoma dobro informisana putem svoje mreže sveštenstva i članova crkve. Iako je patrijarh Pavle nastavio tvrditi da on ne obraća pažnju na politiku niti čita štampu i ne prati elektronske medije, često spominjanje ovog problema sa njegove strane i od strane Crkve kao organizacije, sugerise na značajan nivo upoznatosti sa činjenicama osoba na najvišim nivoima Crkve.

Čak su i obični Srbi u Bosni i Hercegovini teško mogli previdjeti šta se to događalo oko njih. Mlada djevojka iz Zvornika sjećala se kasnije da se Srbi, koji su bili za to zaduženi, nisu uopšte trudili da prikriju mjere koje su poduzimali prema Muslimanima: *"Prošlog ljeta (1992. godine), gledala sam vlastitim očima kako u školskom dvorištu, koje je bilo pretvoreno u koncentracioni logor, trpaju Muslimane u kamion"*.⁽⁷⁵⁾ U samoj Srbiji, oni koji su imali pristup stranim elektronskim medijima mogli su takođe imati potpunu informaciju. Kompletna populacija bila je, međutim, bolno svjesna, u najmanju ruku, stranih optužbi. Ako ništa drugo, oni su slušali često ponavljana žestoka poricanja od strane svojih vlasti, medija, ili Pravoslavne crkve, iako

mnogi nisu vjerovali u takve strane izvještaje. Lokalni mediji su, pak, s vremena na vrijeme aludirali na pojedinačne incidente.

Nadalje, zahvaljujući kontaktima sa svojim rođacima u Bosni i Hercegovni, sa izbjeglicama, i sa hiljadama pripadnika milicija i regularnih pripadnika Jugoslavenske armije koji su operisali u Bosni i Hercegovini ili koji su bili svjedoci ili učestvovali u ratnim zločinima, vijesti su, bez ikakve sumnje, curile i kružile u društvenom miljeu Srbije. Ono što je posebno značajno, izgleda da se brojni pripadnici raznih vojnih i paravojnih jedinica, koji su se vratili nazad u Beograd zbog odmora i relaksacije, nisu uopšte suzdržavali da prenesu svoja iskustva stranim novinarima. Sasvim suprotno, oni su često bili više nego raspoloženi da se pohvale onim što su počinili.

Značajno je, međutim, da nije bilo stvarnih institucionalnih glasova u srbijanskom društvu koji bi se suprostavili genocidu. Srbijanski političari i političke partije, koje su predstavljale praktično čitav ideološki spektar, razlikovale su se jedino do kojeg stepena ići kada su u pitanju Muslimani. Sasvim predvidivo, četničke partije su zagovarale najžešća rješenja. Ove grupe, uključujući ne samo tvrde četničke stranke kao što je Srpska radikalna stranka koju je predvodio Šešelj i SNO koju je predvodio Jović, već i mnogo fleksibilnije četničke partije, Srpski pokret obnove koji je predvodio Drašković, i manje, mnogo liberalnije srbijanske partije, uveliko su ostale nijeme po ovom pitanju. Oni su tako postupali ne samo zato da bi izbjegli etiketu nepatriota, već vjerovatno i zato što su u mnogim slučajevima bili saglasni sa opštim ciljevima koji su se trebali postići etničkim čišćenjem. To, naravno, ne znači da su obavezno bili saglasni i sa mjerama koje su poduzimane.

Mali broj srpskih disidenata, od kojih su mnogi bili okupljeni oko liberalnog beogradskog lista Vreme i reformisanog bivšeg komunističkog dnevnog lista Borba, ispaštali su zbog kritika koje su upućivali na račun mjera koje su poduzimane protiv Muslimana, često uz rizik prognanstva i osvete. Nekoliko osoba bilo je posebno iskreno u svojim osudama, uključujući bosanskog pisca Vladimira Srebrova. Iako je on bio jedan od osnivača političke partije bosanskih Srba, SDS-a koji je predvodio Karadžić, i na početku uveliko podržavao Jugoslovensku narodnu armiju, ratni zločini su ga osvijestili. On je kasnije, optužujući Srbiju i bosanske Srbe za rat i nazivajući njihove napade "*klasičnom agresijom*" na Bosnu i Hercegovinu, pozvao Srbe da polože oružje i da se pridruže Armiji Bosne i Hercegovine. Uhapšen je u septembru 1992. godine, sudeno mu je za izdaju u aprilu naredne godine, a vojni sud bosanskih Srba izrekao mu je kaznu od pet godina zatvora.⁽⁷⁶⁾ Sličan je slučaj crnogorskog pjesnika Jevrema Brkovića koji živi u samoizgnan-

stvu iz protesta. On je prije toga kazao da crnogorski rezervisti, koji su divljali oko grada Trebinja u oktobru 1991. godine, "*nisu pravi Crnogorci*".⁽⁷⁷⁾

U aprilu 1994. godine, mala grupa beogradskih intelektualaca, koja je sebe nazivala "*slobodnim intelektualcima*", protestovala je protiv onoga što su oni nazvali srpskim progonom Muslimana u Bosni i Hercegovini i u srpskom dijelu Sandžaka. Jedan od njih, filmski režiser Lazar Stojanović, predvidio je da će Muslimani u Srbiji i ostali nesrbi i dalje biti ugroženi, "*pošto je srbijanski režim namjerno otvorio vrata fašizmu i nacizmu u ovom dijelu Evrope*". Potpuno predvidivo, provladina beogradska štampa reagovala je žestoko i optužila ih za "*mržnju protiv vlastitog naroda i njegovih legalno izabраниh vođa*".⁽⁷⁸⁾

Takve osobe bile su progonjene i šikanirane ne samo od strane države već, takode, i od drugih intelektualaca. Poznati literata, Momo Kapor, insistirao je na činjenici da su izvještaji o koncentracionim logorima, silovanjima i opsadi Sarajeva bili "*izmišljeni*" od strane Zapada. On i mnogi drugi okomili su se na takve domaće disidente i govorili su da su oni bili inspirisani islamom.⁽⁷⁹⁾ Uprkos ličnoj hrabrosti, uticaj takvih kritika na događaje bio je veoma ograničen, jer je nedostajala podrška u matici srpskog društva i u institucionalnoj eliti.

6. Genocid i partijska politika

Treba napomenuti da su politički rivali u Srbiji često jedan drugog optuživali za zločine genocida. Ove tvrdnje bile su posebno žestoke krajem 1993. godine i bile su sastavni dio izborne kampanje u Srbiji. Kandidati su pokušavali inkriminirati svoje političke protivnike nastojeći da postignu što bolju poziciju do narednih decembarskih izbora. Miloševićeva vlast i Arkan i Drašković pokušavali su prebaciti svu odgovornost za počinjena zvjerstva na Šešelja i njegove paravojne formacije. Šešelj je uzvratio da su, naprotiv, drugi bili odgovorni. On je, šta više, ustvrdio da krajnju odgovornost snosi Miloševićeva vlast, pošto su Vojska SRJ i srbijanska policija naoružavale i podržavale te formacije i izvodile operacije zajedno sa njima. Pored toga, Šešelj je tvrdio da Arkanove formacije bile odgovorne za ubistva i silovanja čak i samih Srba.⁽⁸⁰⁾

U jednoj od rijetkih prilika kada su takve kritike stizale do političke arene i o njima se otvoreno diskutovalo, Danica Drašković, supruga predsjednika SPO Vuka Draškovića, javno je na televiziji osudila nedavni masakr koji su izveli članovi poluvojne organizacije Srpskog pokreta obnove

(SPO), "Srpske garde", nad Muslimanima u Gacku, rodnom selu njenog supruga u Hercegovini. Iako su kritike gospođe Drašković bile vrlo ograničene, ipak su izazvale buru unutar njene vlastite partije i uzrokovale održavanje specijalnog plenuma na kojem je trebalo nju osuditi. Na partijskom zasjedanju ona je pojačala svoje optužbe: *"Nije bilo ustaških noževa (u Gacku). Tamo nije bilo borbi, tamo ni jedan Srbin nije bio masakriran... Vi niste iznijeli ni jedan jedini primjer sličnog masakra nad Srbima kao što se desilo Muslimanima u Nevesinju, Trebinju i Foči."* Zatim je kazala: *"Slušala sam od članova Srpske garde... pričali su mi kako su silovali trinaestogodišnju muslimansku djevojčicu, svih dvadeset njih, i kako su je zatim postavili na tenk i vozili okolo, i smijali se jer je sve što je od nje ostalo bio njen kostur"*. Da je Vuk Drašković bio tamo u to vrijeme on bi branio Muslimane u svom rodnom gradu. Zaključujući svoju argumentaciju ona je lamentirala: *"Mislim da smo sve ovo rekli suviše kasno. Mislim da smo trebali govoriti o ovome ranije, u najmanju ruku o onome što smo znali. Mi nemamo pravo da ćutimo u vezi sa zločinima"*.⁽⁸¹⁾ Mnogi delegati bili su otvoreno neprijateljski raspoloženi i odbili su prihvatiti da je bilo šta loše učinjeno. Jedan uvrijeđeni partijski vođa je izjavio: *"Nikada nisam prisustvovao takvim zločinima i nikada neću prisustvovati"*.⁽⁸²⁾ Na kraju, gospođa Drašković je izdržala sve napade, a skup se pretvorio u borbu za vlast unutar partije, tako da su prisutni zvaničnici zaobišli pitanje genocida. Nema informacija o tome da su se vlasti nastavile baviti ovom temom.

U isto vrijeme, gospođa Drašković, očito nesvesna unutrašnje kontradikcije, nastavila je veličati početne stavove svoga supruga, koji su dali zamah stvaranju antimuslimanske atmosfere. Ona je, čak, branila vjernost svoje partije četničkom programu iz Drugog svjetskog rata. Zvanični list SPO, "Srpska reč", čiji je direktor gospođa Drašković, nastavio je promovirati prodaju - po osam miliona dinara - ponovo štampana djela njenog muža, uključujući i roman "Nož" i neka druga od njegovih najžešćih antimuslimanskih djela nastalih osamdesetih godina. Odprilike u isto vrijeme, u jednom intervjuu gospođa Drašković je čvrsto branila djela svoga muža i negirala je bilo kakvu ulogu koju bi on mogao imati u stvaranju tadašnjeg neprijateljskog raspoloženja.

Šta više, u istom intervjuu, bila je puna hvale za četnički pokret iz drugog svjetskog rata i za njegovog vođu Dražu Mihailovića. Izgledala je zbunjena novinarskim pitanjem o tome da li se Mihailović razlikuje od sadašnjih srpskih ekstremista. Ona je odgovorila:

Ne razumijem šta vam u tome nije jasno. Draža Mihailović se razlikuje od Miloševićeve politike i Šešeljevog fašizma... Mi želimo rehabilitovati

generalala Mihailovića u ime istorijske istine i ljudske pravde. Naša je nacionalna dužnost da rehabilitujemo mnoge Srbe, i iznad svega generala Mihailovića, i da kroz njega rehabilitujemo i istorijsku ulogu srpskog naroda u Drugom svjetskom ratu. Mi Srbi treba da se stidimo istorijske uloge i onoga što su učinili srpski komunisti u prošlom ratu, a ne Draže Mihailovića. On nije učinio ni jedan zločin koji mu se pripisuje. ⁽⁸³⁾

Ono što je gospođa Drašković takođe propustila da navede bila je činjenica da je njen muž bio taj koji je formirao "Srpsku gardu", koja je učestvovala u brojnim zvjerstima širom Hrvatske i Bosne i Hercegovine mnogo prije masakra u Gacku. Šta više, gospođa Drašković je lično igrala značajnu ulogu u upravljanju tom gardom. ⁽⁸⁴⁾ Očito, operacija u Gacku izvedena je bez znanja Draškovića i njihove dozvole, a to upućuje na slabljenje njihove kontrole i na jedan od mogućih razloga njihove zabrinutosti.

Iako je Drašković na partijskom plenumu podržao svoju suprugu, i iako je generalno govorio protiv genocida, on je još uvijek stajao iza programa stvaranja velike Srbije, koji je bio primarni pokretač genocida nad Muslimanima. Trinaestog maja 1993. godine, na dan događaja koji se simbolički odigrao u Mihailovićevom ratnom štabu na Ravnoj Gori, Drašković je održao uvodni govor na proslavi 100-godišnjice rođenja Draže Mihailovića. On je tom prilikom kazao:

"Naš ideal, braćo, koji ćemo mi ostvariti, je da čitava naša domovina: Srbija, Crna Gora, Makedonija sva Bosna i Hercegovina... i sve srpske krajevine, budu pod krovom jedinstvene države". ⁽⁸⁵⁾

Naravno, Drašković se protivio svim kasnijim planovima za podjelu Bosne i Hercegovine jer bi to dovelo do njene podjele na tri dijela. Držeći se tvrde linije čak i od Miloševića ili Karadžića, Drašković je tolerisao samo dvojnu podjelu, pa je nastavio predlagati da se zapadna Hercegovina priključi Hrvatskoj a da ostatak teritorije ostane pod srpskom kontrolom, ne spominjući mogućnost uspostavljanja posebnog muslimanskog entiteta. ⁽⁸⁶⁾

On je u predizbornim govorima u novembru 1993. godine podvukao: *"Na čijoj zemlji je Sarajevo? Na čijoj je zemlji Mostar? Kupres? i Ozren i čitava Bosna i Hercegovina, izuzimajući zapadnu Hercegovinu? To je istorijski, lingvistički, kulturni i nacionalni prostor srpskog naroda... Ako Tuđman hoće da stvori islamsku državu, neka to uradi u Zagorju; ali na srpskoj zemlji neće biti islamske države".* ⁽⁸⁷⁾ Generalni sekretar SPO, Vladimir Gajić, takođe se protivio stvaranju islamske države, govoreći u ime Draškovićeve partije: *"SPO se protivi stvaranju islamske države, čak i u slučaju da je ona velika samo jedan kilometar".* ⁽⁸⁸⁾ On je, takođe, negirao da

je ikada napravio bilo kakvu aluziju na to da su Srbi mogli počiniti genocid u Bosni. U govoru u izbornoj kampanji u Loznici, u decembru 1993. godine, on je porekao da je tako nešto ikada tvrdio.⁽⁸⁹⁾ Šta više, u istom rodendanskom govoru, Drašković je otvoreno porekao odgovornost četnika za bilo kakva nedjela počinjena u Drugom svjetskom ratu. Prema Draškoviću, ratni zločini, pripisani četnicima za vrijeme tog perioda, bili su isključivo rezultat komunističke fabrikacije, jer *"upravo su komunisti bili ti koji su 1945. godine montirali i izmislili da su Draža i njegovi ravnogorci (četnici) to učinili"*.⁽⁹⁰⁾ Šta više, Drašković je, u januaru 1994. godine, najavio da će se po njegovom zapaljivom romanu "Nož" snimiti film. Takav film bi potpalio još jače antimuslimanske osjećaje, čak i u većem dijelu srbijanske javnosti u odnosu na onaj koji je knjiga bila potpalila.

Napomena uz VII. poglavlje

1. Zoran Bingulac, LJUDI I VREME, Vreme, 29. nov,1993, str. 56.
2. Radovan Karadžić, NA PRAGU PRAVEDNOG MIRA, Evropske novosti, 18. avg, 1993, str. 12.
3. Intervju Daniela Schiffera, PODIJELIMO SE KAO DOBRI NEPRIJATELJI (Dividiamoci da buoni nemici), L'Espresso, 8. nov,1992, str. 92; i intervju na RTB-TV mreži, Beograd, 22. sept,1992, u FBIS-EEU-92-189, 29. sept,1992, str. 27.
4. Peter Maass, SRBI PROGONE 14.000 MUSLIMANA (Serbs Chase 14,000 Muslims), str. A18.
5. Vojkan Đurković, LJUDI I VREME, Vreme, 11. oct,1993, str. 51.
6. Roger Thurow, ISTJERANI IZ DOMA (Forced from Home), str. A5.
7. Intervju na RTB-TV mreži, 28. avg,1992, u FBIS-EEU-92-169, 31. avg,1992, str. 41. Ćosić je, na sličan način otpisao to pitanje: *"Ja ne znam o takvim koncentracionim logorima"*; intervju Olafa Ihlau i Renate Flottau, Der Spiegel, 10. avg, 1992, u FBIS-EEU-92-155, 11. avg, 1992, str. 35.
8. Tanjug Domestic Service, 6. avg,1992, u FBIS-EEU-92-153, 6. avg,1992, str. 44.
9. Peter Maass, POTRAGA ZA TAJNIM ZATVORENIČKIM LOGOROM (The Search for a Secret Prison Camp), Washington Post, 13. avg, 1992, str. A18. Jedan poljski plaćenik koji je služio kao čuvar u jednom od srpskih logora, ostavio je izvještaj u kojem iznosi detalje o lošem postupanju sa zatočenicima, a napomenuo je da novinari nisu tamo imali pristupa. Da bi se upoznali sa tim izvještajem, vidjeti Petošević, SRPSKI PLAĆENIK, str. 31.

10. VANREDNO ZASEDANJE SVETOG ARHIJEREJSKOG SABORA SPC POVODOM LAŽNIH OPTUŽBI PROTIV SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI, Pravoslavni misionar, juni, 1992, str. 250-51.
11. Intervju Ferrarija , PATRIARCH PAVLE, str. 6.
12. Interview Schiffera, PODIJELIMO SE, str. 92.
13. Mary Battiata, MUSLIMANI PONOVO BJEŽE PRED SRPSKIM SNAGAMA (Muslims Flee Renewed Drive by Serb Forces), Washington Post, 11. okt, 1992, str. A1.
14. U.S. Senate, Izvještaj osoblja (Staff Report), str.10. Jedan izvještač je taj proces nazvao "igrom sa granatama", vidjeti Maass, TAJNI ZATVORENIČKI LOGOR (Secret Prison Camp), str. A18. Vidjeti takode SAD KAŽU DA SRBI PREMJEŠTAJU ZATVORENIKE DA BI IZBJEGLI REGISTRACIJU KOD CRVENOG KRIŽA (U.S. Says Serbs Shift Prisoners to Avoid Detection by Red Cross), Washington Post, 13. avg, 1992, str. A20; i A.D. Horne, SPRIJEČEN PRISTUP INSPEKCIJI UN-a U ZATVORENIČKI LOGOR POD SRPSKOM UPRAVOM (UN Inspection Team Barred from Serb-Run Prison Camp in Bosnia), Washington Post, 25. avg, 1992, str. A10.
15. Allman, KRVAVI SRBIJANSKI RAT (Serbia's Blood War), str. 100.
16. U.S. Senate, Izvještaj osoblja (Staff Report), str. 26.
17. Dragan Terzić, ISTINA I PRAVDA NA ZAPADNI NAČIN, Pravoslavlje, 1. sept, 1992, str. 3.
18. U.S.Senate, Izvještaj osoblja (Staff Report), str. 22.
19. O.Kesar, VLASTI REAGUJU JER JE I OSVETA ZLOČIN", Politika, 6. apr, 1994, str. 11.
20. Intervju Sebnem Senyenera, Sabah, Istanbul, 10, feb, 1993, u FBIS-EEu-93-030, 17. feb, 1993, str. 34.
21. Izjava svetog Episkopskog sinoda, "Pravoslavni misionar" (juni,1992), str. 250.
22. Intervju sa Miloševićem, BBS Panorama documentary koji je vodio Stephen Bradshaw, emitovan u Washington, D.C.,18. apr,1994.
23. Mirko Babić, BILTEN PRVE MAJEVIČKE BRIGADE, Borba, 30. dec, 1992. i u FBIS-EEU-93-105, 26. jan, 1993, str. 43.
24. Isto.
25. Intervju Milića od Mačve, u Javnosti (Priština-Kosovo), citiran u LJUDI I VREME, Vreme, 23, avg, 1993, str. 59.
26. Intervju Željko Garmaz, SRPSKA BELA RUŽA PRIJETI - IZAZVAT ĆEMO NEZAPAMĆEN KAOS U NJEMAČKOJ!, Globus, 10. sept, 1993, str. 51.
27. Milić, LJUDI I VREME, str. 59.
28. RATNE PRIJETNJE UZ AMANET VLASTI, Monitor, 11. feb, 1994, str. 8.

29. Gutman, SVJEDOK GEONOCIDA, str. IX-X.
30. Babić, FBIS-EEU-93-105, str. 44.
31. Intervju Juan Carlos Azcue na ABC, Madrid, 17. jan, 1993, u FBIS-EEU-93-013, 22. jan, 1993, str. 53.
32. Giovanni Porta, UNUTAR SRPSKOG BUNKERA (Dentro il bunker serbo), Panorama, Milan, 22. avg, 1993, str. 80.
33. ISTA MERA ZA SVE, Spona, 12. avg, 1993, str. 23.
34. Dr. Jovan Marić, Snežana Đokić, PLOVIDBA DO OSTRVA ZDRAVLJA, Vojska, 21. okt, 1993, str. 16.
35. Patrick Quinn, SRBI, HRVATI POJAČAVAJU PROGONE U BOSNI (Serbs, Croats Press Bosnia Drives), Washington Times, 5. juli, 1993, str. A9. Ovaj incident bio je sličan slučaju rušenja džamija u Bijeljini; vidjeti PET DŽAMIJA, str. 12.
36. Peter Maass, ZVANIČNIOCI UN RAZOTKRIVAJU PREPREKE KOJE POSTAVLJAJU BOSANSKI SRBI (UN Officials Denounce Bosnian Serb Barrage), Washington Post, 14. apr, 1993, str. A23.
37. George J. Church, OVAJ PUT MI TO NAMJERAVAMO (This Time We Mean It), Time, 21. feb, 1994, str. 28.
38. John Pomfret, SAD KAŽU DA SRBI NAMJERAVAJU DA INSCENIRAJU DOSTAVU ORUŽJA IZ ZRAKA (U.S. Says Serbs Plan to Fake Arms Airdrop), Washington Post, 10. feb, 1994, str. A23.
39. Radovan Kovačević i Radovan Pavlović, MINOBACAČ NIJE MOGAO DA IZAZOVE TAKVU TRAGEDIJU, Politika, 9. feb, 1994, str. 9.
40. Peter Maass, BOSANSKI SRBI SPRJEČAVAJU MIROVNI PLAN UN-a U BOSNI (Bosnian Serbs Bar UN Pleace Plan), Washington Post, 3. apr, 1993, str. A17.
41. Miroljub Jevtić, SAMO GOLI INTERES, Evropske novosti, 1. Juli, 1993, str. 2.
42. Gen. Ratko Mladić, VREME I LJUDI, Vreme, 6. dec, 1993, str. 56.
43. Ljiljana Vajagić, KOPČA ZA NOVI MIROTVORNI PLAN, Spona, 3. juni, 1993, str. 9.
44. Intervju sa Slobodanom Miloševićem Daniela Schiffera, MUSLIMANI JA ČU VAS ZAŠTITITI (Musulmani, vi proteggo io), L'Espresso, 17. jan, 1993, str. 76.
45. Andrew Borowiec, PREDSEDNIK VLADE KAŽE DA JE ON JEDINA NADA ZA JUGOSLAVIJU (Prime Minister Says He's 'Only Hope' for Yugoslavia), Washington Times, 25. sept, 1992, str. A10.

46. Milan Panić, Branimir Brljević, OVDJE U BUDIMPEŠTI, RAZGOVARAM O BALKANSKOJ EKONOMSKOJ UNIJI!, Globus, 4. feb, 1993, str. 12.
47. Dejan Lukić, UŽASAVANJE, Srpska Stvarnost, 25. sept, 1993, str. 21.
48. Raja Thomas, JEVREJI, SRBI I JUGOSLOVENSKI SUKOB, 8. dio, Sumnjivi dokazi i prevare, Politika, 27. apr, 1994, str. 2 5.
49. For example, Tomas, JEVREJI (The Jews), Politika, 9. dio, IGRA SA BROJEM SLUČAJEVA SILOVANJA (Playing with the Numbers of Rape Cases), 28. apr, 1994, str. 27; 13. dio, VEĆI HRVATI OD STVARNIH HRVATA (More Croatian than the Real Croatians), 5. maj, 1994, str. 19; 15. dio, RAZLIKA IZMEĐU AMERIČKIH JEVREJA I IZRAELACA (The Difference between American Jews and the Israelis), 7. maj, 1994, str. 25; i 18. dio, TROJNI GRAĐANSKI RAT (Three-Way Civil War), 11. maj, 1994, str. 23 (Frankfurt edition).
50. Eugene Robinson, MOGUĆNOST BALKANSKIH SUDIONIKA ZA ZAUSTAVLJANJE RATA U BOSNI JE POD ZNAKOM PITANJA (Balkan Parties Ability to Stop Bosnian War Questioned), Washington Post, 29. avg, 1992, str. A15.
51. Schiffer, PODIJELIMO SE, str. 91. Karadžić je nastavio promociju tog stava bez obzira na dokaze koji ukazuju na suprotno, tvrdeći: *“Mi ne držimo Sarajevo pod opsadom, mi samo štitimo naša vlastita predgrada u Sarajevu, a desilo se da ta predgrada okružuju muslimanske dijelove grada”*, vidjeti JERUSA-LEM QOL YISRA'EL RADIO, 3. avg, 1993, u FBIS-EEU-93-148, 4. avg, 1993, str. 35.
52. Svi ovi zvaničnici citirani su u M.Gutić, U GORAŽDU PANIKA, Evropske novosti, 5. apr, 1994, str. 4.
53. Harden, KLJUČNI GRAD (Key Town), str. A33, i Izvještaj osoblja Senata SAD (U.S. Senate, Staff Report), str. 7.
54. Allman, SRBIJANSKI KRVAVI RAT (Serbia's Blood War), str. 100. Slično tome , u logoru Manjača, vlasti su insistirale pred novinarima da su zatočeni bili *“naoružani odmetnici i ratni zločinci”* iako su zatočeni ostajali pri tvrdnji da su nenaoružani civili; vidjeti ŽIVOT UNUTAR LOGORA (Life Inside Camps), Washington Times, 10. avg, 1992, str. A8.
55. Allman, SRBIJANSKI KRVAVI RAT (Serbia's Blood War), str. 102.
56. V.Mitrić, ŽRTVE SVOJE KOMANDE, Večernje novosti, Frankfurt, 9. juni, 1992, str. 5.
57. Kako je izvijestio komandant srpske jedinice, Aleksandar Zelenkov, SVETI RATNICI (Holy Warriors), str. 10.
58. Fr. Savo Knežević, ISTREBLJENJE SRBA U REČI I SLICI (Extermination of Serbs - In Pictures and Words) SERBIA - DOCUMENTI, KOMENTARI,

- INTERVJUI (Beograd: Republika Srbija Ministarstvo informacija, 15. jan, 1993), str. 17.
59. Andrew Borowiec, SRPSKI EPISKOPI UPOZORAVAJU NA MUSLIMANSKA OSVAJANJA NA BALKANU (Serbian Bishop Warns of Muslims' Gains in the Balkans), Washington Times, 30. sept, 1992, str. A9. U velikom stepenu, prijetnja je prikazivana u funkciji očekivane prijemčivosti publike kojoj je to bilo namijenjeno. Milošević, gen. Života Panić, i Karadžić, naprimjer, podcrtavali su njemačku opasnost kada su se obraćali ruskoj publici, pa čak i u vezi sa Bosnom i Hercegovinom; vidjeti intervju Gennadiy Selezneva i Evgeniy Fadeeva sa Miloševićem, JUGOSLAVIJA - PRVA ŽRTVA NJEMAČKOG REVANŠIZMA (Yugoslaviya - pervaya zhertva germanskogo revanshizma), Pravda, 20. feb, 1993, str. 3; Intervju puk. Aleksandr Oliynika sa gen. Panićem, SUDBINA NAŠE ARMII NEDJELJIVA OD SUDBINE SRBA I CRNOGORACA (Sud'ba nashey armii neotdelima ot sud'by serbov i chernogortsev), Krasnaya Zvezda, Moscow, 9. feb, 1993, str. 3; i Karadžićev intervju u Moscow News, novinara Dmitry Yakushkina, KARADŽIĆ KAŽE DA JE EC HTJELA BALKANSKI RAT (EC Wanted Balkan War, Karadžić Says,) Washington Times, 21. sept, 1993, str. A13.
 60. Schiffer, PODIJELIMO SE, str. 91.
 61. Intervju Radovana Karadžića koji je dao Azcue, u FBIS-EEU-93-013, str. 53.
 62. Tanjug Domestic Service, 26. okt, 1992, koji izvještava o Čosićevom intervjuu Suddeutsche Zeitungu, Minchen, u FBIS-EEU-92-208, 27. okt, 1992, str. 35.
 63. Vidjeti, naprimjer, njegov intervju dat Ericu Laurentu, Le Figaro, 20. Juli, 1992, u FBIS-EEU-92-141, 22. juli, 1992, str. 26.
 64. Citirano u John Pomfret, PAKT MOŽE PONOVO OSPOSOBITI KOMUNALIJU U SARAJEVU (Pact May Restore Utilities in Sarajevo) Washington Post, 13. Juli, 1993, str. A8.
 65. Radovan Karadžić, COMMENTARY, Washington Times, 12. juni, 1994, str. B4.
 66. NBC Nightly News, 26. okt, 1992.
 67. Tomić, EVROPA NEĆE IZBJEĆI (Europe Will Not Avoid), str. 9.
 68. S.Aleksandrić, SRPSKI "KARAVAN ISTINE" U ITALIJI, Evropske novosti, 18. dec, 1993, str. 15.
 69. Respektivno, NBC Nightly News, 26. okt, 1992, i citiranje u Michael Getler i Mary Battiata, SRBI UPOZORAVAJU NA ULAZAK SAD U BOSNU (Serbs Warns Against U.S. Entry into Bosnia), Washington Post, 13. dec, 1992, str. A39.
 70. Milovan Drecun, NEPREKIDNA DRAMA, Narodna armija, 21. maj, 1992, str. 51.

71. Intervju Miloša Rajkovića sa generalom Mladićem, Radio Beograd, 28. dec, 1993, u FBIS-EEU-93-248, 29. Dec, 1993, str. 27.
72. Intervju u Pogledima, 12. nov, 1993, u FBIS-EEU-93-228, 30. nov, 1993, str. 41.
73. Radoslav Stojanović, Momir Đoković, POVRATAK VREDNOSTIMA SRBIJE, Spona, 10. juni, 1993, str. 15.
74. Dragoš Kalajić, DŽAMAHIRIJOM PROTIV EVROPE, Duga, 15-28 mart, 1992, str. 18.
75. Igrić, NESREĆA, str. 30.
76. OSUĐEN NA PET GODINA, Spona, 13. maj, 1993, str. 32.
77. PRVI SLOVENSKI POLITIČKI AZILANT, Danas, 22. okt, 1991, str. 3.
78. Vidjeti, naprimjer, M.Nićiforović, LAŽIMA PROTIV SVOG NARODA, Evropske novosti, 20. apr, 1994, str. 3.
79. Momo Kapor, O LJUDIMA I PSIMA, Srpska stvarnost, 11. sept, 1993, str. 27.
80. Vojislav Šešelj, ARKAN TUŽIO ŠEŠELJA, Evropske novosti, 5. jan, 1994, str. 9.
81. ŠESTA SJEDNICA, str. 20-21.
82. Isto, str. 22.
83. Danica Drašković, Saša Leković, JEDNOG SAM BOSANSKOG SRBINA ZVIZNULA BOCOM PO GLAVI!, Globus, 4. apr, 1993, str. 13.
84. Vidjeti izjavu bivšeg člana Srpske garde, Vanja Bulić, ČIJA JE SADA SRPSKA GARDA I KO JOJ JE NAJVEĆI NEPRIJATELJ, Duga, 4-18. jan, 1992, str. 36.
85. SRBI MORAJU ŽIVETI, Srpska reč, 24. maj, 1993, str. 47-48.
86. Generalni sekretar SPO, Vladimir Gajić, takođe je istupao protiv ovog plana u ime Draškovićeve stranke: "*SPO se protivi stvaranju muslimanske države pa čak i onda kad bi imala samo jedan kvadratni kilometar zemlje*". Intervju Vesne Bjekić, MANJINSKA VLADA MORA DA PADNE", Spona, 17. okt, 1993, str. 14.
87. VUK DRAŠKOVIĆ I DEPOS U NIŠU, 29. NOVEMBAR 1993", Srpska reč, 6. dec, 1993, str. 27.
88. Vesna Bjekić, MANJINSKA VLADA MORA DA PADNE, Spona, 17. okt, 1993, str. 14.
89. Govor Vuka Draškovića 9. Decembra u Loznici, LOZNICA, 9. XII 1993, Srpska reč, 20. dec, 1993, str. 19. U govoru održanom u novembru 1993. godine, on je, naprotiv, insistirao da "*niko nije izbjegao pred Srbima, niko*" DEMOKRATSKA STRANKA U NIŠU, str. 27.
90. SRBI MORAJU ŽIVETI, Srpska reč, 24. maj, 1993, str. 46-47.

VIII

SINDROM PORICANJA

- Žrtve i posmatrači sa strane -

Po svojoj prirodi, genocid je odnos između najmanje dva učesnika - počinitelja i žrtve - a on, naravno, nije prijatan iz perspektive žrtve. Međutim, stav žrtve može imati uticaj na ishod događaja. U velikoj mjeri, Muslimani nisu bili pripremljeni za ono što im se desilo. Dugo su mnogi u muslimanskoj zajednici bili skloni negiranju, pa čak i samima sebi, da bi se nešto nalik etničkom čišćenju moglo desiti, a posebno da bi se njima kao pojedincima moglo nešto loše dogoditi.

1. Neuočavanje i neshvatanje opasnosti

Oživljavanje četničkog pokreta u Srbiji, a kasnije i u Bosni i Hercegovini, sredinom osamdesetih godina, ponovo je donijelo stare uniforme, zastave, pjesme i slogane kao sastavni dio njegove rehabilitacije. Četnički pokret bio je, naime, osnova srpskog nacionalističkog pokreta. Ovakvi otvoreni signali trebali su izazvati uzbunu u muslimanskoj zajednici, ali je relativno mali broj pojedinaca na njih obratio pažnju.

Za vrijeme vladavine čvrstog komunističkog režima, sve do višepartijskih izbora 1990. godine, koji su doveli Izetbegovića u Predsjedništvo, propadali su svi pokušaji uticaja na Muslimane da postanu svjesni potrebe za odbranom.

Srpski nacionalizam izazivao je sve veću zabrinutost u Bosni i Hercegovini nakon što je Milošević konsolidovao osnovicu svoje vlasti i počeo zvanično davati podršku četničkom programu van granica Srbije. Usprkos takvoj zabrinutosti, muslimanske vođe su pazili da ne izazovu konfrontaciju - uopšte ne sumnjajući da bi se moglo dogoditi etničko čišćenje - tako da su ostali iznenađujuće pasivni. Oni nisu bili voljni da u početku osude srpske verbalne napade, i da svoju zajednicu pripreme za odbranu ili, pak, da obezbijede podršku domaće ili svjetske javnosti. Muslimanski političari i vjerske ličnosti uglavnom nisu vjerovali da će njihova zajednica postati žrtva, ili su, pak, bili ubijedeni da bi međunarodna zajednica to prekinula ako bi se tako nešto ipak desilo. Na pitanje da li je bio naivan kada je vjerovao da se masakri neće desiti, Haris Silajdžić, koji je kasnije postao ministar inostranih poslova i predsjednik Vlade, odgovorio je potvrdno: *"Da, to je naša vlastita greška i velika greška. Mi smo vjerovali u međunarodni poredak koji neće prihvatiti da se u Evropi dogodi genocid"*.⁽¹⁾

Treba kazati da su srpski vođe bili tada počeli kombinovati prijetnje sa ljubaznostima. Očito, oni su pokušavali uljuljkati Muslimane ili, u najmanju ruku, otežati njihovu političku mobilizaciju u ključnom periodu dok je kriza u Bosni i Hercegovini hvatala zalet. Tako je Karadžić, u januaru 1992. godine, prije otpočinjanja borbi velikih razmjera, ubjeđivao svoju publiku: *"Mi (Srbi) smo u potpunosti dobar i snažan narod, koji nikada nije ništa našao učinio bilo kome. Srbi u Bosni nikada nikoga nisu ugrožavali, i neće to ni sada činiti. Sve što oni sada čine je samoorganizovanje naroda"*.⁽²⁾

Muslimanski vođe uvijek su pokušavali sakriti od domaće i svjetske javnosti bilo kakav znak nevolja, jer su nastojali izbjeći sve što bi Srbi mogli protumačiti kao provokaciju i opravdanje za svoje akcije. Tako su zvaničnici jedine džamije u Beogradu, nakon što je u nju ubačena bomba, pokušali da priguše vijesti o tom napadu. Oni su se nadali da će moći izbjeći pogoršanje odnosa među zajednicama tako što će skrivati informacije o incidentu, čak i od nadređenih u Islamskoj zajednici u Sarajevu, skoro cijelu godinu.⁽³⁾ Slično tome, muslimanski vjerski službenici su u svojim istupanjima u inostranstvu minimizirali svaku prijetnju, što je učinio i muftija beogradske džamije za vrijeme svoje posjete Egiptu krajem 1989. godine. Za vrijeme posjete informisao je domaćine da je *"situacija u kojoj se nalaze Muslimani u Jugoslaviji dobra i da se značajno razlikuje od situacije u susjednim evropskim zemljama"*.⁽⁴⁾

Karakteristično je da je 1991. godine legalno izabrana vlast u Bosni i Hercegovini saradivala u predaji arsenala oružja Teritorijalne odbrane kada je to Jugoslovenska armija zatražila. Kada je JNA napala Hrvatsku,

Izetbegović je nastojao izbjeći provociranje Beograda. Izetbegović, ne samo da je ostao neutralan, već je čak nastojao da ne ometa operacije koje je Jugoslovenska armija pokretala protiv Hrvatske sa teritorije Bosne i Hercegovine i da ne ometa njeno snabdjevanje koje je išlo preko teritorije Bosne i Hercegovine. Takva pasivna politika spriječila je tada konfrontaciju sa Beogradom i Jugoslovenskom narodnom armijom, ali iz sadašnje perspektive, bila je to greška, jer su bosanske vlasti na taj način ostale bez oružja i bile izolovane kada se kasnije konflikt proširio na Bosnu i Hercegovinu.

Politika bosanskih vlasti bila je u velikoj mjeri zasnovana na premisi koja se može okarakterisati kao suštinska strateška greška. Radi se o procjeni da Bosna i Hercegovina neće biti napadnuta. Čak, neposredno pred izbijanje otvorenog rata, bosanski predsjednik Izetbegović još uvijek je očekivao da *"neće biti rata u Bosni, ni domaće ni onog uzrokovanog sa strane"*. On je, takođe, uvjeravao čitaoce u Saudijskoj Arabiji da će *"miroljubiva koegzistencija između Muslimana, Hrvata i Srba u nezavisnoj republici Bosni i Hercegovini biti moguća... republika se smatra modelom miroljubive koegzistencije"*.⁽⁵⁾ Izgleda da je većina u muslimanskoj zajednici očekivala isto, što je potvrđivalo da ne postoje agresivne namjere prema srpskim susjedima. Stoga je tipična naknadna reakcija jednog banjalučkog Muslimana: *"Bio sam idiot... Mislio sam da se ovdje neće nikada desiti etničko čišćenje"*.⁽⁶⁾

Čak i nakon pogoršanja situacije u Bosni, mnogi Muslimani su se još uvijek nadali da će izbjeći nevolje. Oni su odbijali da kupe oružje i uspostave lokalne odbrambene snage, a ponekad su, čak, prijavljivali policiji one koji su to činili. Jedan Musliman je kasnije analizirao opšti stav koji je tada vladao: *"Mi nismo znali šta znači etničko čišćenje. Mislili smo da će nas ostaviti na miru ako nemamo puške"*.⁽⁷⁾ Uprkos izbijanju borbi, neki su se Muslimani, čak, odrekli svog oružja. Oni su držali za riječ Srbe koji su im govorili da im se ništa neće desiti ako budu nenaoružani. Međutim, na njihovu žalost, takav pristup nije spriječio njihovu viktimizaciju. Jedna Muslimanka se prisjećala: *"Srbi su došli prije nekoliko mjeseci i rekli da će biti mir ako im damo naše oružje," uzdahnula je, "i mi smo tako učinili"*.⁽⁸⁾

Čak i onda kada su se događaji počeli odvijati, mnogi Muslimani imali su teškoća da odrede izraz za ono što se upravo dešavalo. Tako je, na primjer, jedan Musliman, umjetnik u Banjoj Luci, ovako izrazio svoju nevjericu: *"Neke Srbe sam smatrao bliskim prijateljima, ali čak ni jedan od njih nije me nazvao da mi kaže žao mi je - ne slažem se sa onim što se tebi sada dešava"*.⁽⁹⁾ Samoporicanje kao očajnička nada odražavalo je čvrstu vjeru mnogih Muslimana u zajednički život. Muslimanski naučnik kojeg je, prilikom strijeljanja na licu mjesta, spasilo preklinjanje njegovog malog sina, nije

čak ni shvatio opasnost u kojoj se nalazio. On je, naprotiv, dok su ga sprovođili dalje - vjerovatno u koncentracioni logor - zamolio svoje mučitelje da povedu računa o njegovim knjigama. Njegova molba navela je jednog četnika da kaže: "*U čitavoj ovoj konfuziji čovjek nije čak ni svjestan da mu je njegovo dijete spasilo život*".⁽¹⁰⁾ Potvrdu za ovaj stav možemo naći čak i u slučaju kada su zatočenici bili izvučeni iz autobusa od strane policajaca bosanskih Srba a zatim strijeljani. Jedan Musliman, koji je je slučajno preživio prethodni masakr, upozoravao je svog rodaka dok je ovaj napuštao autobus: "*Ovo je naš zadnji dan*". Njegov rođak nije o tome htio čuti, i čak ga je naružio. "*Ti šuti, ništa se slično neće desiti*".⁽¹¹⁾

2. Prihvatanje sudbine

Slijedeća reakcija među Muslimanima bilo je mirenje sa sudbinom uz objašnjenje da kako god su stvari sada loše one mogu postati još gore. Pojedinci su očajnički pokušavali da se održe izbjegavajući da učine bilo što što je moglo provocirati još nasilnije reakcije. Naprimjer, iako su srpske snage zauzele Banju Luku na samom početku konflikta, nesrbi su protjerivani postepeno. Prema rječima jednog tamošnjeg posmatrača, usprkos rastućoj klimi terora od strane srpskih zločinaca, mnogi lokalni Muslimani su bili spremni da kažu: "*Najvažnije je da nam granate ne padaju na glave. Sve drugo je lakše podnijeti*".⁽¹²⁾ U očajanju, mnogi Muslimani su se nadali da mogu izmaći teškoj sudbini podmićivanjem članova srpskih organa bezbjednosti. Tako je familija iz Foče platila devizama članu specijalne jedinice armije bosanskih Srba da ih prebaci preko granice u Crnu Goru. A kada su prešli granicu, bili su ubijeni.⁽¹³⁾

Loše su prošli čak i oni Muslimani koji su se pokušavali spasiti saradujući sa Srbima. Određen broj Muslimana bio je prisilno mobilisan u armiju bosanskih Srba, koja je vječito imala problema sa izbjegavanjem vojne obaveze i nedostatkom ljudstva među Srbima. Muslimani su dobili obećanja da će biti bezbjedni, u zamjenu za služenje na linijama fronta. "*Obećali su nam da ćemo živjeti kao i Srbi ako budemo lojalni*", sjećao se jedan muslimanski veteran, invalid iz armije bosanskih Srba. Međutim, na kraju su i oni i njihove familije doživjeli istu sudbinu etničkog čišćenja kao i ostali Muslimani. Jedan Musliman, veteran iz Trebinja, je lamentirao: "*Borili smo se sa njima (Srbima) u rovovima, ali sada znam da su nas oni željeli samo kao topovsko meso*". Drugi je sumirao svoje osjećaje slijedećim riječima:

"*Osjećam se odbačen i prevaren*".⁽¹⁴⁾

Uprkos njihovim očekivanjima, čak i oni Muslimani, koji su se tijesno identifikovali sa komunističkom partijom i jugoslovenskim režimom i koji su se protivili Izetbegoviću i nezavisnosti, nisu bili pošteđeni. Oni su najviše bili iznenađeni lošim postupcima koji nisu bili bazirani na bilo kakvom aktu političke nelojalnosti sa njihove strane, već, jednostavno, na činjenici da su bili Muslimani. Ovakav stav je ilustrovan u dnevniku jednog od relativno malog broja Muslimana koji su sebe smatrali "Jugoslovenima" do samog kraja. Takvo opredjeljenje oslikavalo je njegov svjesni napor da se identifikira sa ranijom komunističkom državom suprotstavljenom muslimanskoj zajednici. On je, čak, u aprilu 1992. godine učestvovao u demonstracijama protiv nove Izetbegovićeve Vlade. Dok su ga u njegovom stanu šikanirali srpski revolvertaši, žrtva je pokušavala da im objasni kako je on pravi "Jugosloven", kao da je to izjašnjavanje imalo bilo kakvog smisla. Oni su, naprotiv, nastavili da ga zovu Turčinom i da ga tretiraju kao što su tretirali sve druge Muslimane.⁽¹⁵⁾

U pokušaju da izbjegnu deportaciju ili još gore stvari, neki Muslimani su prešli na pravoslavlje i posrbili svoja imena. Sveštenici Srpske pravoslavne crkve obavljali su grupna pokrštavanja u gradu Bijeljini. Prema objašnjenju jednog od novih konvertita, koji je ime Ferhat promijenio u Filip: *"ako ste izabrali da živite u Srpskoj Republici (u Bosni), onda morate nešto učiniti zauzvrat"*.⁽¹⁶⁾ U nekim slučajevima, pravoslavni sveštenici prodavali su uvjerenja o pokrštavanju onim Muslimanima koji su željeli da izbjegnu progone i protjerivanja. Navodno, u gradu Brčkom, takve usluge su se plaćale pedeset njemačkih maraka.⁽¹⁷⁾ Da bi izbjegli sudbinu svojih sunarodnika Muslimana, neke poznate ličnosti u Srbiji pokušavale su da se predstave kao Srbi, ili da predu u ekstremizam da bi dokazali svoju lojalnost Srbiji, bez obzira na događaje oko njih. Pop pjevačica Lepa Brena (njeno originalno muslimansko ime bilo je Fahreta Jahić) promijenila je svoje ime da bi još više ličilo na srpsko, i odlazila je u dio Bosne pod srpskom kontrolom da bi lično zabavljala srpske trupe. Ona i jedan drugi poznati muzičar Musliman, Džej Ramadanovski, postali su, takođe, članovi partije srpskog jedinstva - jedne od najekstremnijih srpskih partija koje je predvodio Arkan - i nastupali su u Arkanovo ime za vrijeme njegove izborne kampanje 1993. godine.⁽¹⁸⁾

Neki srpski sveštenici vidjeli su napuštanje Islama kao ohrabrujući znak. Arhidakon Protić sa odobravanjem je citirao prethodne prelaske sa islama u predvečerje balkanskih ratova, 1912-13, iako je tada postojao samo jedan izbor: smrt ili progonstvo. On je tvrdio da oni koji su prešli na pravoslavlje za njega predstavljaju bolju vrstu Muslimana, one koji su "umjereni... inteligentni i obrazovani". Za vrijeme pokrštavanja, Srpska pravoslavna

crkva tražila je da Muslimani potpišu dokument u kome stoji da su prešli na pravoslavlje po svojoj slobodnoj volji. Arhidakon Protić objasnio je da se ovom procedurom sprječava da *"neko jednoga dana kaže kako je naša crkva prisiljavala ljude da pređu na Pravoslavlje... Ovo je, zaista, jedna mjera sigurnosti protiv potencijalnih neugodnosti, pošto niko ne zna šta budućnost donosi"*.⁽¹⁹⁾ Međutim, usprkos ovim očajničkim mjerama, Muslimane i dalje nisu prihvatili i za očekivati je da će se prema njima i dalje oštro postupati. Srbin - direktor lokalnog komiteta zaduženog za ono što su eufemistički nazivali "razmjenom stanovništva" naglasio je: *"Čak i onda kada se oni (Muslimani) pokrste i zvanično idu u crkvu, oni su uvijek sumnjivi... Kako možeš vjerovati nekome ko je promjenio vjeru tako lako kao što vjetar mijenja smjer?"*.⁽²⁰⁾

Slijedeći aspekt poricanja kod Muslimana bilo je vjerovanje da je moguće sklopiti fer sporazum sa Srbima. Kada je muslimanski vođa Fikret Abdić raskinuo sa bosanskim vlastima, on je proglasio autonomiju bihačkog džepa u zapadnoj Bosni i Hercegovini. Ako ostavimo po strani njegove lične ambicije koje je gajio, on se bez ikakve sumnje nadao da će spasiti stanovništvo, u najmanju ruku u svojoj enklavi, od sudbine koju su pretrpili Muslimani u drugim dijelovima zemlje. Mislio je da će uspjeti i zato što će njegova akcija donijeti korist srpskim vlastima. Prekidanje odnosa sa bosanskim vlastima staviće te vlasti pod pritisak da kapituliraju i prihvate planove koji su se razmatrali u Ženevi. U tom slučaju Bihać bi obezbijedio trgovinski koridor sa vanjskim svijetom za teritorije pod kontrolom Srba. Uprkos ohrabivanju od strane Srba, Abdićeva očekivanja bi se, na duge staze, pokazala jalovim. Slično tome, za vrijeme drugog svjetskom rata, Jevrejski savjeti (Judenrat), koji su upravljali getima pod nacističkom okupacijom, takođe su se nadali da će saradnjom sa Nijemcima moći spasiti jevrejsku populaciju.

Iako su, kratkoročno gledano, bosanski Srbi pozdravili takav raskol u bosanskim redovima, dugoročno, oni su nastojali eliminisati Bihać isto tako kao i sve druge enklave. Oni bi to mogli učiniti odjedanput ili, pak, nakon dugotrajnog iznurivanja opkoljenog stanovništva Bihaća i to onda kada konsoliduju svoju poziciju i kada napori na slabljenju bosanske Vlade urode plodom. Treba posebno naglasiti da bi Bihać, koji je u potpunosti opkoljen teritorijama koje drže Srbi, teško mogao izbjeći preuzimanje od strane Srba zbog svog značaja za komunikacije između Krajine u Hrvatskoj pod kontrolom Srba i teritorije u Bosni pod istom kontrolom, svoje mreže željezničkih pruga i značajnog i veoma važnog podzemnog aerodroma, čak i kada bi Abdić mogao izbjeći očiti nastupajući kolaps kao rezultat pritiska bosanskih vlasti u ljeto 1994. godine.

3. Negiranje Zapada - Uspostavljanje analitičkih premisa

Uloga stranih posmatrača u procjenjivanju situacije u Bosni i Hercegovini bila je, takođe, važna u uticaju na formiranje politike prema toj zemlji. Ponekad, njihova reakcija bila je, ne samo otvoreno poricanje da su Muslimani bili žrtve, već, čak, u nekim slučajevima, implicitno odobravanje takve politike.

Javno mnjenje u Rusiji bilo je podobro na srpskoj strani, a vojni i nacionalistički mediji među prvima su odražavali srpske poglede na Bosnu i Hercegovinu. Sva krivica bacana je na Muslimane, koji su, navodno, predstavljali prijetnju srpskom opstanku. Ruska pravoslavna crkva, zbog religiozne solidarnosti sa Srbima, deklarirala je, naprimjer da su Srbi bili žrtve genocida a ne Muslimani. Crkva je osudila *"uništavanje miroljubive srpske populacije"* od strane Muslimana. Sve više i više, većina ruske štampe kao i Jeljcinova (Boris Jeljcin) vlada, počeli su se, pod pritiskom sve jače i jače crveno-braon koalicije, koja se sastojala od teško umirućih komunista i novih ekstremnih nacionalista, okretati prema Srbima.

Sasvim predvidivo, ruski ultranacionalista Žirinovski, poznat po svom dubokom antiislamskom stavu, bezrezervno je opravdavao srpsku politiku prema Muslimanima. On je izjednačio tu politiku sa odbranom Evrope od "islamskog fundamentalizma". *"Mi u Rusiji imamo isti problem sa muslimanima... Muslimani žele da pokore Evropu,"* tvrdio je on, dodajući: *"ja nemam ništa protiv Muslimana. Neka oni žive po svojoj tradiciji i šerijatskom pravu: Međutim mislim da oni ne mogu živjeti u sred Evrope"*. Uporedio je Muslimane u Bosni i Hercegovini sa zaštitom Evrope od AIDS-a. Bolje je imati prehladu u Bosni i Hercegovini nego AIDS u Evropi." Na pitanje šta misli šta će se desiti bosanskim Muslimanima, Žirinovski je odgovorio: *"Kakvi Muslimani? Oni ne postoje kao nacija. Oni su vještačka tvorevina. Šta ja znam šta će im se desiti? Neka emigriraju u Iran!"* ⁽²¹⁾

Stanovište nekih javnih ličnosti na Zapadu, uključujući i zvaničnike UN-a, još više zbunjuje. Njihove reakcije potpomogle su viktimizaciju Muslimana, pošto su oni bili ti koji su oblikovali ili prolongirali reakcije svojih vlada i javnosti u inostranstvu. Naprimjer, mnoga mišljenja posmatrača, koja su odražavala gledišta manjine, neopravdano su proglašavana vjerodostojnim samo zbog toga što su dolazila iz takvih javnih foruma kao što su zvanična mjesta, ili, pak, mas mediji. Zapadne reakcije bile su, stoga, često utemeljene na netačnim činjenicama, što je pružalo, iako nenamjerno, opravdanje ili olakšavajuće okolnosti ratnim zločincima. Tako je utjecaj ovakvih viđenja na

razvoj događaja bio van proporcija sa njihovom tačnošću. Nažalost, kreatori politike Zapada, koji su grozničavo tražili opravdanje za izbjegavanje miješanja u Bosni i Hercegovini, mogli su prihvatiti bilo koju od tih pogrešnih interpretacija.

Na početku su neki posmatrači, iako su očito radili sa dobrim namjerama, kroz svoje početne procjene situacije, prikrivali veličinu onoga što se dešavalo. Neposredno nakon napuštanja položaja načelnika štaba UNPROFOR-a u Sarajevu, kanadski general Luis Mekenzi (Lewis MacKenzie) otvoreno je na medije prebacio veliki dio krivice zbog okupiranosti javnosti ratnim zločinima počinjenim nad Muslimanima. On je ovako svjedočio u Senatu SAD: *"Ja mislim da su tamo vršena zvjerstva, ali da su ta zvjerstva bila vještački prikazivana pretjeranim. Ne zaboravite, međunarodni mediji bili su u velikom broju u Sarajevu, i propaganda koja se tamo vršila ušla je u glave ljudi i zato oni ne vjeruju i nikada neće vjerovati mojim procjenama"*.⁽²²⁾

U stvari, Mekenzi je tvrdio da su Muslimani često napadali svoj vlastiti narod ne bi li dobili sažaljenje Međunarodne zajednice, iako su izvori Ministarstva inostranih poslova SAD - i ostali izvori - našli veoma malo činjenica koje bi mogle potvrditi njegove navode.⁽²³⁾ Eksplozija, koja je na početku krize ubila veliki broj sarajevskih civila u redu za hljeb, bila je veoma krupan incident. General Mekenzi odbio je objašnjenje da je uzrok bila minobacačka mina ispaljena od strane Srba. Naprotiv, on je nedvosmisleno optužio bosansku Vladu da je, navodno, bila postavila minu s ciljem da ubije pripadnike vlastitog naroda da bi pribavila međunarodno sažaljenje za Muslimane i da bi okrivila Srbe koji su opkolili grad. Kasnije istraživanje koje je sproveo novinar Tom Dželten (Tom Gjelten) dovelo je do otkrića da je personal UN-a koji je bio na licu mjesta opovrgao Mekenzijevu verziju i da su im u prilog išli svi raspoloživi materijalni dokazi.⁽²⁴⁾ Iako je Mekenzijevo objašnjenje bilo identično službenoj verziji jugoslavenske Vlade koja je time željela otkloniti kritike iz svijeta, on je nastavio da je ponavlja u svojim javnim istupima. On je koristio tu verziju kao dokaz da su sve strane jednako krive i da se, posebno, Muslimanima ne može vjerovati. Isto tako, njegov često ponavljani zaključak da su Muslimani bili ti koji su često narušavali primirja, bio je također pogrešan. U stvarnosti, prema drugim zvaničnicima UN-a na terenu, upravo su Srbi pokušavali osigurati taktičku prednost pre-mještanjem svojih snaga na nove položaje, što je dovodilo do navodnog *"narušavanja primirja od strane Muslimana"*.⁽²⁵⁾

U svojim memoarima, general Mekenzi prikazao je Jugoslovensku narodnu armiju žrtvom događaja u Bosni i Hercegovini. Njegovo mišljenje o

situaciji, koje je on sasvim sigurno svojevremeno prenosio svojim nadređenim, jasno je odražavalo pogrešno razumijevanje te situacije. Prema Mekenziju, Jugoslovenska narodna armija bila je organizacija koja je bila iznenađena onim što se dešavalo a njene snage bile su tamo zaglibljene. Njihov glavni cilj bio je da izađu odatle što je brže moguće.⁽²⁶⁾ U toj interpretaciji bila je ignorisana ključna uloga koju je armija imala u stvaranju takve situacije. Ne samo da je armija organizovala, naoružavala i podržavala srpske paravojne formacije, jer je ona, takode, predvodila okupaciju teritorija, a zatim je formirala i podržavala armiju bosanskih Srba u vidu snaga za posebnu namjenu nastalih iz glavnine Jugoslavenske narodne armije.

Ostali zvaničnici UN-a ponekad su davali isto tako ekscentrične procjene situacije, nastojeći na taj način umanjiti osjećaj urgentnosti djelovanja. Oni su često pribjegavali eufemizmima, kao što je, u decembru 1992. godine učinio general Satiš Nambijar (Satish Nambiar), komandant UNPROFOR-a u bivšoj Jugoslaviji, dajući nedvosmisleno optimističku procjenu o sposobnosti njegovih snaga da zaštite Muslimane. On je tvrdio da *"naše prisustvo ima smirujući efekat"*, i da on sada ima dovoljno ljudi i oklopa, *"da ide na mjesta koja su ugrožena srpskim napadima i da na taj način osujeti dalja granatiranja"*.⁽²⁷⁾ Britanski brigadir Vir Hejs (Vere Hayes), načelnik štaba snaga UN u Bosni i Hercegovini, tvrdio je sredinom 1993. godine da ne postoji opsada Sarajeva i negirao je da je 1400 srpskih artiljerijskih oruda, koja su okruživala grad, ikada je bilo angažovano u *"humanitarnom davljenju"*. Kanadski oficir Bari Frejer (Barry Frewer), glasnogovornik snaga UN u Sarajevu, tvrdio je sredinom avgusta 1993. godine da je opsada već završena i da srpska artiljerija i oklopne jedinice koji su okruživali grad predstavljaju samo *"okruženje"* i da samo drže *"taktički povoljne pozicije"*. Ovakvi stavovi samo su eho onoga u šta su Srbi čitavo vrijeme pokušavali da ubjede Zapad.⁽²⁸⁾

U početku, mnoge vlade na Zapadu nadale su se da će prikrivanjem stvarne situacije u Bosni i Hercegovini uspjati izbjeći poduzimanje teških konkretnih koraka. Sjedinjene američke države na početku su oklijevale da potvrde postojanje koncentracionih logora.⁽²⁹⁾ Generalno gledano, prema riječima bivšeg službenika Ministarstva inostranih poslova, zaduženog za Jugoslaviju, kreatori politike višeg ranga i u Bušovoj i u Klintonovoj administraciji nastojali su umekšati ocjene. Oni nisu htjeli proces u Bosni i Hercegovini nazvati "genocidom" i bojali su se da bi mnogo direktniji pristup mogao izazvati zahtjeve za snažnijim djelovanjem SAD.⁽³⁰⁾ Neki zvaničnici koji su se bavili tim problemom nikada nisu shvatili veličinu viktimizacije koja se tada dešavala. General Mekenzi, naprimjer, eufemistički je govorio

ne o etničkom čišćenju već o mnogo *benignijoj* "preraspodjeli stanovništva".⁽³¹⁾ Jedan američki oficir višeg ranga, koji je bio uveliko uključen u to pitanje, dozvolio je sebi da ubjeđuje prisutne na brifingu, kojem je i autor prisustvovao, u novembru 1993. godine, da "nije bilo genocida u bivšoj Jugoslaviji". On je, što se nikako ne može objasniti, podvukao činjenicu da je jedino "više od 100.000 ljudi bilo ubijeno".

Neke vlade su, sasvim vidljivo, ometale proces uspostave i davanja podrške Tribunalu za ratne zločine u Bosni. To kašnjenje moglo se protumačiti kao signal Srbima da međunarodna zajednica nije bila toliko pogođena njihovim akcijama i da će zakonska odmazda stizati sporo, ako je uopšte i bude. Prema riječima bivšeg pomoćnika državnog sekretara Lorensa Iglberga (Laurens Eagleburger) i bivšeg savjetnika Ministarstva vanjskih poslova SAD za poslove UN-a, Majkla Šerfa (Michael Scherf), posebno je Velika Britanija bila neraspoložena prema uspostavi Tribunala za ratne zločine i težila je ometanju tog procesa u praksi, izbjegavajući saradnju po tom pitanju.⁽³²⁾

Određeni broj posmatračima u medijima i na akademijama na Zapadu, takođe je insistirao na činjenici da ono što se dešavalo, iako možda žalosno, u svakom slučaju nije bio genocid. Njihovi argumenti kretali su se u širokom dijapazonu, a njihovi dokazi nabrajani su jedan za drugim s ciljem da stvore kumulativni efekat. Da bi prikrili ozbiljnost situacije, oni su stvari uljepšavali korištenjem eufemizama. Među ključnim stvarima koje je učinio kolumnista Vašington posta, bila je, naprimjer, tvrdnja da nazivanje onoga što se dešavalo u Bosni i Hercegovini genocidom, na neki način umanjuje težinu holokausta. Do samog kraja on se držao tvrdnje: "Ja doživljavam to poređenje (bosanskih Muslimana i Jevreja iz nacističke ere) kao uvećavanje zločina Srba i umanjene zločina nacista... Na taj način, problem se, ne samo vještački uvećava i u debatu unosi emocionalni naboj, već se Srbi izjednačavaju sa standardom zla, što oni možda ne žele ili nisu spremni da prihvate".⁽³³⁾ U stvari, komentarisao je on: "Etničko čišćenje, kada se od njega ne može braniti, nije genocid, i nije pokušaj da se iskorijene ljudi. To je nešto drugo - pokušaj da se odstrane Muslimani iz određenih oblasti u Bosni... Iskorjenjivanje Muslimana kao naroda nije bio cilj bosanskih Srba".⁽³⁴⁾ Nadalje, za tog autora, ključna razlika koja test na genocid čini negativnim, bila je činjenica da Muslimani nisu bili potpuno bez odbrane, pošto Jevreji nisu imali niti armiju, niti državu, dok su ih Muslimani imali, iako u logičkom smislu taj argument nikako ne stoji.

Jedan drugi američki posmatrač, koji je, takođe, poricao da se genocid dogodio, tvrdio je da se čini da je broj žrtava mali što je on pripisao činjenici

da *"umjesto istrjebljenja članova drugih etničkih grupa, Srbi su ih generalno protjerali sa određenih teritorija"*. Ustvari, isti analitičar se usudio zaključiti da ne treba govoriti o žrtvama i počiniocima, jer ono što se dešavalo, bila je samo *"obična borba za teritorijalni plijen kao rezultat raspada jugoslavenske federacije"*. Ako ništa drugo, obje strane su u moralnom pogledu podjednake, jer *"iako se desio jedan posebno žestok politički razvod, to ne treba da ima šire strategijsko i moralno značenje"*.⁽³⁵⁾ Nadalje, očito povezujući pravo drugih zemalja da osude genocid u Bosni i Hercegovini u skladu sa svojim stanovištem prema drugim sličnim situacijama, on je tvrdio da, pošto su SAD propustile da u drugim prilikama osude zločine na drugim mjestima, *"Srbi imaju pravo kada kritikuju SAD i njihove saveznike da primjenjuju dvostruke standarde"*.⁽³⁶⁾

Nasuprot tome, neko može reći da je procjena genocida, u ovom slučaju, bazirana na objektivnim standardima, a ne na subjektivnim mišljenjima zavisnim od toga da li je vanjski posmatrač dovoljno konzistentan i odgovoran u razmatranjima svakog sličnog slučaja u nedavnoj historiji. Ako se ne napravi revizija postojećih definicija *"genocida"* i *"zločina protiv čovječnosti"* u međunarodnom pravu, bosanski slučaj zadovoljava te kriterije isuviše dobro. Nadalje, teško je braniti moralnu jednakost između bosanske i srpske politike, koje ni u kom slučaju ne predstavljaju sliku u ogledalu - bilo u koncepciji, bilo u metodi.

Treba napomenuti da u slučaju kada je broj ubijenih manji nego u drugim slučajevima genocida, nema preciznog brojčanog praga koji treba preći da bi neko mogao govoriti o "genocidu". Kako je napomenuto ranije, genocid ne mora podrazumijevati uništenje čitave grupe. Umjesto toga, ubijanje treba posmatrati kao pitanje stepenovanja, a temeljitost može varirati od slučaja do slučaja. Jedan sociolog je upozorio: *"Praveći definiciju genocida na temelju procenata ubijenog stanovništva, rizikujemo da se moral svede na obično knjigovodstvo"*.⁽³⁷⁾ Ključ je namjerno uništenje ili pokušaj uništenja velikog broja nevinih ljudi, čiji je jedini grijeh da pripadaju određenoj grupi. Postoje obimni dokazi o tome da su srpske vlasti zaista željele i planirale eliminaciju, i to primjenom različitih metoda, prisustva bosanskih Muslimana u cijelini i da su otvoreno govorili u prilog takvoj politici.

Kada se govori o omjeru onih koji su ubijeni i onih koji su protjerani, treba napomenuti da je i Hitler, takođe, planirao da u potpunosti očisti velike oblasti istočne Evrope od njenog stanovništva da bi trasirao put naseljavanju Nijemaca, što je bio sastavni dio novog poretka. A u Bosni, više hiljada onih koji su očišćeni iz svojih kuća pod prijetnjom oružja vjerovatno bi stradali od gladi i vremenskih nepogoda da nije bilo značajne pomoći i sigurnih zona

koje su obezbijedili strani dobročinitelji. To što nije ubijen još veći broj Muslimana ne treba pripisivati srpskoj uzdržljivosti, već tvrdoglavom otporu bosanskih vlasti i rastućoj svijesti kod Srba da je bolje ne preći određenu granicu koja bi mogla uzrokovati mnogo odlučniju vanjsku reakciju. Srpske snage pokušale su, međutim, osvojiti značajno veći dio, ako ne i čitavu Bosnu i Hercegovinu, gdje bi oni, kako se pretpostavlja, mogli pokušati da sprovedu istu politiku kao i u oblastima koje su bile pale pod njihovu kontrolu.

Često su oni, koji nisu željeli za takvo ponašanje upotrijebiti riječ genocid, bili posebno zabrinuti činjenicom da bi mogla uslijediti intervencija SAD ako se uspostavi postojanje genocida. Proširujući svoje argumente, oni su podvlačili da bi, naprotiv, intervencija mogla uslijediti samo ako postoji strategijska opasnost, što Srbi nisu predstavljali. Da bi poduprli svoj argument, često su isticali da, u skladu sa tim kriterijima, Srbi se uopšte ne bi mogli uporediti sa nacistima, jer za razliku od nacista, Srbi nisu bili prijetnja ostatku Evrope. Prema jednom analitičaru, razlika je bila u tome što *"mi nećemo gledati srpske pancir divizije kako napreduju prema Parizu ili Srbe kako osvajaju Ukrajinu u okviru svog zahtjeva za lebensraum"*.⁽³⁸⁾

Možda su najgori od svega bili odlasci personala UNPROFOR-a u najmanje jedan bordel kojim su upravljali Srbi, u kojem su bile internirane i zlostavljane nesrpske žene.⁽³⁹⁾ Pošto je na taj incident reagovano neslužbenom akcijom na lokalnom, taktičkom nivou, Srbi su mogli protumačiti takvo ponašanje kao implicintno opravdanje ili nebrigu za položaj tih žena, te su na taj način umanjili kredibilitet protesta Zapada protiv srpskih ratnih zločina.

Iznenadujući broj dobro plasiranih stranih posmatrača opravdavao je takode srpsku kontrolu nad većim dijelom teritorije Bosne i Hercegovine, pa prema tome i njihove političke ciljeve. Naprimjer, general Mekenzi, pokazujući nepoznavanje historijske stvarnosti, pompenzo je nastupio pred senatskim komitetom SAD: *"A sada samo malo historije - Srbi i Hrvati bili su seljaci i farmeri. To vam daje mnogo teritorije. Muslimani su bili poslovni ljudi koncentrisani u četiri ili pet gradova i sela... poslovni ljudi nemaju mnogo teritorija"*.⁽⁴⁰⁾

Slično tome, kupujući novinarsku patku koji je lansirao srpski informativni program, lord Owen i ostali tvrdili su da bosanski Srbi imaju pravo na teritoriju koju su osvojili. Prema lordu Ovenu: *"Oni (Srbi) su imali 60% (teritorije Bosne) prije rata. Oni su seosko stanovništvo... Srbi trenutno okupiraju manje zemlje nego što su imali prije rata"*.⁽⁴¹⁾ Sajrus Vens (Cyrus Vance) je koristio njegovu tvrdnju da su *"Srbi naseljavali i posjedovali 60% bosanske teritorije prije nego što su borbe počele"*, potkrijepljujući svoj

argument protiv kritika zbog velikog dijela teritorije koji je dodijeljen Srbima u Vens-Ovenovom planu. ⁽⁴²⁾

U stvarnosti, bosanski Srbi posjeduju veliki dio privatnog vlasništva zahvaljujući za njih povoljnim propisima o zemlji koji su donešeni u međuratnom periodu, kada je mnogim zemljoposjednicima Muslimanima zemlja bila oduzeta. Međutim, privatno vlasništvo se odnosi na oko 2.375 miliona hektara od ukupne teritorije Bosne i Hercegovine koja iznosi 5.113 miliona hektara ili oko 46%. Čak i da su Srbi posjedovali 60% privatnog vlasništva, to bi iznosilo 28% površine čitave zemlje. ⁽⁴³⁾ Ni jedna etnička grupa ne posjeduje ceste, planine, jezera ili javno zemljište, što čini većinu teritorije Bosne i Hercegovine. Ni u kom slučaju ne može vlasništvo nad zemljom (pa čak ni nad 28% površine zemlje) biti izgovor za ekspanziju uz pomoć sile oružja i odstranjivanje populacije na zauzetim teritorijama.

Često je kombinacija slabog poznavanje historije i pogrešnog tumačenja ciljeva srpskog rukovodstva bila osnova na kojoj se vršilo opravdavanje, ako ne i potvrđivanje ukupne srpske politike, i posebno akata genocida koji je bio počinjen da bi se ti ciljevi postigli. Tako je pregovarač lord Oven opravdavao srpske akcije u njihovo ime, i to ničim drugim do činjenicom da su Srbi bili žrtve genocida za vrijeme Drugog svjetskog rata. On je dalje tvrdio: *"U osnovi postoji strah da će oni biti prisiljeni da žive pod muslimanskom dominacijom i da će im biti uskraćen, ako hoćete, njihov osnovni nacionalizam. Ja mislim da su Srbi velika nacija, usprkos svim užasnim stvarima koje su počinili. To, međutim, nije tipično za taj narod"*. ⁽⁴⁴⁾

Lord Oven je dalje tvrdio da su Srbi bili jedine žrtve genocida u Jugoslaviji za vrijeme Drugog svjetskog rata i to od ruke i Hrvata i Muslimana. Taj neutemeljeni argument ostao je trajan element u njegovom razumjevanju nedavnih događaja i stalno je ponavljan u svim njegovim procjenama.

U isto vrijeme, neki strani posmatrači, prikrivali su, takode, i ulogu nekih posebnih srpskih institucija, kao što je Pravoslavna crkva, u razvoju događaja u Bosni i Hercegovini. Govoreći o ratnim zločinima, lord Oven je oslobodio Pravoslavnu crkvu bilo kakve odgovornosti. On je kazao da ono što se desilo u Bosni i Hercegovini predstavlja odstupanje od uobičajenih normi, nešto što se moglo desiti bez obzira na Pravoslavnu crkvu. Konačno, *"Srbija je religiozna zemlja"* i takva djela bila su *"protivna svim principima Srpske crkve"*. ⁽⁴⁵⁾ On je, čak i u februaru 1994. godine, nastavio da balansira u svojim komentarima na temu da li je preporučljivo suđenje za ratne zločine srpskim izvršiocima, ničim drugim do *"Srbija je, ponovo, velika zemlja. I mi moramo priznati da su Srbi zaista gnjevni"*. ⁽⁴⁶⁾

I ponovo, krajem marta 1994. godine, kada je armija bosanskih Srba obnovila svoj napad na istočnu bosansku enklavu Goražde sa namjerom da je eliminiše, neki UNPROFOR-ovi zvaničnici prikrivali su na početku ozbiljnost situacije. Jedan neimenovani viši zvaničnik UN-a objasnio je srpsku akciju činjenicom da su se Srbi *"osjećali ugroženim i isključenim (novouspostavljenom hrvatsko-muslimanskom) bosanskom federacijom."*⁽⁴⁷⁾ Ustvari, isključenje Srba bio je njihov vlastiti izbor, a uklanjanje takve enklave bio je već ranije deklarisan srpski cilj i to mnogo prije nego što se i diskutovalo o federaciji. Komandant UNPROFOR-a general Rouz (Rose) nazvao je opšti srpski napad "ograničenim vojnim pokretom." On je podvukao da je, u svakom slučaju, njegov prvi prioritet bio da obezbijedi da humanitarna pomoć stigne na odredište i da njegova misija ne podrazumjeva ugrožavanje UNPROFOR-a. Nekoliko dana kasnije, usprkos činjenici da su Srbi zauzeli dominantne pozicije koje su im omogućavale direktan pogled na grad, Rouzov glasnogovornik, major Bob Amnink (Bob Amnink), iznio je stranim novinarima procjenu svog nadređenog koja je izgledala umirujuće, ali se kasnije pokazalo da je bila naivna. On je izjavio: *"Mi mislimo da ne postoji opasnost od zauzimanja grada pošto je on snažno branjen, ali mi ne vjerujemo ni da Srbi sada žele da ga zauzmu"*.⁽⁴⁸⁾

U osnovi, situacija u Bosni i Hercegovini obično je prikazivana kao građanski rat i to je često bila zamjena za prave analize. Tako je Lord Owen u neku ruku dao konačan zaključak: *"Ja mislim da činjenice govore da je to građanski rat. Postalo je mnogo jasnije da je to građanski rat"*.⁽⁴⁹⁾ Kakva god da je tačnost njegove procjene, Dejvid Owen je bio uvjeren u ono što je elaborirao: *"Jedna strana u građanskom ratu bila je pomagana i posticana, ako želite, izvana, iz Srbije. Ali u osnovi vi imate posla sa konfliktom ljudi koji žive u Bosni i Hercegovini... Slijedeća važna činjenica je da svi oni pripadaju jednoj etničkoj grupi... Oni su etničkom smislu isti narod"*.⁽⁵⁰⁾ Praveći sumnjivu podjelu između "agresije" i "građanskog rata", on je zaključio: *"Ja pazim da ne koristim pojednostavljenu klasifikaciju o agresiji, jer to je i građanski rat i agresija. Bosanski Srbi se bore za teritoriju na kojoj su živjeli vijekovima"*.⁽⁵¹⁾ Izražavajući često svoju "indignaciju zbog tih užasa," on je ipak prihvatao te incidente kao neizbježnu pojavu: *"Građanski rat je užasan posao"*.⁽⁵²⁾ Za Dejvida Ovena posebno je bio važan smjer u kojem su se događaji odvijali. On je 1994. godine kazao: *"Bez ikakve sumnje bila je to agresija u ranoj fazi rata... Kako se rat produžavao, on je postajao sve više građanski rat, sve više historija, sve više rat sela protiv sela"*.⁽⁵³⁾

Takav stav je implicirao zaključak da je osnovni tok tih događaja imao sve više i više spontani i slučajni karakter i da se dešavao na lokalnom

nivou. Na taj način, ti događaji ne bi bili dio velike strategije, niti bi njima upravljale vlasti na višem nivou, niti bi ti događaji upšte bili upravljivi. Za one koji su prihvatili takve argumente logična posljedica bio bi zaključak da bi odlučna akcija, bila ustvariva, svrstavanje uz jednu stranu i stoga bi je trebalo izbjeći. Lord Owen i drugi su često podvlačili da je intervencija međunarodne zajednice u značajnoj mjeri manje prihvatljiva ako se radi o običnom unutrašnjem konfliktu. U skladu sa tim, Owen se protivio podizanju embarga na oružje i vazдушnim udarima, za šta su se zalagali Amerikanci, pošto bi u tom slučaju *"on (predsjednik Klinton) svrstao SAD na stranu Muslimana"*.⁽⁵⁴⁾

Slijedeća implicirana, ali ključna, posljedica ovakve sumnjive pretpostavke bila je da sve strane imaju iste osnovne ciljeve, metode i odgovornosti. Ustvari, za generala Mekenzija, postojala je mala razlika između Muslimana i Srba koji su inače posmatrani kao žrtva i agresor. Kada je u avgustu 1992. godine napustio Sarajevo, Mekenzi je ovako odgovorio na pitanje ko je kriv: *"Odredenog dana, određenog mjeseca, bilo bi bolje da pitate ko je loša ličnost u toj određenoj operaciji, i u zavisnosti od toga koji je dan i koji je mjesec vi možete dobiti različite odgovore"*.⁽⁵⁵⁾ Svjedočeći pred Kongresom SAD, u maju 1993. godine, on je otišao još dalje koristeći analogiju: *"Baveći se Bosnom to vam je kao da se bavite sa tri masovne ubice - jedan je ubio 15, jedan je ubio 10, jedan je ubio 5 ljudi. Ne pomažemo li mi onome koji je ubio samo pet?"*⁽⁵⁶⁾ Pišući za Armi Tajms (Army Times), sedmičnu publikaciju koju mnogo čitaju pripadnici Armije SAD, jedan američki analitičar ustvrdio je na isti način: *"Nema dobrih momaka"*. Izražavajući možda ekstremno, ali ne usamljeno, stanovište bazirano na toj premisi, isti analitičar je zaključio: *"Ako želite naći trajno rješenje za etničku mržnju i nasilje kakvo je u Jugoslaviji, vi biste morali ubiti svako živo biće u tom regionu."*⁽⁵⁷⁾

Spremnost da se svima pripiše ista krivica uskoro je postala automatska reakcija nekih zvaničnika. U jednoj prilici komandant Friver (Bary Frewer) okrivio je i Srbe i Muslimane za blokiranje dostave humanitarne pomoći Sarajevu. On je kasnije bio prisiljen da povuče svoje optužbe jer nije bio u stanju da iznese bilo koji slučaj u kojem su Muslimani to činili.⁽⁵⁸⁾ Stav po kojem se svima pripisivala ista krivica lagano je vodio do tretiranja svih strana kao jednako legitimnih igrača sa istim ciljevima. To je za posledicu imalo činjenicu da su strani medijatori težili da se podjednako obezbijede interesi svih strana prilikom formuliranja rješenja. Pristajanje na podjednako osiguranje pozicija svih strana bilo je ustvari priznavanje realnosti na terenu.

Takav pristup ignorirao je identitet najvećeg dijela žrtava. Takođe je bilo veoma značajno to što se izjednačavanjem ciljeva rukovodstava

Muslimana i Srba iskrlivljivala stvarna situacija. Dok je pokret bosanskih Srba tražio oživljavanje četničkog pokreta iz prošlog rata i njegovih rušilačkih rasističkih ciljeva, bosanska Vlada nije imala nikakvu vezu sa ustaškim pokretom iz Drugog svjetskog rata. Takva razlika se mogla prepoznati u operativnim ciljevima muslimanskog rukovodstva koje se zalagalo za multi-konfesionalnu, sekularnu državu bez ikakve namjere za eliminacijom bilo koje zajednice; nasilnim putem ili na neki drugi način. Neskriveni cilj bosanskih Srba bila je podjela duž etničkih linija i fizička eliminacija ostalih etničkih grupa.

Te dvije dijametralno suprotne perspektive možda nigdje nisu bile tako jezgrovito predstavljene kao u pitanjima koja su prezentirana glasačima na referendumima u Bosni i Hercegovini. Na referendumu na kojem su učestvovali samo Srbi, održanom u novembru 1991. godine, glasači su bili pitani da se izjasne za ili protiv etnički ekskluzivnog prijedloga da li da *"ostanu u Jugoslaviji zajedno sa Srbima iz Srbije, Crne Gore, Krajine, Vojvodine i Kosova"*. Na referendumu koji je organizovala bosanska Vlada, koji je održan u februaru 1992. godine, pitanje je, naprotiv, bilo daleko manje ekskluzivno: *"Da li ste za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu jednakih građana, koju sačinjavaju narodi Bosne i Hercegovine: Muslimani, Srbi, Hrvati, i članovi drugih naroda koji ovdje žive?"*

Napomene uz VIII. poglavlje

1. Intervju Soren Ostergaard Sorensen, BERLINGSKE TIDENDE, Copenhagen, 31. jan, 1993, u FBIS-EEU-93-021, 3. feb, 1993, str. 54.
2. Aleksijević, POLITIKA KAO PORODIČNA SUDBINA, str. 3.
3. ČAK NI MI NISMO ZNALI, str. 20.
4. Intervju muftije Hamdije Jusufspahića sa Salwa Al-Inani, NADAMO SE DA ĆEMO IZGRADITI ISLAMSKI CENTAR U BEOGRADU UZ POMOĆ ISLAMSKIH ZEMALJA (Natatalla ila bina' markaz islami fi bilgrad bi-musa adat al-duwal al-islamiyya), Al-Ahram, Cairo, 10. nov, 1989, str. 15.
5. Citirano, respectivno, u intervju Jelene Lovrić, RATA NEĆE BITI, Danas, 17. mart, 1992, str. 29; i u intervju Turki-Al-Utaybi, PREDSDJEDNIK BOSNE I HERCEGOVINE AL-MADINI (Ra'is jumhuriyyat al-busna wa-I-harsak li-I-madina), Al-Madina, Jeddah, 28. mart, 1992, str. 6.
6. Peter Maas, SRBI ŠIRE STRAH (Serbs Strike Fear), str. A1, A25. Maass karakterizira Banju Luku kao *"grad dnevnih hapšenja, ponoćnih pemlaćivanja i cjelodnevnog terora"*.

7. Filip Švarm, PRIKRIVENI UŽAS, Vreme, 12. apr, 1993, str. 36. Džemal Džakmić, GRAD SMRTI I TERORA - BOSANSKA DUBICA, BiH Ekskluziv, 25. juni, 1993, str. 6, Joško Dadić, VITEZ DOKU NE PUŠTA, Nedjeljna Dalmacija, 7. maj, 1992, str. 4.
8. Peter Maass, BIJEG U SIGURNOST U KONVOJU UN-a (Fleeing to Safety in a UN Convoy), Washington Post, 24. juli, 1992, str. A30.
9. Battiata, PSIHOLOŠKA ZAMKA (Psychological Noose), str. A29.
10. Jevrić KRIVCI, str. 26.
11. Mary Battiata, JEDINICA POLICIJE BOSANSKIH SRBA JE OPTUŽENA ZA MASAKR MUSLIMANSKIH ZATVORENIKA (Bosnian Serb Police Unit Is Accused of Massacre of Muslim Prisoners), Washington Post, 2. sept, 1992, str. A17.
12. Fadil Smajić, ONI ĆE PASTI DOLJE, BiH Ekskluziv, 11. juni, 1993, str. 5.
13. Velizar Brajović, OTVORENA PANDORINA KUTIJA, Vreme, 10. maj, 1993, str. 27-29.
14. Yigal Chazan, LAMENTIRANJE LOJALNOG BOSANSKOG MUSLIMANA NAD SVOJIM BESKORISNIM ŽRTVOVANJEM (Bosnia's 'Loyal' Muslims Lament Their Worthless Sacrifice), The Guardian, 9. feb, 1993, str. 9.
15. Tafro, LJUDI UMIRU GLEDAJUĆI, str. 45; i POPITI ČAŠU VODE, str. 52.
16. Hasan Rončević, EVROPA SE VRAĆA U SREDNJI VIJEK, Ljiljan, 15. dec, 1993, str. 17.
17. H.Rifatbegović, ORUŽJE U BOŽJEM HRAMU, BiH Ekskluziv, 15. april, 1994, str. 7.
18. LJUDI I VREME, Vreme, 1. nov, 1993, str. 55, i R.P., MEĐU ČLANOVIMA STRANKE SRPSKOG JEDINSTVA SU I NAJPOZNATIJA IMENA ESTRADDE, Politika, 9. nov, 1993, str. 8.
19. Dragan Protić, M.Radetić, PAMĆENJE DUŽE OD VERE, Srpska Stvarnost, 12. feb, 1994, str. 6.
20. Rončević, EVROPA SE VRAĆA, str. 17.
21. Vladimir Zhirinovskiy, Vlado Vurušić, NA TLU BIVŠE JUGOSLAVIJE NASTAT ĆE ČETIRI DRŽAVE, Globus, 4. feb, 1994, str. 8, 39.
22. Svjedočenje gen. Lewis MacKenzieja o situaciji u Bosni, str. 54.
23. Vidjeti Gutman, SVJEDOK GENOCIDA, str. 170, gdje se citira bivši službenik Ministarstva inostranih poslova SAD, George Kenney.
24. Tom Gjelten, BACANJE KRIVICE NA ŽRTVU (Blaming the Victim), New Republic, 20. dec, 1993, str. 14-16.
25. Vidjeti Gutman, SVJEDOK GENOCIDA, str. 170.

26. Gen. Lewis MacKenzie, MIROVNJAK - PUT U SARAJEVO (Peacekeeper: The Road to Sarajevo), Vancouver: Douglas and McIntyre, 1993, str. 136.
27. Blaine Harden, KOMANDANT UN SE PROTIVI INTERVENCIJI (UN Commander in Bosnia Opposes Intervention), Washington Post, 13. dec, 1992, str. A38.
28. Citirano u John Pomfret, SARAJEVO - JOŠ UVIJEK NEMA IZLAZA (Sarajevo: Still no Exit), Washington Post, 19. avg, 1993, str. A25.
29. Vidjeti, Dan Oberdorfer, RETERIRANJE MINISTARSTVA INOSTRANIH POSLOVA U IZVJEŠTAJIMA O RATNIM ZLOČINIMA (State Dept. Backtracks on Atrocity Reports), Washington Post, 5. avg, 1992, str. A1, A27.
30. Richard Johnson, NEKI TO ZOVU GENOCIDOM-ALI NE ONI KOJI MOGU NAPRAVITI RAZLIKU (Some Call It Genocide-But Not Those Who Can Make a Difference), Washington Post, 13. feb, 1994, str. C7.
31. Larry King uživo, CNN, 3. maj, 1993, i zastupnički dom SAD, njegov Komitet za oružane službe, Politika SAD prema Bosni, Saslušanje, 26. maj, 1993, Federal Information Systems Corp. transcript, n.p.
32. Eagleburger i Scherf dali su intervju u dokumentarnoj emisiji Panorama, BBC, 28. apr, 1994. Znakovito je da Velika Britanija nije obezbijedila čak ni simbolični doprinos kao odgovor na zahtjeve za finansijsku pomoć Komisiji ek-sperata UN-a koja je bila formirana zbog istraživanja ratnih zločina.
33. Richard Cohen, TO NIJE HOLOKAUST (It's Not a Holocaust), Washington Post, 28. feb, 1993, str. C4.
34. Isto.
35. Ted Galen Carpenter, SRBIJANSKA ANALOGIJA... I PERSPEKTIVA (Serbia Analogy... and Perspective), Washington Times, 12. juni, 1994, str.B4.
36. Isto.
37. Irving Louis Horowitz, GENOCID I REKONSTRUKCIJA DRUŠTVENE TEORIJE - RAZMATRANJE EKSKLUZIVNOSTI KOLEKTIVNE SMRTI (Genocide and the Reconstruction of Social Theory: Observations on the Exclusivity of Collective Death) u Wallimann i Dobrowski, GENOCID I MODERNO DOBA (Genocide and the Modern Age), str. 62.
38. Carpenter, SRBIJANSKA ANALOGIJA (Serbia, Analogy), str. B4; Cohen iznosi sličan argument u TO NIJE HOLOKAUST (It's Not a Holocaust), str. C4.
39. Roy Gutman, SNAGE UN OPTUŽENE ZA KORIŠTENJE BORDELA KOJIMA SU UPRAVLJALI SRBI (UN Forces Accused of Using Serb-Run Brothel), Washington Post, 2. nov, 1993, str. A12.
40. Svjedočenje gen. Lewis MacKenzija o situaciji u Bosni, str. 57.

41. Lord Owen je često ponavljao ovaj argument, uključujući i nastup u šou programu Charlie Rosa, 9. feb, 1993.
42. David Binder, POŠTO JE KRITIKOVAN ZBOG UZMICANJA, VENS JE BRANIO SVOJU ULOGU NA BALKANU (Criticized as Appeaser, Vance Defends His Role in Balkans), New York Times, 19. Jan, 1993, str. A7.
43. Kalkulacije su bazirane na tabelama 101-2, 211-4, i 211-22 iz Statističkog godišnjaka Jugoslavije, 1989. godine.
44. Charlie Rose šou, 9. feb, 1993; Lord Owen se morao često vraćati svom pogrešnom predstavljanju Srba kao jedinih žrtava drugog svjetskog rata, iznoseći to kao olakšavajući faktor za njihove sadašnje akcije. Naprimjer: *"Njihova historija je, naravno, snažno rivalstvo između ove tri grupe, veoma ozbiljni masakri, u kojima su, u drugom svjetskom ratu Srbi bili žrtve."* Vidjeti takođe intervju koji je dao Pauli Zahn, CBS This Morning, 29. apr, 1993; i intervju u DEJVID OWEN NA BALKANU (David Owen in the Balkans), Foreign Affairs (Proljeće, 1993.), str. 7.
45. Intervju lorda Owena Davidu Frostu 23. feb, 1994, National Public Radio (NPR), 28. feb, 1994.
46. Isto.
47. David B. Ottoway, SRBI VODE OFANZIVE U BOSNI (Serbs Press Offensive In Bosnia), Washington Post, 3. april, 1994, str. A1.
48. Interview na NPR, 3. apr, 1994, i Jonathan C.Randal, NAREĐENJE UN-u DA PODSTIČE BORBE U GORAŽDU (UN Ordered to Stem Fighting in Gorazde), Washington Post, 10. april, 1994, str. A22.
49. Intervju dat Zahnu, CBS This Morning.
50. Intervju dat Roseu, Charlie Rose Show, 9. feb, 1993.
51. Intervju u Foreign Affairs, str. 3.
52. Intervju dat Zahnu, CBS This Morning.
53. Intervju lorda Owena dat Frostu.
54. Intervju dat Zahnu, CBS This Morning.
55. Izvještaj sa Press konferencije, CNN, 4. avg, 1992, New York.
56. Svjedočenje pred Kongresnim komitetom za oružane službe, 26. maj, 1993.
57. Ralph Peters, MEDIJI NE BI TREBALO DA BIRAJU GDJE ĆE VOJSKA IĆI DA GINE (Media Shouldn't Choose Where Troops Go to Die), Army Times, 24. maj, 1993, str. 31.
58. Jonathan Steele, Ian Traynor, i Hella Pick, RUSIJA ŽURI DA IGRA VEĆU ULOGU U BOSNI (Russia Urged to Play Bigger Bosnian Role), The Guardian, 13. feb, 1993, str. 12.

IX

NUSPRODUKT RATNIH ZLOČINACA U BOSNI I HERCEGOVINI

- Proces viktimizacije -

Već sada postoji dovoljno dokaza da bi se mogao predvidjeti i ovaj potencijalni "nuzprodukt genocida" u bivšoj Jugoslaviji, a kao ilustracija može poslužiti raskid koji je nastao u odnosima između Hrvata i Muslimana. Možda je, upravo, procjena odnosa cijene koju treba platiti i dobitaka navela neke hrvatske krugove da i oni poduzmu etničko čišćenje Muslimana u 1993. godini, imajući u vidu uspješno i relativno jeftino srpsko iskustvo. U sve netolerantnijem okruženju koje je time stvoreno, čak su se i neki Muslimani počeli svetiti drugima, iako je, izgleda, to bila neslužbena politika uzrokovana prije očajanjem nego željom za ekspanzijom.

1. Hrvatsko učešće u zločinima

Iako u daleko manjem obimu u odnosu na Srbe, hrvatske lokalne vlasti počinile su, takode, ozbiljne ratne zločine nad Muslimanima u Bosni i Hercegovini. Tenzije u prvobitnom hrvatsko-muslimanskom savezu počele su jačati čim je frakcija Mate Bobana, koja se zalagala za podjelu, postala dominantna. Ova frakcija je ovladala ogrankom vladajuće stranke Hrvatske u zajednici bosanskih Hrvata, HDZ-u i njenim oružanim vojnim dijelom, pod imenom Hrvatsko vijeće obrane (HVO). Tuđmanova vlast, gledajući jednim okom na korist od podjele Bosne i Hercegovine, pomogla je Bobanu da preuzme vlast. Ta vlast je uspostavila kontrolu nad HVO putem ekonomskih dotacija, kroz pomoć u poslovima sigurnosti i kroz direktnu vojnu podršku

od strane regularnih snaga Hrvatske vojske koje su operisale u Bosni i Hercegovini. Potpuna konsolidacija ove militantne frakcije unutar HVO bila je olakšana nemogućnošću Bosanske vlade, kojoj je beznadežno nedostajalo naoružanje, da uspostavi svoju vlast u čitavoj zemlji. U tome im je, takođe, pomogla procjena zagrebačkih vlasti da bi više dobili podjelom zemlje ili saradnjom sa Srbima nego saradnjom sa oslabljenom Bosanskom vladom. Međutim, saradnja sa Srbima, i u stratejskom i u moralnom pogledu, dugo-ročno ne bi bila opravdana.

Dio medija u Hrvatskoj, koji je bio pod kontrolom vlasti, već je krajem 1992. godine počeo koristiti antimuslimansku retoriku. Do početka 1993. godine eskaliralo je pristrasno medijsko izvještavanje, iako nije uvijek bilo bazirano na vjerskim temama. Na početku, optužbe su se uglavnom odnosile na bosanske vlasti i njihovu navodnu saradnju sa KOS-om, jugoslavenskom vojnom kontra obavještajnom službom. Međutim, fokus se sve više pomjerao na islam sa novim izvještajima o "*fundamentalističkom ekstremizmu*" i navodnoj prijetnji zapadnoj civilizaciji.

Početak novembra, 1992. godine, čvrstorukaški ministar odbrane Hrvatske, Gojko Šušak (porijeklom iz Bosne i Hercegovine), nastojao je eksploatisati ugroženost od "*islamskog fundamentalizma*" ne bi li obezbijedio podršku Izraela, vjerujući da bi takvi argumenti mogli tamo naći plodno tlo. On je tvrdio da je, navodno 110.000 bosanskih Muslimana studiralo samo u Kairu i obratio se izraelskoj javnosti pitanjem: "*Možete li vi zamisliti fundamentalističku državu u srcu Evrope*"? ⁽¹⁾ U istom stilu, Tuđman se često pozivao na prijetnju od "*islamskog fundamentalizma*" i "*islamskog svetog rata*". On je hrvatsku politiku opravdavao tvrdeći i dalje da je cilj bosanskih vlasti navodna uspostava "*islamske države u Evropi*", što je sastavni dio "*sukoba između islamskog i katoličkog svijeta*" i "*konfrontacije između islamskog svijeta i zapada*". ⁽²⁾

Dio hrvatskih medija pod kontrolom vlasti redovno je iznosio pretjerane izvještaje o napadima Muslimana na Hrvate, a te izvještaje su slali predstavnici HVO-a i izvještači iz Bosne i Hercegovine koji su bili privilegovani u televizijskim vijestima. Poseban slučaj je Smiljko Šagolj koji je u javnosti postao simbol takvih bučnih tirada. Iako je javno mnjenje u Hrvatskoj izražavalo ozbiljne sumnje u vjerodostojnost takvog izvještavanja, takva uporna i neodgovorna kampanja doprinijela je rastućem neprijateljskom stavu među mnogim običnim građanima Hrvatske prema muslimanskim izbjeglicama. Međutim, uprkos žalbama zbog povećanja šikaniranja podstaknutog od strane policije i jedva prikrivenih prijetnji samog Tuđmana, kao što je bila prijetnja protjerivanjem izbjeglica izrečena na njegovoj konferenciji za štampu

5. jula 1993. godine, ipak je preko četvrtine miliona Muslimana našlo utočište u Hrvatskoj.

Krajem 1992. godine i početkom 1993. godine već su se dešavali oružani sukobi između snaga HVO i snaga Bosanske vlade. Međutim, linija koja vodi u genocid zaista nije bila pređena sve do proljeća 1993. godine. Desilo se to onda kad su zvanične snage HVO počele napadati i protjerivati muslimansko stanovništvo iz njihovih domova, pripremajući se za konačnu podjelu po Vens-Ovenovom planu, za koju su mislili da je već gotova stvar. U suštini, oni su slijedili strategiju proizašlu iz konkretnih političkih interesa kako su ih interpretirali Tuđman i njegovi istomišljenici u HVO.

Moglo bi se tvrditi da je Vens-Ovenovim planom namjerno potaknut raskid klimavog muslimansko-hrvatskog savezništva da bi se olakšao napredak u pregovorima, pošto su međunarodni medijatori smatrali da to savezništvo ohrabruje Muslimane da odbiju predložene sporazume. Taj plan, koji je dao hrvatskoj zajednici daleko više zemlje nego što je imala stanovnika i više nego što je stvarno kontrolisala, očito je potaknuo Bobana i HVO da usvoje istu strategiju koju su prvi, veoma uspješno, primjenili Srbi. U februaru 1993. godine, po riječima Jadranka Prlića, predsjednika vlade hrvatske zone pod kontrolom HVO, Vens-Ovenov plan daje "*Hrvatima kao i Srbima odriježene ruke da podijele zemlju duž etničkih linija*". On je prezrivo okarakterisao Muslimane kao nekonstitutivni narod.⁽³⁾ Interpretirajući taj plan kao zeleno svjetlo, HVO je započeo pokušaj zauzimanja dodatnih oblasti koje je kontrolisala teško opterećena Bosanska vlada, posebno u centralnoj Bosni i u okolini Mostara, uključujući i oblasti u kojima su Hrvati bili u značajnoj manjini. Na prihvatanje takve politike od strane HVO-a mogla je djelimično uticati pogrešna procjena da će Muslimani biti lak plijen. Takav zaključak bio je baziran na prethodnim uspjesima srpskih snaga u borbi sa njima i na slaboj opremljenosti Armije RBiH. Komandanti HVO hvalili su se kako su Muslimani bili slabi borci i da bi HVO sa njima završio za samo jedan dan. Bilo je to pogrešno shvatanje koje je, očito, i sam Boban imao.⁽⁴⁾

U skladu sa strategijom kontrole teritorija i jačanja etničke napetosti u cilju ubrzanja podjele, HVO je pribjegao oštrijim mjerama. Takav pristup uključivao je "*uspostavu vlastitih koncentracionih logora za muslimanske civile u mostarskoj regiji i na drugim mjestima, gdje su hiljade ljudi držani u užasnim uslovima i zlostavljani, usprkos ciničnim tvrdnjama da su držani u zatvoru, isključivo, zbog njihove vlastite sigurnosti*".⁽⁵⁾ Da bi prisilio ljude na odlazak, HVO je, takođe, nastojao spriječiti prolazak konvoja UN-a sa humanitarnom pomoći, blokirajući ih i napadajući vozače - civile.⁽⁶⁾

U procesu protjerivanja Muslimana iz velikih oblasti, snage HVO činile su masakre, od kojih je najveći onaj u selu Ahmići. Na početku je HVO pokušao negirati odgovornost za Ahmiće, optužujući za to bosanske Srbe, neregularne jedinice bosanskih Hrvata, pa čak i same Muslimane. ⁽⁷⁾ Tudmanove vlasti u Zagrebu stale su u Bobanovu zaštitu, djelimično i tako što su za tadašnju situaciju bacili svu krivicu na Muslimane. ⁽⁸⁾ Provladin sedmični magazin "Danas" okrivio je, čak, operativce britanske obavještajne službe za zločin Hrvata, koji su navodno djelovali kao "agenti-provokatori". ⁽⁹⁾

Iako je HVO kasnije objasnio da su za zločine odgovorni kriminalni elementi, bilo je jasno da rukovodstvo HVO i dalje promoviše istu generalnu politiku koja je takve zločine učinila mogućim. Šta više, iako je Boban lično obećao istragu i kažnjavanje svih krivaca za ovakve zločine, ništa se nije desilo u tom pogledu. Boban je, naprotiv, pokušavao da otkloni kritike uz pomoć sumnjive logike da su svi ti incidenti sastavni dio rata. Pored toga, Boban je tvrdio da su i druge zemlje činile u prošlosti slične stvari. On je kazao: *"Svaki rat je užasan, i napominjem da su i oni koji nam danas drže lekcije iz morala i sami ukaljani na isti način. Navedite mi samo jednu veliku svjetsku silu koja nije vodila nemoralan rat"*. ⁽¹⁰⁾ Dok su predstavnici HVO, pod međunarodnim pritiskom i sugestijama Zagreba, pristali da okončaju sa takvom praksom, vojne snage HVO nastavile su svoje učešće u zločinima, uključujući i rušenje džamija.

HVO je radio na potpunom etničkom razdvajanju, čak do tog stepena da je tjerao Hrvate na napuštanje oblasti pod kontrolom HVO i preseljavanje u oblasti koje su bili van entiteta zvanog Herceg Bosna. Boban se lično pojavljivao na radiju i nagovarao na preseljenje u priobalne regije Dalmacije i Istre one Hrvate koji pristanu da napuste svoje domove u centralnoj Bosni. ⁽¹¹⁾

Treba reći da je bilo Hrvata, kao što je bilo i Srba, uključujući vjerske službenike, u Bosni i Hercegovini koji su težili da pomognu Muslimanima u nevolji. ⁽¹²⁾ Pojedinim pripadnicima HVO zgadilo se ono što su im naredivali da čine. Jedan pripadnik hrvatske milicije ispričao je muslimanskom izbjeglici i bivšem prijatelju, kojeg je kasnije sreo u Hrvatskoj, da mu je bilo naredeno da autobusom odvede muslimanske žene i djecu i ostavi ih van grada. On je priznao: *"Bio mi je to najgori dan. Sve te žene i sva ta djeca zvali su me po imenu, tražeći vodu. Djeca su plakala jer su bila žedna. Ali, naš komandant nam nije dozvolio da im damo vodu, govoreći: "Mi ne damo vodu Muslimanima. Neka im Bog da vode"*. ⁽¹³⁾

Protivljenje je moglo biti opasno, pošto su bosanske Hrvate koji se nisu slagali sa antimuslimanskom politikom HVO-a, sklanjali ustranu ili su ih, čak, fizički likvidirali. Ponekad su Hrvate koji nisu željeli slijediti politiku HVO-a, zatvarali zajedno sa njihovim susjedima Muslimanima.⁽¹⁴⁾ Da bi raščistili put za napad i masakr u muslimanskom selu Stupni Do, u oktobru 1993. godine, snage HVO-a, koje su došle izvana, organizovale su odstranjivanje i hapšenje lokalnih zvaničnika HVO-a i sprovele zastrašivanje običnih Hrvata koji su se protivili planovima etničkog čišćenja.⁽¹⁵⁾ Bez obzira kakvu su odvratnost drugi osjećali prema Bobanovim stanovištima, upravo su Boban i njegovo okruženje kontrolisali snage prinude nad najvećim dijelom hrvatske zajednice u južnoj Bosni i Hercegovini. Nastavak podrške od strane Tuđmanovih vlasti bio je odlučujući faktor koji mu je omogućio da određuje lokalnu politiku.

2. Hrvatsko protivljenje etničkom čišćenju

Takva strategija nije mogla proći bez otpora ni u Hrvatskoj ni u Bosni i Hercegovini. U modernom dobu u Hrvatskoj nije bilo istinske antimuslimanske tradicije. Usprkos dobro dokumentovanim zločinima protiv Muslimana (i jednako nasilnoj njihovoj osveti) u Bosni i Hercegovini, antimuslimanska medijska kampanja u Hrvatskoj nije razvila masovna rasistička osjećanja ili, pak, legitimizaciju, što je njihovim srpskim parnjacima uspjelo.

Međutim, ni antiislamska politika nije bila svugdje sprovedena. Muslimansko-hrvatska saradnja nastavljena je u oblastima koje su bile van Bobanove kontrole; kao što je bilo na sjeveru, u tuzlanskoj oblasti i u Sarajevu, iako su, često, međusobni odnosi bili napeti. Hrvat - zamjenik gradonačelnika Sarajeva, osudio je, naprimjer, zločine HVO-a, a komandant HVO-a u Sarajevu potvrdio je da su lokalni HVO i Armija Republike Bosne i Hercegovine (A RBiH) još uvijek jedinstveni u odbrani grada.⁽¹⁶⁾ Iako je, u novembru 1993. godine, Bosanska vlada uključila strukture HVO-a u Armiju RBiH, plan je izveden bez gubitaka života i Hrvati su nastavili braniti grad. U sjevernoj Bosni, u oblasti koridora kroz Posavinu, lokalni HVO je isticao saradnju sa Muslimanima, uključujući i operacije koje su izvodile mješovite jedinice. Lokalni HVO eksplicitno se distancirao od Bobanovog pristupa.

U najmanju ruku do početka okršaja velikog obima u 1993. godini, javno mnjenje bilo je naklonjeno Muslimanima. Na početku je prevladavala podrška naroda savezništvu sa Bosnom i Hercegovinom (u odnosu dva prema jedan), i za davanje pomoći Bosni i Hercegovini u oblasti sigurnosti

(u odnosu četiri prema jedan). Čak i nakon proljetnih borbi 1993. godine, samo 46% anketiranih u Hrvatskoj izjasnilo se u prilog podjele Bosne i Hercegovine duž etničkih linija. Međutim, nakon produženja borbi između Hrvata i Muslimana i intenzivne jednostrane informativne kampanje, koju je sponzorirala vlada, javno mnjenje je postajalo sve manje naklonjeno Muslimanima pa se, u avgustu 1993. godine, preko 71% anketiranih u Hrvatskoj protivilo jedinstvenoj hrvatsko-muslimanskoj državi u Bosni i Hercegovini. Međutim, početkom 1994. godine, nakon zabrinjavajućeg obrata situacije po HVO na terenu i rastućeg broja pitanja u vezi sa nesposobnošću vlade u Zagrebu da ovlada situacijom, manje od 15% anketiranih u Hrvatskoj izjasnilo se u prilog podjele Bosne i Hercegovine duž etničkih linija. Većina ostalih anketiranih podržavala je neki oblik jedinstvene bosanske države. Nakon sporazuma o Federaciji Bosne i Hercegovine iz februara 1994. godine, manje od 30% anketiranih u Hrvatskoj smatralo je taj rezultat negativnim, iako je velika većina anketiranih ocijenila negativnim perspektivu konfederacije Hrvatske i Bosne i Hercegovine.⁽¹⁷⁾ Po pitanju konfederacije taj rezultat bi, međutim, mogao biti odraz nesprenosti hrvatskog javnog mnjenja da se veže, ne samo uz Muslimane, već, takode, i uz hercegovačke Hrvate, koji su izazvali mnogo ogorčenja, koje se i dalje gomilalo, a bilo je djelimično uzrokovano mišljenjem da su oni uvukli Hrvatsku u nepotreban rat.

U principu, u Hrvatskoj su ljudi bili užasnuti HVO-om i Tuđmanovom politikom, a Tuđman se onda okomio na domaće kritike po tom pitanju. Čak se i sama vladajuća HDZ podijelila, pri čemu se liberalno krilo protivilo Tuđmanovom antimuslimanskom stavu. Tuđman je kasnije odstranio ili zaobišao preostale zvaničnike iz svoje vlasti zbog neslaganja sa njim po tom pitanju. Neslaganje unutar HDZ-a izbilo je u javnost u januaru 1994. godine. Otac Tomislav Duka, jedini vjerski službenik u Hrvatskom parlamentu, sukobio se sa drugim zastupnikom, Antonom Vrdoljakom, koji je tada obavljao i dužnost direktora državnog radija i televizije i bio bliski Tuđmanov saradnik. U vrućem dijalogu, otac Duka je osporio Vrdoljakove pretjerane izvještaje o nasilju muslimana nad katolicima i njegovu tendencioznu interpretaciju Izetbegovićevog filozofskog djela "*Islamska deklaracija*". Temeljeći svoje argumente na toj knjižici, Vrdoljak - političar poznat po svom beskompromisnom stavu o Bosni i po svom pompeznom ponašanju - pokušavao je da dokaže da je rat u Bosni bio neizbježan rezultat "muslimanske fundamentalističke politike". Naprotiv, otac Duka je predlagao obnovu hrvatsko-muslimanske saradnje na putu do ujedinjene Bosne i Hercegovine. Takva izjava izazvala je Vrdoljaka da optuži oca Duku da je "*neprijatelj službene hrvatske politike*".⁽¹⁸⁾ Na kasnije održanom okruglom stolu otac Duka je, bez

negativnih reakcija prisutnih, ponovo istakao svoje vjerovanje u suživot i ujedinjenu Bosnu i Hercegovinu. On je podvukao: "*Ni Milošević, ni Tuđman ni Alija Izetbegović, pa ni sam davo, a pogotovo Mate Boban, nemaju pravo dijeliti Bosnu. Bosna i Hercegovina je nedjeljiva!... Bosna i Hercegovina je jedinstvena jedinica u kojoj žive različite etničke, religiozne i kulturne zajednice, zajednice koje već skoro hiljadu godina dokazuju da mogu živjeti zajedno uprkos unutrašnjim konfliktima*".⁽¹⁹⁾ Neslaganje sa Tuđmanovom politikom prema Bosni i Hercegovini dovelo je, u martu 1994. godine, do toga da Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ) napusti nekoliko njegovih funkcionera.

3. Institucionalna opozicija antiislamskoj politici

Značajno je, međutim, bez obzira na sličnosti u ponašanju Hrvatske i Srbije prema Bosni i Hercegovini, da ih jedna osnovna karakteristika čini različitim: ne samo pojedinci, već i uticajne institucije u Hrvatskoj i u zajednici bosanskih Hrvata ustali su protiv progona Muslimana i etničke podjele zemlje. Takve institucionalne kritike upućivala je Katolička crkva, praktično sve opozicione stranke i mnoge kulturne organizacije, kao što je Matica Hrvatska, vodeća intelektualna organizacija, kao i političko tijelo Hrvata u Bosni i Hercegovini koje se počelo pojavljivati na sceni. Konačno, takva organizovana opozicija oduzela je legitimitet Tuđmanovoj i Bobanovoj politici i konsenzus potreban da bi prebrodili nazadovanje na terenu i možda je bila jedan od odlučujućih faktora koji je, početkom 1994. godine, doveo do obrata u politici.

Katolička crkva u Hrvatskoj bila je među onima koji su najranije i najodlučnije kritikovali antiislamsku politiku. Krajem osamdesetih, Katolička crkva u Hrvatskoj bila je možda jedini nezavisni glas u odnosu na komunističku vlast u Zagrebu. Kada je antimuslimanska kampanja hvatala zalet u Srbiji, Katolička crkva u Hrvatskoj javno je protestovala protiv antimuslimanskih napada, usprkos opasnosti od osвете zvaničnih vlasti.⁽²⁰⁾ U pozivu na mir, u maju 1993. godine, koji je uslijedio nakon prvih hrvatsko-muslimanskih okršaja i zločina HVO-a, kardinal Franjo Kuharić, zagrebački mitropolit, izrazio je svoje zaprepaštenje. On je za sukobe u Bosni i Hercegovini indirektno okrivio lokalne hrvatske vlasti jer je govorio o "*ratnim zločinima*" HVO-a nad Muslimanima. Ova izjava potakla je Bobana na neuobičajeno uvredljiv javni odgovor, u kojem je odbacio bilo kakav suživot sa Muslimanima i teškim riječima kritikovao kardinala zbog takvog stajališta. Hrvatska vlada se pridružila Bobanu u ruženju kardinala, uz ciničan

poziv ministra odbrane Šuška (kojeg je Tuđman odredio da sprovodi hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini) kardinalu Kuhariću da ode u Hercegovinu da bi postao "bolje informisan".⁽²¹⁾

Dok je mali dio lokalne katoličke hijerarhije u Hercegovini, podržavao akcije Bobana i HVO-a, i pomogao širenje antiislamskih poruka, (slika 1 na strani 161), hrvatsko svećenstvo i većina bosanske katoličke hijerarhije odlučno su podržavali kardinala Kuharića.⁽²²⁾ Naprimjer, urednik službene publikacije katoličke crkve, "Glas Koncila", ponovio je nepromjenjivo stajalište crkve koje kaže da je "Crkva odlučno protiv etničkog čišćenja... Ako rukovodstvo Hrvatske bude prisiljeno da prihvati neka manje humana rješenja, Crkva ih neće blagosloviti".⁽²³⁾

Slično tome, fra Petar Anđelović, provincijal franjevačkog reda u Bosni, oštro je okarakterisao Bobanove akcije kao "skoro skandalozne". Provincijal, koji je pratio Izetbegovića za vrijeme diplomatske misije u Vatikan, u kojoj je tražena podrška za Bosnu i Hercegovinu, govorio je i protiv koncentracionih logora kojima su upravljali Hrvati. Upitan da li je posjetio neki od njih, sarkastično je odgovorio: "Posjeta logorima je privilegija povlaštenih". Ja sam to htio, ali mi nisu omogućili. Prema svjedočenju očevidaca, takvi logori postoje i tamo se dešavaju ružne stvari".⁽²⁴⁾ U isto vrijeme, fra Anđelović je kritikovao medije u Hrvatskoj zbog širenja pretje ranih izvještaja o muslimanskim zločinima zbog političkih razloga. On je napomenuo: "Lažne informacije slabo pomažu u propagandnom ratu. Istina kasnije triumfuje, ali šteta od tih lažnih informacija postane čak veća. Zbog istine mora se kazati da muslimanske jedinice nisu maltretirale ni svećenike ni časne sestre. Oni nisu rušili vjerske objekte, za razliku od srpskih i hrvatskih jedinica".⁽²⁵⁾

Isto tako, u jeku borbi između HVO-a i Muslimana, katolički biskup iz Banje Luke javno se susreo sa predstavnicima gradske muslimanske zajednice da bi im iskazao solidarnost nakon rušenja dvije džamije u gradu od strane Srba.⁽²⁶⁾ I sarajevski nadbiskup, Vinko Puljić odolio je pritiscima rukovodstva HVO-a da, pređe na teritoriju pod kontrolom HVO-a, što je trebalo da bude znak protesta protiv bosanskih vlasti i Muslimana. On je, naprotiv, izabrao da ostane u Sarajevu i time dao podršku saradnji među zajednicama. U avgustu 1993. godine, on je prisustvovao zvaničnoj vladinoj proslavi dana nezavisnosti u Sarajevu, umjesto paralelnoj ceremoniji koju je organizovao HVO u povodu proglašenja nezavisnosti samoproklamovane Herceg-Bosne u gradu Grude, na koju je bio pozvan.

Karikatura prikazuje kako UN pruža zaklon muslimanskom fesu i krvavom bodežu, implicirajući da UN opravdavaju i da su i same upetljane u muslimanske zločine. Objavljena je u službenom glasniku Katoličke crkve u Hercegovini, "Crkva na kamenu" u Mostaru, u avgustu/septembru 1993. godine od strane Ante Markovića.

Da bi se javno distancirao od akcija Bobanovog kruga, urednik "Glasa Koncila" ovako je komentarisao prisustvo lokalnih svećenika na proglašenju nezavisnosti Herceg-Bosne pod okriljem HVO-a: "Ovo se ni u kom slučaju ne može tumačiti kao blagoslov (Crkve) ovome što se do sada desilo i što se sada dešava ili što se može desiti na teritoriji hrvatske republike Herceg-Bosna".⁽²⁷⁾

Čak su Franjevački fakultet i njegovi studenti iz Sarajeva, koji su našli utočište u Samoboru u Hrvatskoj, i koji su, stoga, mogli očekivati pritisak zagrebačkih vlasti, da slijede njihovu politiku, u junu 1993. godine,

snažno podržali ujedinjenu Bosnu i Hercegovinu i međureligijsku saradnju i toleranciju. U kasnijem intervjuu, njihov rektor je osudio stav po kome zajednički život različitih zajednica u Bosni i Hercegovini nije moguć, što je propovjedao HVO. On je, naprotiv, izjavio: *"Kao ljudsko biće i kao vjernik smatram da je stanovište po kojem je nemoguć suživot ljudi različitih nacija, kultura i religije, potpuno neshvatljivo i neprihvatljivo. Samo ljudi sa rasiističkim, nihilističkim i ateističkim pogledima na život mogu tako što promovirati. Voditi rat u ime takvog cilja i tražiti da se prolijeva krv i daju životi za tako nešto, potpuno je nehumano."* ⁽²⁸⁾ Takav stav franjevac izazvao je kod Bobana otvorenu srdžbu. Boban je odgovorio: *"Samo oni fratri i svećenici koji besposličje po zagrebačkim salonima i susreću se sa predsjednikom njihove države Bosne (Izetbegovićem) mogu ovako filozofirati"*. ⁽²⁹⁾

U političkoj areni, uticajni dio hrvatske političke elite oštro je osudio akcije HVO-a i davanje podrške hrvatske vlade HVO-u i podjeli Bosne i Hercegovine. Praktično sve hrvatske opozicione stranke, uključujući i najveću, Hrvatski socijalno liberalni savez (HSLŠ), izrazile su neslaganje sa antiislamskim stavom. Predsjednik HSLŠ-a, Dražen Budiša, kritikovao je žestoko politiku Tuđmana i Bobana, tvrdeći da bi *"Muslimani zaista mogli postati naši najveći neprijatelji, ali samo našom greškom"*. Umjesto toga, on je predložio *"pružanje Muslimanima ruke pomirenja"*. ⁽³⁰⁾ Ova izjava navela je ljutitog Bobana da udari na *"onu gospodu koja nam, na partijskim skupovima i u Saboru u Zagrebu, drže lekcije neznajući šta se ovdje dešava i ne pokazujući nimalo spremnosti da nas razumiju i da nam pomognu"*. Odgovarajući na zahtjeve hrvatskih opozicionih stranaka da se raspuste HVO i Herceg-Bosna pod kontrolom HVO-a, Boban im je sa indignacijom uzvratio da bi *"Alija (Izetbegović) mogao na toj osnovi sa njima surađivati."* ⁽³¹⁾

Iako je, ponekad, čak i nezavisna štampa u Hrvatskoj bivala uvučena u vladinu antiislamsku kampanju, u većini slučajeva njihovo pisanje o Muslimanima bilo je sa daleko više suosjećanja i izbalansirano, nego što je to bilo u provladinoj štampi i elektronskim medijima. ⁽³²⁾ Nezavisni hrvatski mediji kritički su izvještavali o koncentracionim logorima u kojima su Muslimani bili držani i pisali su podrugljive tekstove i o samom Bobanu zbog njegovih neljudskih akcija. (Slika 2 na strani 164).

Nezavisni, visokotiražni zagrebački sedmični list "Globus", raskrinkao je, naprimjer, propagandnu aferu HVO, koji je tvrdio da je Bosanska vlada bila pripremila plan za masakr hrvatskih civila. "Globus" je, međutim, pokazao da su dokumenti, koje je HVO naveo kao dokaz, bili ustvari falsifikati HVO-a. U tom procesu "Globus" je napravio kritički pregled ukupnog nedostatka kredibiliteta HVO-a, njegove antiislamske politike i njegovog

negativnog uticaja na politiku Hrvatske prema Bosni i Hercegovini.⁽³³⁾ Jedna druga nezavisna publikacija, magazin "Glas Slavonije", naglasio je da je izraz "fundamentalizam" u Hrvatskoj često zloupotrebljavan u političke svrhe, i pozvao je na odgovornost ministra obrane Hrvatske zbog njegovih antiislamskih tirada pred stranim slušateljstvom, pitajući ga: "*Ko, na kraju krajeva, vodi vanjsku politiku ove zemlje?*"⁽³⁴⁾

S vremenom, oni Hrvati u Bosni i Hercegovini, koji su se protivili ekstremistima u HVO-u, također su se organizovali. U januaru 1994. godine, hrvatski predstavnici, koji su se protivili politici HVO-a, prisustvovali su Ženevskoj konferenciji u sastavu delegacije Vlade Bosne i Hercegovine, na veliko zaprepaštenje HVO-a. Oni su, također, formirali Hrvatsko narodno vijeće (HNV), i u februaru 1994. godine održali svoj Kongres u Sarajevu. Uživajući službenu podršku Katoličke crkve, napravili su platformu koja je bila za ujedinjenu Bosnu i Hercegovinu organizovanu po kantonima i odbacili su etničku podjelu za koju se zalagao HVO, kao i njegove metode. Da bi odbranio svoju osporenu legitimnost, HVO je organizovao kontra-kongres u Herceg-Bosni. Sasvim predvidivo, Kongres HVO-a optužio je hrvatski skup u Sarajevu zbog "*opasnog flerta sa izdajom,*" a ministar odbrane HVO-a nazvao je sarajevski skup "*trojanskim konjem Alije Izetbegovića*", a njegove učesnike "*zavedenom i izmanipulisanom gomilom*".⁽³⁵⁾

4. Mogućnost promjena

Krajem 1993. godine, Tuđman je - praćen provladinim medijima - počeo odbacivati većinu navoda o "*fundamentalističkoj*" prijetnji. Ovo je mogao biti odgovor kritičarima kod kuće, od kojih su mnogi tu politiku nazivali katastrofalnom. Sve to bilo je pojačano saznanjem da strana javnost nije njihove poruke smatrala vjerodostojnim. Iako je i dalje krivica za borbe između Hrvata i Muslimana prebacivana na Muslimane, sada je fokus, naravno negativan, usmjeren na Muslimane kao političku zajednicu, umjesto na kulturnu i religioznu prijetnju. Tuđman je, ipak, ponekad obnavljao takvu retoriku. Na pres konferenciji, u novembru 1993. godine, Tuđman se ponudio da brani "*Zapadni svijet*", iako to niko od njega nije tražio, raspredajući pri tome nadugo i naširoko o "*određenom obliku islamskog iracionalnog stava*", ne bi li objasnio zašto bosanske vlasti nastavljaju da se bore.⁽³⁶⁾

Izetbegović je, u avgustu 1993. godine, ponudio uniju između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Kažu da je tada predložio Tuđmanu: "*Neka više ne bude granica. Nek se Hrvatska proširi do Drine, ako to želite, a mi do*

Karikatura prikazuje Matu Bobana kao vlasnika taverne koji služi mršave goste, koji predstavljaju zatočenike. Crni humor podcrtava bijedno postupanje u zatočeničkim logorima HVO-a. Karikatura, autora Nikole Listesa, objavljena je u "Nedjeljnoj Dalmaciji" iz Splita, 15. septembra, 1993. godine

(Jadranskog) mora... Što se tiče Hrvata, ja vjerujem da većina - osim Bobana - želi (jedinственu) Bosnu".⁽³⁷⁾ Tudman je tada odbio takvu mogućnost i borbe su nastavljene. Početkom 1994. godine, Tudmanova vlada je zaključila da konkretni interesi diktiraju još jednu promjenu hrvatske politike prema bosanskoj vladi, uključujući napuštanje ranijih napora za podjelu zemlje. Tiho je napušten cilj - stvaranje posebnog entiteta Herceg-Bosne, i zamijenjen je federalnom državom, baziranoj na zajedničkoj koristi za obje zajednice. Sada su, izgleda, Tudman i Izetbegović ozbiljno razmatrali pregovore koji bi vodili obnovljenoj saradnji, uključujući mogućnost uspostave konfederacije između Hrvatske i federativne bosanske države. Bobanov prisilni odlazak sa političke scene u februaru bio je sastavni dio promjena u politici, iako su on i drugi čvrstorukaši ostali u pozadini. Državni mediji u Hrvatskoj odbacili su svoju antimuslimansku retoriku. Tudman je to, takode,

učinio, iako je pokazivao uznemirujuću sklonost ka starim analitičkim paradigama. U aprilu 1994. godine on je iznio zaključak da Zapad podržava hrvatsko-muslimanski dogovor, jer Zapad želi spriječiti stvaranje jedne "ekstremno fundamentalističke mudžahedinske islamske države" u Bosni i Hercegovini. Ta izjava bila je posebno netaktična jer je bila data u intervjuu za bosansku televiziju. ⁽³⁸⁾ Šta više, zvanični hrvatski mediji nastavili su tretirati entitet Herceg-Bosnu, kojim je upravljala Hrvatska, kao legitimno tijelo, što je bilo u suprotnosti sa duhom Vašingtonskog sporazuma. Ekstremisti u strukturi vlasti Herceg-Bosne, sa ili bez Tuđmanovog odobrenja, i dalje su nastojali potkopati postojeći sporazum, koristeći takva sredstva kao što su miniranje džamije u Livnu u aprilu 1994. godine. ⁽³⁹⁾ Šta više, u julu 1994. godine, okorjeli antimusliman, Dario Kordić, izabran je za vođu HDZ-a za Bosnu i Hercegovinu, usprkos jakim indikacijama da je bio odgovoran za ratne zločine u centralnoj Bosni. Kažu da je izabran zahvaljujući odlučnoj Tuđmanovoj podršci, koji je, navodno, poslao zvaničnika višeg ranga, Ivića Pašalića, na konferenciju lokalnog HDZ-a u Mostar sa instrukcijama da se izabere Kordić, a ne neko od pomirljivijih kandidata. Izgleda da je takav razvoj događaja povećao sumnje u iskrenost nekih ključnih zvaničnika u Zagrebu kada je u pitanju dugoročna saradnja sa Muslimanima i prihvatanje jedinstvene Bosne i Hercegovine. ⁽⁴⁰⁾

Značajan doprinos zaokretu zagrebačke politike, bez svake sumnje, imao je međunarodni pritisak, uključujući prijetnju ekonomskim sankcijama i prateće ekonomske i političke inicijative. Također, aktivna posrednička uloga Vašingtona u tom procesu može se smatrati značajnim diplomatskim dostignućem. Možda je, po mišljenju nekih posmatrača, važnije bilo protivljenje Tuđmanovoj politici prema Bosni od strane domaćih institucija i zahtjeva za promjenama koje su upućivali funkcioneri u Tuđmanovoj vladi, kao što je činio ministar inostranih poslova, Mate Granić. ⁽⁴¹⁾ Iako se to negiralo, težak položaj hrvatskih snaga u centralnoj Bosni uoči perioda neprekidnog vojnog nazadovanja HVO-a, bio je katalizator tog procesa. Nakon svega, pa čak i nakon prijetnje sankcijama od strane Ujedinjenih nacija u prvoj sedmici januara 1994. godine, Tuđman je nastavio eskalaciju vojnog prisustva Hrvatske u Bosni i Hercegovini. To je rezultiralo dovođenjem na položaje najmanje više hiljada vojnika iz Hrvatske do kraja januara 1994. godine da bi se nosili sa sve boljom Armijom R BiH, koja je unaprijedila svoju organizaciju u drugoj polovini 1993. godine i nabavila više - uglavnom lakog - oružja. ⁽⁴²⁾ Međutim, usprkos pojačanjima, pobjeda Bosanaca na terenu i pojačana vojna pozicija sarajevske vlade naspram HVO-a, zaprijetili su Tuđmanu političkom katastrofom. On je tada bio suočen sa mogućnošću

mobilizacije i slanja još većeg broja regularnih jedinica iz Hrvatske u Bosnu. Takav nepopularan potez, koji je već bio proizveo nezadovoljstvo domaće javnosti, mogao je potkopati njegovu poziciju kod kuće.

Bez obzira da li je približavanje Sarajeva i Zagreba nosilo definitivan preokret ili novi raskol u budućnosti, ono je ipak podcrtalo značaj promjene vojnog odnosa snaga kao uvoda u pregovore. Da nisu snage Bosanske vlade bile sposobne zaustaviti HVO na terenu i da su snage HVO zauzele dodatne teritorije uz nisku cijenu, čak da su im za to bila potrebna pojačanja iz Hrvatske, nije vjerovatno da bi Tuđman bio nagovoren da pregovara, usprkos pritisku i potencijalnim sankcijama. U tom slučaju Tuđman bi mogao pristati samo ako bi ti razgovori bili vođeni o prekidu operacija pod uslovom da se prizna status quo koji bi potvrdio osvajanja HVO-a. Nadalje, ovaj niz događaja, još jedanput je ilustrovao kako interesi centra određuju politiku i kako su savezništva relativno nepostojana. Međutim, ovakvo stanje odstupa od paradigmi stranaca koje su bazirane na nepomirljivosti i iracionalnosti "vjekovne mržnje", sa čim oni ulaze u svoje analize.

5. Odmazda žrtava

Nakon dugog perioda brutalnosti, praćenog osjećajem beznađa i napuštenosti od međunarodne zajednice, neki elementi u muslimanskoj zajednici bili su u sve većem iskušenju da počnu kidisati na članove drugih zajednica. Čak su i prosječni Muslimani ponekad bili spremni prihvatiti nasumično nasilje kao normalan način ponašanja.⁽⁴³⁾

Nakon svega, sredinom 1993. godine, u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine, protjerivanje nemuslimana, doživljavano je kao način preživljavanja, pošto su Muslimani pokušavali da sačuvaju teritoriju od koje su Srbi i Hrvati pokušavali da im uzmu što više prije moguće podjele zemlje. Odmazde Muslimana nad hrvatskom zajednicom počele su se redovno dešavati i, do kraja ljeta 1993. godine, Bosanska armija eliminisala je tridesettri katoličke župe u centralnoj Bosni. U tom procesu, muslimanske snage činile su, takođe, zvjerstva, kao što je bio masakr hrvatskog stanovništva u selu Uzdol, u septembru 1993. godine, i slični napadi u vareškoj oblasti. U tim akcijama ubijani su civili, vršene su deportacije, silovanja, napadi na crkve i paljevine i pljačke sela.⁽⁴⁴⁾ Po potpisivanju hrvatsko-muslimanskog sporazuma u 1994. godini, bosanske vlasti bile su u stanju da stave takve elemente pod kontrolu i da zaustave napade tako što su hapsile i izvodile pred sud

neke izvršioce, kao što su bili ubice dva franjevačka redovnika u fojničkom samostanu.

Na neki način, ovaj preokret bi mogao biti posljedica tragedije Muslimana, i lekcija iz radikalizacije koju uzrokuje viktimizacija. Iako je Izetbegović nastavljao sa pozivima na zajednički život, iako su Srbi i Hrvati nastavili živjeti zajedno u mnogim oblastima pod kontrolom bosanske vlade, kao što je bio slučaj u Sarajevu i Tuzli, radikalni elementi u muslimanskoj zajednici ignorisali su te napore koji vode prema saradnji. Oni su, umjesto toga, zaključili da bi etničko čišćenje mogla biti racionalna alternativa, pošto međunarodna zajednica nije bila raspoložena da efikasno djeluje na zaštiti Muslimana. Nadalje, takva politika mogla bi muslimanskoj zajednici obezbijediti više teritorije bez straha od međunarodne odmazde.

Krajnja ironija je da, nakon počinjenog genocida, kada nema stabilnog i pravednog rješenja, neke od grupa žrtava mogu same razviti strategiju očaja i pribjegavanja brutalnostima, baziranoj na njihovom osjećaju da su bili ostavljeni bez zadovoljštine. Oni kasnije mogu povjerovati da nemaju šta izgubiti ako prihvate metode svojih mučitelja u namjeri da obezbijede preživljavanje. Ili, pak, mogu jednostavno zaključiti da imaju pravo na odmazdu. Naravno, često same žrtve ne žele osvetu, a još manje je sprovode, već to čine neke druge osobe iz njihove zajednice. Ti drugi mogu iskoristiti situaciju za svoje ciljeve, napadajući pojedince koji mogu biti sasvim nevini. Takav proces se, takođe, dešavao 1945. godine kao posljedica Drugog svjetskog rata, kada su bivši logoraši nacističkih logora smrti koristili slične metode nakon što im je bilo dozvoljeno da u istočnoj Evropi formiraju logore za njemačke civile. ⁽⁴⁵⁾

Ako i kada se sprovede konačna podjela, osim ako rekonstruisana bosanska država ne bude imala odgovarajuću teritoriju, trpanje stotina hiljada Muslimana bez doma - uključujući potencijalne izbjeglice iz Sandžaka - na mali prostor, moglo bi dovesti do radikalizacije dijela traumatizovanog stanovništva koje naseljava tu novu državu. Silom prilika ta oblast bi mogla postati entitet sa rastućom muslimanskom većinom. Tada bi taj pritisak mogao dovesti do odmazde - čak i ako nije ozvaničena - protiv preostalih Srba, na koje bi tada mogli gledati kao na neprijateljski tabor odgovoran za težak položaj Muslimana.

Napomene uz IX. poglavlje

1. Intervju fra Batsheva Tsuru, HRVATSKI MINISTAR ODBRANE POZIVA NA PRUŽANJE VOJNE POMOĆI HRVATSKOJ OD STRANE IZRAELA (Croatian Defense Minister Calls for Military Aid from Israel), Jerusalem Post, 13. nov, 1992, str. 4A.
2. Vidjeti, naprimjer, njegov intervju u Le Figaro, 18. jan, 1993, u FBIS-EEU-93-012, 21. jan, 1993, str. 62-63; intervju dat Hloverki Novak Srzić u Danasu, 25. feb, 1993, str. 13; i njegovu konferenciju 28. jula, 1993, u IZ PAKLA RATA U BLAGOSTANJE Slobodna Dalmacija, 29. juli, 1993, str. 17.
3. Ian Traynor, HRVATSKA AGRESIJA POKUŠAVA OSTVARITI ODBITKE KROZ MIROVNI PLAN (Croat Aggression Seeks to Build on Peace Plan Gains), The Guardian, 3. feb, 1993, str. 9.
4. Ivan Sabić, ZASAD BEZ DOBROG RJEŠENJA, Danas, 16. juli, 1993, str. 20; Hrvoje Marinić, SREDNJA BOSNA - IMA LI ALTERNATIVE VOJNOJ INTERVENCIJI?, Nedjeljna Dalmacija, 5. jan, 1994, str. 8.
5. Vidjeti Jonathan C. Randal, KARTOGRAFSKI RAT U MOSTARU SE NASTAVLJA (Map War' Continues in Mostar), Washington Post, 12. maj, 1993, str. A25; Jonathan C.Randal i John Pomfret, POTEZI SRBA I HRVATA UGROŽAVAJU MIROVNI SPORAZUM U BOSNI (Serb, Croat Moves Threaten Truce Accords in Bosnia), Washington Post, 14. maj, 1993, str. A33; i Laura Pitter, GLADNI MOSTARCI ČEKAJU U RUŠEVINAMA (Mostar's Hungry Wait Amid the Rubble), Christian Science Monitor, 25. avg, 1993, str. 1, 4.
6. Vidjeti Michael Hedges, HRVATSKE ŽENE UČESTVUJU U ZAUSTAVLJANJU DOSTAVE HUMANITARNE POMOĆI MUSLIMANSKIM OBLASTIMA (Croatian Women Help Halt Food Aid to Muslim Areas), Washington Times, 25. maj, 1993, str. A8; i John Pomfret, HRVATSKO-MUSLIMANSKE BORBE PLAMTE U BOSNI (Croatian Muslim Battle Rages On in Bosnia), Washington Post, 11. maj, 1993, str. A12.
7. Jonathan C.Randal, MASAKR U AHMIĆIMA - BOSANSKA PRELOMNA TAČKA (Ahmici Massacre-Bosnian Turning Point), Washington Post, 20. juni, 1993, str. A29. Vidjeti takođe, Jonathan C. Randal, ŽESTOKE FRAKCIJSKE BORBE HARAJU U CENTRALNOJ OBLASTI (Savage Factional Fighting Rages in Central Region), Washington Post, 22. april, 1993, str. A1; Jonathan C.Randal, ČITAVE FAMILIJE SU MASAKRIRANE (Whole Families Have Been Massacred), Washington Post, 23. april, 1993, str. A18; i Paul McEnroe, U HRVATSKOM ŠENLUČENJU UBIJENO 300 MUSLIMANA U BOSANSKOM GRADU (Croats' Spree Kills 300 Muslims in Bosnian Town), Washington Times, 27. apr, 1993, str. A10.

8. Ustvari, Ministar odbrane Hrvatske, Gojko Šušak, čvrstorukaš porijeklom iz Hercegovine, očito je pokrenuo borbe velikog obima svojim zapaljivim govorom za vrijeme posjete Travniku u aprilu, 1993. godine; Vidjeti Jonathan C. Randal, HRVATSKE I MUSLIMANSKE SNAGE U CENTRALNOJ BOSNI OKRENULE TOPOVE JEDNI NA DRUGE (Croat, Muslim Forces Turn Guns on Each Other in Central Bosnia), Washinton Post, 20. april, 1993, str. A16.
9. Marko Barišić, ULOGA BRITANSKIH OBAVJEŠTAJACA, Danas, 16. juli, 1993, str. 5-8.
10. Interview sa Matom Bobanom u Rossiya, Moscow, 26. okt, 1993, u FBIS-Central Eurasia-93-141, 3. nov, 1993, str. 90.
11. Objavljeno u intervju sa Josipom Manolićem, predsjednikom Donjeg doma Hrvatskog parlamenta, koji je dao Davoru Butkoviću: MATE BOBAN POZIVAO JE HRVATE DA SE MASOVNO ISELE IZ SREDNJE BOSNE I ODU NA OTOKE I U ISTRU, Globus, 21. jan, 1994, str. 6.
12. N.Idrizović, PRESUDA U RODNOM LISTU, Oslobođenje, Ljubljana, Slovenija, 6-13. jan, 1994, str. 17.
13. Kako je izvjestio egipatski novinar, Hayfa' Khalaf Allah, DIJELEĆI PATNJE I NADE BOSANSKIH MUSLIMANA (Taish alam waamal muslimi al-busna), Al-Watan, 3. dio, Kuwait, 20. nov, 1993, str. 21.
14. Alija Lizde, BLISKI SUSRET S KRVNICIMA, Oslobođenje, 3-10. dec, 1993, str. 25.
15. Jasna Babić, POKOLJ U STUPOM DOLU I RAT U VAREŠU PLANIRALI SU HRVATSKI EKSTREMISTI U DOGOVORU SA SRBIMA!, Globus, 12. nov, 1993, str. 3-4.
16. OSUDA ZLOČINCA, BiH Ekskluziv, 9. juli, 1993, str. 4; Džanita Kamerić, RAVNOPRAVNOST U GRADU-LOGORU, BiH Ekskluziv, 9. juli, 1993, str. 4.
17. Rezultati ispitivanja javnog mnjenja objavljeni u Globusu, 26. juni, 1992, str. 4; 25. juni, 1993, str. 10; 13. avg, 1993, str. 5; 11. feb, 1994, str. 12; I 4. mart, 1994, str. 10.
18. Tomislav Duka, Mate Bašić, ANTUN VRDOLJAK OPTUŽUJE ME DA NOSIM PIŠTOLJ A U TITOVOJ VOJSCI NOSIO SAM MITRALJEZ, Globus, 4. feb, 1994, str. 12, 29.
19. Davor Butković, DRŽAVU HERCEG-BOSNU TREBA ODMAH UKINUTI, Globus, 11. feb, 1994, str. 32.
20. ZAŠTO ĆE SE SUDITI IMAMU ZAHIRAGIĆU?, Glas Koncila, 3. maj, 1987; str. 2; NA KOSOVU NEMA VJERSKOG RATA- TO NIJE PUT K RJEŠENJU, Glas Koncila, 16. april, 1989, str. 1, 2.

21. Davor Butković, HERCEG BOSNA SE ODCIJEPILA OD HRVATSKE, Globus, 4. juni, 1993, str. 3-4.
22. U jednoj prilici lokalni svećenik kazao je muslimanskom vjerskom službeniku, koji mu je došao tražiti pomoć uoči hvatanja Muslimana da bi ih poslali u logore, "da su oni zatvarali Muslimane da bi ih zaštitili"; vidjeti John Pomfret, BOSANSKI HRVATI ŽELE DEPORTOVATI ZATOČENE MUSLIMANE (Bosnian Croats Seek to Deport Detained Muslims), Washington Post, 18. juli, 1993, str. A21.
23. Ante Živko Kustić, Davor Butković, IZ KOMUNISTIČKE TIRANIJE UPALI SMO U JOŠ STARIJI TIP PRIMITIVIZMA, Globus, 13. avg, 1993, str. 31.
24. Ilija Ilić, Mijat Jerković, ZBOG PADA POSAVINE SUKOBLJAVAO SAM SE S HRVATSKIM POLITIČARIMA, Posavski glasnik, 9. sept. 1993, str. 9.
25. Isto.
26. Randal, POVEĆANJE PRITISKA (Increase the Pressure), str. A14.
27. UZ PROGLAŠENJE HRVATSKE REPUBLIKE HERCEG-BOSNE, Glas Koncila, 5. sept, 1993, str. 2.
28. Luka Markešić, OSTVARITI NEMOGUĆE, BiH Ekskluziv, 22. okt, 1993, str. 3.
29. Ivica Mlivončić, UDAR NA FRATRE, BiH Ekskluziv, 27. avg, 1993, str. 3.
30. Davor Butković, Mate Bašić, AKO ODMAH NE UKINE HERCEG-BOSNU BOBANA TREBA SMIJENITI, Globus, 28. maj, 1993, str. 3-4.
31. Mate Boban, Josip Jović, MATE BOBAN, PREDSEDNIK HRVATSKE REPUBLIKE HERCEG-BOSNE, Slobodna Dalmacija, 1. dec, 1993, str. 8.
32. Ovakav tip balansiranog izvještavanja njegovao je Globus, koji je objavljivao intervju u kojima se kritikuje politika Tuđmana i Bobana, a među njima i sa muslimanskim zvaničnicima. To se, takođe, odnosi na Glas Istre iz Pule, naprimjer, serija Dragana Ogurlića i Dražena Fligića SARAJEVSKI RATNI DNEVNIK početkom 1993. godine i tjednik Glas Istre iz Pule, naprimjer, Dražen Vukov Čolić, POSLJEDNJA MOLITVA IZ MEĐUGORJA, 22. maj, 1993, str. 1-2.
33. Davor Butković, Mate Bašić, ZAŠTO JE HVO IZGUBIO PROPAGANDNI RAT U BOSNI?, Globus, 20. avg, 1993, str. 8-9.
34. Petar Požar, FUNDAMENTALIZAM, Magazin Glas Slavonije, Osijek, Croatia, 3. dec, 1992. str. 2.
35. Ivica Mlivončić, LIVNOM KONTRA SARAJEVA, BiH Ekskluziv, 18. feb, 1994, str. 3.
36. Emitovano putem zagrebačke mreže Radio Croatia, 16. nov, 1993, u FBIS-EEU-93-221, 18. nov, 1993, str. 26-33.

37. Alija Izetbegović, VOLJETI ONO ŠTO NAROD VOLI, Oslobođenje, 21-28. feb, 1994, str. 4-5.
38. Interview sa Nadom Al Issom, objavljeno na Hrvatskoj TV, 16. april, 1994.
39. Željko Garmaz, HOĆE LI LIVANJSKA BOMBA RAZNIJETI HRVATSKO-MUSLIMANSKI PAKT?, Globus, 29. april, 1993, str. 3-4.
40. Davor Butković, JE LI DARIO KORDIĆ, NOVI PREDSJEDNIK HDZ-a BIH, KRIV ZA RATNE ZLOČINE?, Globus, 22. Juli, 1994. str. 2,13; Ivica Mlivončić, RASCJEP, BiH Ekskluziv, 29. Juli, 1994, str. 2.
41. Davor Butković, HRVATSKO-BOSANSKA KONFEDERACIJA IMAT ĆE 7 MILIJUNA I 230 TISUĆA STANOVNIKA!, Globus, 4. mart, 1994. str. 4.
42. David B.Ottoway, HRVATSKA ŠALJE SVOJE TRUPE U BOSNU (Croatia Sends Its Troops Into Bosnia), Washington post, 29. jan, 1994, str. A1, A14.
43. Sredinom 1993. Godine, pošto je izgledalo da su došli u ćorsokak, neki Muslimani su postali mnogo skloniji da se, zbog frustracije, okome na svoje nemuslimanske susjede; Iz Sarajeva je John Pomfret izvjestio, U SARAJEVU RASTE ŽELJA ZA OSVETOM (In Sarajevo, a Lust for Vengeance Grows), Washington post, 2. avg, 1993, str. A1, A14; i John Pomfret, NAPETOSTI NAPADAJU BOSANSKU TVRĐAVU HARMONIJE (Tension Invades Bosnian Bastion of Harmony), Washington post, 21. nov, 1993, str. A30.
44. Vidjeti pismo nadbiskupa Puljića Specijalnom izaslaniku UN-a Tadeuszu Mazowieckom, PISMO NADBISKUPA VINKA PULJIĆA TADEUSZU MAZOWIECKOM, Glas Koncila, 5. sept, 1993, str. 3; Blanka Kraljević, UZDOL - 42 MASAKRIRANA HRVATA!, Slobodna Dalmacija, 16. sept, 1993, str. 3; James Rupert, MUSLIMANSKE SNAGE PLJAČKAJU HRVATSKA SELA (Muslim Forces Plunder Bosnian Croat Villages), Washington post, 17. juni, 1993, str. A33, A34; David B.Ottoway, DOBICI BOSANSKIH MUSLIMANA MOGU IMATI VISOKU CIJENU (Bosnian Muslims' Gains May Have High Cost), Washington post, 12. sept, 1993, str. A37; I Pero Pranjić, ZGARIŠTA, PUSTOŠ I JAUK, Glas Koncila, 19. sept, 1993, str. 8. Sarajevski nadbiskup je izvjestio da su muslimanske snage potisnule 141.000 Hrvata iz njihovih domova do avgusta 1993. Godine; Vidjeti Agence France Presse, 31. avg, 1993, FBIS-EEU-93-167, 31. avg, 1993, str. 42.
45. Vidjeti John Sack, OKO ZA OKO – NEISPRIČANA PRIČA O OSVETI JEVREJA NAD NIJEMCIMA 1945. GODINE. (An Eye for an Aye: Untold Story of Jewish Revenge Against Germans in 1945) New York: Basic Books, 1993.

X

ZAUSTAVLJANJE GENOCIDA

- Da li se moglo više učiniti? -

Kakva god bila politika međunarodne zajednice prema Bosni i Hercegovini i kakve je god uspješne mjere koristila, ona nije uspjela spriječiti genocid. Međunarodna zajednica je trebala ranije poduzeti mnogo odlučnije akcije da bi spriječila ili zaustavila tragediju. Zvaničnici mnogih zemalja, koji su neposredno radili na ovim pitanjima, bili su razočarani neaktivnošću svojih vlada. U SAD, naprimjer, desio se slučaj bez presedana: *"pet zvaničnika Ministarstva inostranih poslova dali su zbog toga ostavke, navodeći kao razlog svoju frustriranost zbog odbijanja da se formuliše efikasan i pravovremen američki odgovor"*.⁽¹⁾

1. Pretvaranje loše u još goru situaciju

Kašnjenje intervencije djelomično je moglo biti uzrokovano činjenicom da su kreatori međunarodne politike željeli da ostvare još dva cilja, pored zaustavljanja genocida: sprovođenje programa humanitarne pomoći i lokaliziranje sukoba da se ne bi proširio na ostatak Balkana.

Iako su ova tri cilja bila paralelna, i vjerovatno podržavala jedan drugog, oni su se ponekad i sukobljavali. Kreatori politike nisu uvijek smatrali spriječavanje ili zaustavljanje genocida prioritarnim ciljem. Naprimjer, u svom govoru, od 10. marta 1994. godine, ministar odbrane SAD, Vilijam Peri (William Perry), je napomenuo: *"Mi dajemo prioritet onim akcijama koje mogu spriječiti širenje rata, pošto je to naš duboki nacionalni*

bezbjednosni interes".⁽²⁾ Kreatori politike često su zamagljivali svoje prioritete. Tako je general major Mekenzi (Meckenzie) u govoru pred Senatom znakovito pitao: "Da li je cilj hraniti ljude dok rat traje? Ili je cilj zaustaviti rat"? Na kritike da je kazao da bi vojne mjere "pogoršale problem", on je odgovorio: "Jesam li kazao?... Pitajte me ponovo? Da li će to uvećati njihov problem? Da, hoće ako vi poduzmete slijedeći korak i nastavite koristiti vaše osoblje koje će biti ubijano dok vi dostavljate tu humanitarnu pomoć. Da, ja mislim da to uvećava problem. Ali, šta je cilj? Idete li vi tamo da hranite ljude ili idete da zaustavite borbe".⁽³⁾

Često su kreatori politike bili najviše skoncentrisani na to da izbjegnu bilo koji korak koji bi mogao uticati ili, pak, ugroziti, druga dva cilja, čak i onda kada je, nažalost, cijena bila nastavak etničkog čišćenja. Stoga su vojna intervencija ili podizanje embarga na uvoz oružja posmatrani kao smetnja humanitarnim operacijama, pošto takve akcije mogu povećati ugroženost stranog osoblja i zaustaviti sve isporuke pomoći. General Nambijar izrazio je istu takvu zabrinutost u decembru 1992. godine, kada se usprotivio bilo kakvom obliku vojne intervencije. On je retorički pitao: "Da li to mi želimo da sve što smo postigli (na humanitarnom planu) vratimo na početak".⁽⁴⁾

Bez sumnje, bilo je značajnih, iako uvijek sa slabim krajnjim rezultatima, dostignuća u oblasti humanitarne pomoći. Naravno, pomoć je bila veoma važna, pa su hiljade vojnika i civila nesebično rizikovali živote da bi obezbjedili njenu neprekidnu dostavu u veoma teškim okolnostima. Međutim, da su imali izbor, većina Muslimana bi jasno izabrala varijantu u kojoj bi mogli sami sebe braniti, umjesto da budu "dobro hranjene žrtve". I bosanska Vlada i prosječan Musliman često su to govorili stranoj javnosti.

Ipak, krajem 1993. godine, neki strani savjetnici počeli su ozbiljno razmatrati pitanje da li bi obustavljanje isporuka hrane moglo biti korišteno za pritisak na Bosansku vladu da bi postala fleksibilnija. Lord Owen je, na primjer, u novembru 1993. godine otvoreno prijetio, da bi humanitarna pomoć mogla prestati a sankcije Srbiji ukinute ako Bosanska Vlada ne potpiše mirovni plan koji je bio na stolu:

Mi se moramo suočiti sa realnošću da se tom pomoći hrane armije svih strana. Embargo na oružje krše sve strane. Ekonomske sankcije ne pogodaju samo srpski i crnogorski narod već vuku na dno i susjedne zemlje, Makedoniju, Bugarsku i Rumuniju. Mora u tome postojati granica i takve mjere je sve teže opravdati. Te vlade imaju, stoga, pravo da pokrenu mirovnu inicijativu i da definišu uslove za suspenziju sankcija i tačan oblik rješenja za koje se očekuje da će ga sve strane prihvatiti.⁽⁵⁾

Kada su ga kasnije upitali da objasni misli li on da je isporuka stavki kao što su hrana i ćebad produžavala rat, on je odgovorio: "*Da, naravno. Koliko dugo se to može pravdati*"? ⁽⁶⁾

Iako bi prekid humanitarne pomoći i prisustva UN-a zaista mogao učiniti vjerovatnijim kraj rata, ove akcije bi samo uklonile i one preostale prepreke koje su stajale na putu bržeg i potpunijeg dovršenja etničkog čišćenja kojem su Srbi težili. Rezultat bi u tom slučaju bio mir, ali mir groblja.

Iako humanitarna pomoć predstavlja razumljiv odgovor na teško stanje drugih ljudskih bića, ona rješava samo kratkoročne potrebe, ne rješavajući osnovne, dugoročne probleme etničkog čišćenja. Da je Bosanska vlada obezbijedila sposobnost da se sama brani, potreba za tuđom pomoći bila bi, na duže staze, nepotrebna. A što se lokaliziranja krize tiče, još je rano govoriti kakav će biti razvoj političkih procesa i pojave potencijalnih vrućih tačaka u bivšoj Jugoslaviji.

2. Uticaji publiciteta na zaustavljanje genocida

Da li je međunarodna zajednica mogla učiniti više na sprječavanju genocida u Bosni i Hercegovini? Nema jednostavnog rješenja ili načina koji garantuju prevenciju genocida u svim situacijama, iako postoje neki osnovni principi i strategije koji su se pokazali efikasnijim od drugih. Ako je u Bosni i Hercegovini genocid za srpsko rukovodstvo bio svjesno izabran i isplativ način postizanja konkretnih političkih ciljeva, tada bi se, povećanjem cijene implementacije te strategije, ostvarili veći efekti u suprotstavljanju genocidu.

Ključ borbe protiv genocida je blagovremeno i široko publikovanje informacija, posebno kada je u pitanju relativno slaba sila kao što su bili Srbi. Počinitelji su, obično, interpretirali pasivnost ili nižerazredni tretman od strane inostranih posmatrača kao nezainteresovanost, ili prećutno odobravanje njihove nepopustljivosti. U isto vrijeme, nepriznavanje činjenice da se događao genocid, sigurno je usporavalo ili ometalo pokušaje sprječavanja tog genocida.⁽⁷⁾ Tiha, zakulisna diplomatija u mnogim slučajevima se nije pokazala efikasnom izuzev, možda, kao strategija podržavanja genocida. U slučaju Bosne i Hercegovine, veliko medijsko pokrivanje događanja moglo je poslužiti, u najmanju ruku, za ublažavanje nekih od najgorih slučajeva etničkog čišćenja, ako ne i potpunog zaustavljanja. Čak i tako jednostavna stvar kao što je registracija zatočenika, davala je određenu sigurnost da ovi neće biti ubijeni, jer je jedino puštanje zatvorenika iz srpskih koncentra-

cionih logora bio dokaz za to. Medijski publicitet je uticao na srpske vođe da se kasnije počnu međusobno optuživati za počinjene zločine, jer su shvatili da ti zločini nisu mogli ostati sakriveni.

Intenzivno medijsko praćenje događaja (misli se na tip izvještaja CNN-a), koje je osiguravalo mobilizaciju javnog mnjenja, otežavalo je vladama da ignorišu situaciju. I na Zapadu i u islamskom svijetu, u mnogim slučajevima je javno mišljenje išlo znatno ispred zvanične politike, koja je obično bila u pasivnoj ulozi. Ustvari, pritisak javnosti tjerao je kreatore politike da učine više. Naprimjer, mediji su, u avgustu 1993. godine, u fokus stavili sudbinu ranjene djevojčice Irme kojoj je bila odbijena dozvola ulaska u Britaniju radi liječenja. Nakon velikog medijskog publiciteta, neke evropske zemlje bile su sigurno postidene jer su dozvolile pružanje medicinske pomoći evakuisanim žrtvama iz Bosne. Do tada, zahtjevi UN-a za liječenje evakuisanih osoba bivali su tvrdoglavo ignorisani. Čak su se i inicijative za uspostavu prekida vatre, nakon februarskog minobacačkog napada 1994. godine, mogu donekle pripisati povećanju medijskog publiciteta koji je proizveo taj minobacački napad.

U SAD, medijska pažnja mijenjala se u ciklusima. Nakon talasa interesovanja koji se podigao oko početnih izvještaja o genocidu, 1992. godine, intezitet izvještavanja je rastao i opadao u zavisnosti od izglednosti američkog vojnog uplitanja. Interes je dramatično padao kad god je izgledalo da SAD neće poduzeti značajne korake, a zatim je slijedio bum, kao onaj početkom 1994. godine, kada je porasla mogućnost intervencije. U islamskim zemljama neprekidno medijsko praćenje održavalo je interesovanje na visokom nivou i davalo je odušak velikoj frustraciji naroda i osjećaju da su njihove vlade mogle više učiniti (Slika 3 na strani 176).

Međunarodni mediji uveliko su bili kritični prema srpskoj politici. Ovakav stav može se pripisati procjeni situacije na terenu od strane medija a ne, kako je general Mekenzi spekulisao, zbog toga što su, navodno, svi izvještači bili u početnom periodu rata, slučajno "nasukani" van srpskog tabora. Srbi su, međutim, namjerno nastojali strane medije držati na puškomet daleko da bi minimizirali uvid u njihovu politiku. Srpski govornici su, međutim, često koristili mogućnost da se pojavljuju u stranim medijima i djeluju na međunarodno javno mnjenje, iako sa ograničenim uspjehom zbog svog lošeg kredibiliteta.

Jasna osuda je, takode, suštinski korak ka zaustavljanju genocida. Volja međunarodne zajednice da zauzme čvrst stav i javno ga promovira, briše svaku osnovu legaliteta kod izvršilaca genocida i, u isto vrijeme, uspostavlja

Arapski svijet je prikazan kako pokušava da ugasi požar u Bosni samo bujicom riječi. Objavljeno je u Al Itihadu (Al- Ittihad), Abu Dabi (Abu Dhabi), Ujedinjeni Arapski Emirati 26. jula 1993. godine - autor je Hamed Nedžib (Hamed Nageeb).

legalnu osnovu za bilo koji korak koji je međunarodna zajednica kasnije poduzela. Slučaj Bosne i Hercegovine bio je neobičan po tome što je otvorio široki konsenzus. On je pobudio simpatije prema Muslimanima i neslaganje sa srpskim akcijama. Konsenzus je, posebno, bio evidentan između zapada i islamskog svijeta, ali se nije ograničavao samo na njih. Konsenzus je, takođe, obuhvatao čitav spektum političkih i religijskih subjekata unutar jedne zemlje, što je dovodilo do neuobičajenih savezništava i novih situacija. Naprimjer, tradicionalno miroljubivi liberali u SAD i Francuskoj bili su među najsnažnijim zagovornicima odlučne međunarodne akcije i upotrebe vojne sile u ovom slučaju.

Sve u svemu, pokazalo se da su Srbi bili toliko osjetljivi na mišljenje svijeta, da su pokušavali da prikriju svoje akcije ili da ih, u najmanju ruku, ograniče, što je bio dio sračunate strategije sprječavanja međunarodne zajednice da poduzme odlučne mjere. Izgleda da su srpske vođe bili istinski iznenađeni negativnim publicitetom i bijesom inostrane javnosti, pa su, u kasnijoj fazi kampanje, morali ublažiti svoju taktiku. Na samom kraju, oni su postali mnogo sofisticiraniji i prebacili su težište na manje dramatična, ali, vjerovatno, ne i manje efikasna, sredstva, da bi očistili teritoriju. Ta sredstva su bila opsada i izgladnjivanje, a u prilog im je išao i efekat šoka izazvanog